

Statsvetenskaplig tidskrift

Årgång 119 · 2017 / 2

Ny följd, årg 96. Utgiven av Fahlbeckska stiftelsen.

REDAKTIONSSSEKRETERARE *Magnus Jerneck* (ansvarig utgivare)

BITR. REDAKTIONSSSEKRETERARE *Björn Badersten*

LITTERATURREDAKTÖR *Björn Östbring*

FÖRBUNDSREDAKTÖR *Magnus Erlandsson*

REDAKTIONSRÅD *Katarina Barrling Hermansson*, Uppsala universitet; *Marie Demker*, Göteborgs universitet; *Edward Deverell*, Försvarshögskolan; *Niklas Eklund*, Umeå universitet; *Mats Lindberg*, Örebro universitet; *Karl Loxbo*, Linnéuniversitetet; *Carina Lundmark*, Luleå tekniska universitet; *Ulf Mörkenstam*, Stockholms universitet; *Peter Strandbrink*, Södertörns högskola; *Elin Wihlborg*, Linköpings universitet; *Susanne Wallman-Lundåsen*, Mittuniversitetet; *Björn Badersten*, Lunds universitet, biträdande redaktionssekreterare; *Magnus Jerneck*, Lunds universitet, redaktionssekreterare; *Björn Östbring*, Lunds universitet, litteraturredaktör; *Magnus Erlandsson*, Malmö högskola, förbundsredaktör

TEKNISK REDAKTÖR *Joshua Alvarez*, *Sven Eighteen*

Tidskriften utkommer med fyra nummer per år.

PRENUMERATIONSPRIS 2017 430 kr, enstaka nummer 100 kr. Medlemmar i

Statsvetenskapliga förbundet och studenter erhåller tidskriften till rabatterat pris. Prenumeration sker via hemsidan, genom insättning på plusgiro 27 95 65-6 med angivande av namn och adress eller genom meddelande till tidskriftens expedition. Eftertryck av tidskriftens innehåll utan angivande av källan förbjudes.

ADRESS Statsvetenskaplig tidskrift, Box 52, SE-221 00 Lund, Sverige

TELEFON 046-222 97 77 (Jerneck) 046-222 01 59 (Badersten) 046-222 89 45 (Östbring)

TELEFAX 046-222 40 06

E-POST statsvetenskaplig.tidskrift@svet.lu.se

HEMSIDA www.statsvetenskapligtidskrift.org

TRYCK Mediatryck, Lund 2017

ISSN 0039-0747

Statsvetenskaplig tidskrift

Statsvetenskaplig tidskrift är den svenska tidskriften för statsvetare. Tidskriften publicerar vetenskapliga uppsatser, översikter och litteraturgranskningar inom statsvetenskapens alla subdiscipliner och är därtill huvudorgan för Statsvetenskapliga förbundet (SWEPSA). Svenska är huvudspråket, men tidskriften publicerar också texter på danska och norska samt i undantagsfall på engelska av författare som inte har ett skandinaviskt språk som arbetspråk.

Statsvetenskaplig tidskrift utges av Fahlbeckska stiftelsen vid Lunds universitet, med fyra nummer per år. Tidskriften utkommer år 2017 med sin 119:e årgång. Stiftelsen leds av ett flervetenskapligt sammansatt kollegium (professorer i statsvetenskap, historia, skatterätt, förvaltningsrätt, antikens kultur och samhällsliv, nationalekonomi, ekonomisk historia, socialt arbete, sociologi och statistik). Kollegiet beslutar om tidskriftens budget och övergripande policyfrågor. Tidskriftens redaktion, som är helt fristående i publicistiska frågor, består av en redaktör, en biträdande redaktör, en litteraturredaktör och ett aktivt arbetande redaktionsråd på åtta personer som sammanträder minst två gånger per år. Redaktionsrådet utses i samråd med Statsvetenskapliga förbundet och representerar flertalet statsvetenskapliga universitetsinstitutioner i Sverige.

Samtliga artiklar kvalitetsgranskas internt av två personer i tidskriftsredaktionen. Den externa kvalitetsgranskningen, med två anonyma referees per artikel, omfattar alla publicerade artiklar utom litteraturgranskningar, kortare översikter/debattartiklar och sakkunnigutlåtanden. Författaren får i samband med redaktionens beslut om publicering/refusering ta del av utlåtanden från referees.

The Swedish Journal of Political Science

Statsvetenskaplig tidskrift (The Swedish Journal of Political Science) is the Swedish journal for political scientists. The journal publishes scientific essays, review articles and literature reviews in all the subsidiary disciplines of political science and is the principle organ of the Swedish Political Science Association (SWEPSA). While Swedish is its main language, the journal also publishes texts in Danish and Norwegian and, in exceptional cases where the author does not have a Scandinavian language as his/her working language, English.

Statsvetenskaplig tidskrift is published quarterly by Lund University's Fahlbeck Foundation, and in 2017 will be issuing its 119th volume. The Foundation is led by a multidisciplinary board (professors of political science, history, fiscal law, administrative law, classical culture and social life, economics, economic history, social work, sociology and statistics), which decides on the journal's budget and overarching issues of policy. The editorial office, which is wholly independent as regards matters related to publishing, comprises an editor, a deputy editor, a literature editor, a technical editor and an active, eight-member editorial committee that meets at least twice a year. This committee is appointed in consultation with SWEPSA and represents the majority of political science faculties in Sweden.

All articles undergo an internal quality review by two members of the editorial office, and all published articles – excepting literature reviews, short review articles/opinion pieces and expert reports – an external quality review by two anonymous referees per article. Once the editorial office has made its decision to publish or reject a paper, a referees' statement will be sent to its author(s).

Innehåll 2017 / 2

Uppsatser

- CARINA GUNNARSON** Från generell tillit till gatusmart. Gymnasieungdomar i Stockholm om social tillit 239
- SIMON HILJEGREN & KARL GUSTAFSSON** Säkerhetisering och kosmopolitiska moment. Smittoutbrott från brittisk till europeisk riskfråga..... 275

Översikter och meddelanden

- LI BENNICHT-BJÖRKMAN** Samhällsvetenskaplig forskning. Söndrade vi falla?299

Jubileumsessä

- ERIKA WEIBERG** Samhällsodaning – kris, kollaps eller möjlighet?315

Statsvetenskapliga förbundet

- MAGNUS ERLANDSSON** Inte så mycket, inte så fort..... 329
- Arbetsgrupper vid Statsvetenskapliga förbundets årsmöte 2017,
4-6 oktober, Karlstads universitet331

Litteraturgranskningar

- Larry Siedentop: *Inventing the Individual: The Origins of Western Liberalism*.
Anmälan av Jesper Ahlin..... 335
- Anna-Maria Sörberg: *Homonationalism*.
Anmälan av Emil Edenborg..... 338
- Sofie Gustafsson: *Medborgarskapande på olika villkor. Självbilder, skolkoder och syn på kunskap i den svenska gymnasieskolan*.
Anmälan av Maria Jansson.....341

Christofer Edling & Jens Rydgren (red.): <i>Sociologi genom litteratur. Skönlitteraturens möjligheter och samhällsvetenskapens begränsningar.</i> Anmälan av Karl Malmqvist	346
Kajsa Borgnäs & Anders Hylmö (red.): <i>Fronesis</i> , nr 54–55, "Ekonomiskt vetande". Anmälan av Erik Mohlin	349

Statsvetenskaplig tidskrifts hemsida: www.statsvetenskapligtidskrift.org

Där finns bl. a.:

- Utförliga anvisningar till författare om utformningen av manuskript för Statsvetenskaplig tidskrift (kan hämtas hem som pdf-dokument).
- Tidigare årgångar av Statsvetenskaplig tidskrift i fulltextformat – med sökfunktion till artikelarkivet.
- Information om innehållet i kommande nummer och en aktuell utgivningsplan för Statsvetenskaplig tidskrift.
- Information om prenumerationspriser och möjlighet att teckna prenumeration på Statsvetenskaplig tidskrift.
- Kontaktuppgifter till redaktionen och redaktionsrådet för Statsvetenskaplig tidskrift.

Från generell tillit till gatusmart

Gymnasieungdomar i Stockholm om social tillit

Carina Gunnarson

Abstract

Generalized trust is favorable to a large number of positive effects; from personal well-being to economic growth and democracy. This article analyses the validity of the standard question "Do you believe in general that most people can be trusted or that one cannot be too careful when dealing with others?" The article builds on unique quantitative and qualitative data collected by the author in seven schools in the municipality of Stockholm. The results show that a relatively large share of the students has a rational understanding of the question: their trust is domain-specific, depends on the situation and on the character of the person they meet, their trust is "street-smart". Some systematic variation is also observed between different types of schools. The findings also indicate that the standard question overestimate the level of generalized trust among respondents.

1. Introduktion

Generell tillit definieras som den tillit man hyser till människor som man inte känner personligen – människor i allmänhet – och tros vara det sociala "smörj-medel" som får människor att börja samarbeta med varandra (Coleman 1990; Ostrom 2000). Samhällen med hög generell tillit kännetecknas av fungerande demokratiska institutioner (Putnam 1993), demokratisk stabilitet (Inglehart 1990), ekonomisk tillväxt (Knack & Keefer 1997), ekonomisk jämlikhet samt låg korruption (Rothstein & Uslaner 2005; Uslaner 2002). Den generella tilliten håller samhället samman och gör livet mer behagligt – medan frånvaron av tillit gör livet både krångligare och svårare, ibland rent av till en kamp för överlevnad (Uslaner 2002: 10–11). Närvaron av social tillit i samhället tros också leda till mer tolerans, bättre hälsa samt personligt välbefinnande (Rotenberg 2004; Uslaner 2002).¹

1 Artikeln ingår i projektet "Vem bryr sig och vem kan man lita på: Skolans betydelse för ungdomars sociala tillit" som är finansierat av Vetenskapsrådet (2010–4749). Se Gunnarson, Barrling Hermansson & Loxbo, 2011.

Carina Gunnarson är verksam vid Statsvetenskapliga institutionen, Uppsala universitet.
E-post: carina.gunnarson@statsvet.uu.se

Studiet av tillit har engagerat filosofer, psykologer, etnologer, antropologer, sociologer, organisationsforskare, ekonomer och statsvetare som närmat sig forskningsområdet med olika metoder och syften. Medan statsvetarnas intresse har rört tillitens ursprung och samhällseffekter, har ekonomer undersökt tillitens betydelse för ekonomisk utveckling, och sociologer vad tillit betyder för integration och samhällets sammanhållning.² I Sverige har statsvetare bland annat analyserat välfärdsstatens betydelse för den höga sociala tilliten i Sverige (Kumlin & Rothstein 2005; Rothstein 2001) eller variationer i tillit mellan olika kommuner (Pettersson & Lundåsen, 2009).

Trots en synnerligen omfattande forskning om social tillit och en lika betydande diskussion om tillit som begrepp så har metoderna för att undersöka generell tillit inte utvecklats i samma grad. I allmänhet undersöks tillit genom olika survey-frågor eller genom observation av deltagarnas beteende i spelsituationer i laboratoriemiljö (Glaeser et al. 2000). Det finns även exempel på forskning där man i olika kontexter studerat tillit med hjälp av ”tjocka beskrivningar” och kvalitativ metod (Banfield 1958; Ensminger 2001; Gambetta 1993; Jung 2003). Den fråga som ofta används i survey-undersökningar – *tycker du på det hela taget att man kan lita på de flesta människor eller tycker du att man inte kan vara nog försiktig i umgänget med andra människor?*³ – har använts sedan mitten av 1950-talet och förekommer som standardfråga i större undersökningar såsom *World Values Survey*, *European Social Survey* och *European Values Study*. Frågan kombineras ofta med andra frågor – i *World Values Survey* ställs ett batteri med frågor för att fånga olika aspekter av social tillit⁴ – men de allra flesta empiriska analyser inom statskunskapen använder standardfrågan som mått på generell tillit där tillitens styrka mäts och kodas antingen med en binär skala (WVS) eller en elvgradig skala (EVS, SOM).⁵

Några pragmatiska skäl till frågans vetenskapliga popularitet är att den möjliggör kvantitativ analys, att den möjliggör jämförelser eftersom den har använts under lång tid samt att det helt enkelt saknas bättre mått (Uslaner 2012). Vetenskapliga skäl till att använda frågan är att den uppvisar stabilitet över tid, samvarierar med andra närliggande mått på tillit, och verkar uppfattas på ett någorlunda likartat sätt när den besvaras (Nannestad 2008: 419; Reeskens & Hooghe 2008).

Trots detta riktas ofta kritik mot frågans validitet. En återkommande kritik är att frågan är ospecificerad och att det är oklart vad som menas med

2 För en beskrivning av hur olika discipliner studerat tillit, se Trägårdh 2009.

3 “Generally speaking, would you say that most people can be trusted, or that you can’t be too careful in dealing with people?”

4 I WVS 2005–2009 och 2010–2014 ställs frågor om tillit till ”din familj”, ”ditt område”, ”människor du känner”, ”människor du möter för första gången”, ”människor med en annan religion”, ”människor med annan nationalitet”.

5 För en översikt, se Grosse 2012; Lundmark 2016.

”de flesta människor”. Därmed lämnar frågan ett stort tolkningsutrymme till respondenten som kan ha olika människor i åtanke när frågan besvaras (Delhey et al. 2011; Freitag & Bauer 2016; Freitag & Traunmüller 2009; Glaeser et al. 2000; Lundåsen & Pettersson 2009; Miller & Mitamura 2003; Nannestad 2008; Reeskens & Hooghe 2008). Trots denna kritik är det en brist på studier som genom kvalitativ metod undersöker hur respondenter uppfattar standardfrågan. De test som har gjorts för att utvärdera frågans validitet har främst använt sig av kvantitativa analystekniker, paneldata eller experimentliknande situationer (Nannestad 2008).

Huvudsyftet med artikeln är att ge ett bidrag till diskussionen om standardfrågans validitet genom att undersöka hur frågan uppfattas av unga respondenter i ett urval gymnasieskolor i Stockholm. Vilka tolkningar ger de uttryck för då respondenter får svara fritt på frågan? Uppfattas frågan som ett mått på generell tillit eller ger deras svar uttryck för andra dimensioner av tillit?

Ett delsyfte är empiriskt, att bidra med ökad kunskap om ungdomars sociala tillit. Det finns starka skäl till att närmare undersöka gymnasieungdomars tillit. En generell brist i tillitsforskningen är att den i hög grad har inriktats på vuxna respondenter medan det är ovanligt med studier som undersöker ungdomars tillit (Grosse 2012; Gunnarson 2008). Trots att forskning visar att den sociala tilliten i Sverige ligger på en hög och stabil nivå (Rothstein 2003; Holmberg & Weibull 2004) har de yngsta åldersgrupperna i spannet 16–19 år och 20–29 år betydligt lägre genomsnittlig social tillit än äldre åldersgrupper. Därtill är trenden bland unga sjunkande, vilket innebär att klyftorna mellan äldre och yngre ökat över tid (Oskarson & Rothstein 2012). Ungdomars tillit beskrivs som känslig för sociopolitisk förändring och kan därför uppfattas som en ”barometer” för samhällsförändring (Inglehart & Welzel 2005; Rotenberg 2004: 7867). Då inslaget av kvalitativa empiriska studier av social tillit i Sverige i allmänhet är begränsat (Frykman & Hansen 2005; Grosse 2012; Jacobsson & Sandstedt 2010; Pettersson & Lundåsen 2009), saknas kunskap om ungdomars sociala tillit, än mindre om skillnader bland unga.

Artikeln bygger på unika data – enkäter och brev från gymnasieungdomar – som samlats in av författaren under perioden 2012 till 2015 i sju gymnasieskolor i Stockholms stad. Urvalet är strategiskt där skolor med varierande betygsnivå, söktryck och socioekonomisk profil har valts ut för att få en spännvidd i materialet och en bredare belysning av standardfrågan. Metoden är induktiv och utgår från elevernas narrativer och resonemang i relation till standardfrågan om generell tillit. Faktorer som påverkar ungdomars generella tillit, exempelvis stämningen i skolan, bemötandet av lärare, social interaktion mellan elever, fritidsvanor eller familjebakgrund undersöks inte här, men utvecklas i andra arbeten.⁶

6 För en analys av faktorer inom skolan som påverkar ungdomars generella tillit, se Gunnarson, 2008; Gunnarson & Loxbo 2012.

De resultat som redovisas i artikeln visar att standardfrågan uppfattas betydligt snävare än vad som hävdas i den empiriska forskningen om generell tillit. Även om många ungdomars resonemang överensstämmer med vad som kan förväntas utifrån forskning om generell tillit, är det en förhållandevis stor andel gymnasieungdomar som tolkar standardfrågan utifrån ett strategiskt perspektiv där tilliten beror på den person, fråga och situation som ungdomarna ställs inför. Tilliten skulle därmed kunna beskrivas som rationell eller ”gatusmart”. Ungdomarna verkar tolka frågan utifrån en snävare social sfär än vad som kan förväntas utifrån forskningen om social tillit. Snarare än att uppfattas som ett mått på den generella tilliten i Sverige, indikerar ungdomarnas svar att frågan uppfattas som ett mått på tillit i en socialt avgränsad sfär i ungdomarnas närmiljö. I sina svar beskriver många elever sina strategier för att hantera möten med okända människor, vilket ytterligare stärker bilden av en gatusmart tillit. En konsekvens av dessa resultat är att undersökningar baserade på standardfrågan troligen överskattar nivån på den generella tilliten hos respondenterna.

DISPOSITION

Artikeln är disponerad enligt följande. Artikeln inleds med en presentation av olika dimensioner av social tillit där en skillnad görs mellan generell och partikulära tillitsformer. Därefter följer ett metodavsnitt där metod och urval av skolor, klasser och elever diskuteras. Därpå följer resultat med ungdomarnas motiveringar. Eventuella likheter och skillnader beroende på typ av skola och kön undersöks. Avsnittet rymmer även elevernas strategier för att hantera osäkerhet vid möten med okända människor. Artikeln avslutas med en sammanfattande diskussion.

2. Olika typer av tillit

Den vetenskapliga diskussionen av tillit som begrepp präglas av mångfald och frånvaron av en vedertagen definition. En vanlig distinktion brukar göras mellan generella och partikulära tillitsformer, där generell tillit riktar sig till människor i allmänhet, även de som man inte känner, medan partikulär tillit är snävare och riktas mot en begränsad krets. Oftast uppfattas partikulär och generell tillit som extremerna på en och samma värdeskala. Gränsdragningen mellan generell och partikulär tillit är glidande, och det finns ingen exakt punkt där den partikulära tilliten slutar och den generella tilliten börjar (Delhey & Newton 2005).

Statsvetare har ägnat allra störst uppmärksamhet åt *generell tillit*, som tros ha starka positiva effekter på samhälls- och individnivå. Den generella tilliten handlar om den tillit man har till människor som man inte känner, som man saknar information om och som man slumpvis möter i det offentliga rummet t.ex. på gatan, torget eller i snabbköpet (Putnam 1993). Tilliten begränsas

inte till någon specifik person eller grupp utan beskrivs som en inställning att bemöta människor i allmänhet med tillit (Rahn & Transue 1998: 545). Personer med hög generell tillit har som regel en positiv grundsyn, är optimistiska, har högre utbildning, och har en känsla av kontroll över tillvaron. Tilliten baseras på något slags samlad eller kollektiv erfarenhet av hur interaktionen mellan människor brukar fungera. Därmed tolkas den generella tilliten som ett mått på den sociala tilliten i samhället i stort (Uslaner 2002: 32-38).

En närliggande tillitsform är *moralisk tillit*. Den bygger på uppfattningen att människor delar vissa grundläggande värden, en positiv syn på människans natur och den moraliska ståndpunkten att man bör behandla andra på samma sätt som man själv vill bli behandlad. Personer med hög generell och moralisk tillit är ofta optimistiska och har en känsla av kontroll. De litar på andra för att de tror på människors välvilja och gör bedömningen att andra människor delar samma moraliska värderingar som dem själva. Den moraliska tilliten vilar inte på relationer med några särskilda personer i en specifik kontext. Den baseras inte heller på tidigare erfarenheter utan beskrivs som ett ställningstagande om hur människor bör bete sig som är mer opåverkad av yttre faktorer än andra former av tillit (Uslaner 2002: 23).

Ett helt annat perspektiv är att tilliten är av strategisk och partikulär natur. På ett allmänt plan handlar det om att individens tillit baseras på en konsekvensanalys och en värdering av den person som man har framför sig, ofta kopplat till en riskbedömning. Tilliten är i högre grad baserad på relationer mellan individer, än på en allmän attityd till omvärlden. Tilliten riktas till en person vi känner, har information om, eller är sakfråge- eller domänspecifik.

I sin mest extrema form riktas tilliten till en snäv krets, till människor som vi känner, träffar på i vår vardag, eller som delar våra värderingar. En s.k. *partikulär tillit* definieras som tillit till familj, nära vänner eller släktingar, eller personer som vi betraktar som våra likasinnade, t.ex. personer som delar intressen eller är med i samma organisation som oss själva. Personer med låg generell tillit har ofta en pessimistisk syn på omvärlden, uppfattar tillvaron som hotfull och har en känsla att de har liten kontroll över det som händer dem. Av rädsla för att bli utnyttjad av andra, undviker man kontakter med okända (Uslaner 2002: 31). Till skillnad från generell och moralisk tillit tros den partikulära tilliten vara negativ för samhällsutvecklingen.

I Hardins diskussion om det "inkapslade intresset" vilar den egna tilliten på en rationell bedömning av motpartens intressen: jag litar på dig för att jag bedömer att det är i ditt eget intresse att agera på det sätt som jag hoppas. Annorlunda uttryckt, tilliten hos person A vilar på en bedömning av motparten B och dennes motiv, moral eller intresse i att agera på ett sätt (X) som inte skadar oss, för att det är i person B:s egenintresse att ha en fortsatt relation med A (Hardin 1993; 2002). Tilliten blir ett resultat av en tolkning av personens karaktärsdrag och de förtroendeskapande signaler som denna skickar genom sitt sätt att vara

(Bacharach & Gambetta 2001). En tillit som riktas mot alla eller en generell förväntan att alla går att lita på är inte ”meningsfull” menar Hardin (2002: 13).

Till den rationella tilliten hör *kunskapsbaserad tillit* som avgränsas till vissa personer eller grupper som man har erfarenhet av att interagera med. Den handlar om en tillit som omfattar individer som man möter regelbundet, men som man inte har samma känslomässiga relation till som nära vänner och familj. Tilliten bygger på att man har information och erfarenhet av hur en person har betett sig tidigare eftersom interaktionen är kontinuerlig. Vissa möjligheter finns att bestraffa den som visar sig vara opålitlig. Tilliten rör inte människor i allmänhet, utan begränsas till vissa individer eller organisationer (Yamagishi & Yamagishi 1994: 139).

En annan form av rationellt baserad tillit är *sakfråge- eller domänspecifik*. Med detta menas att tilliten till en annan person är beroende av situationen eller sakfrågan. Man kan lita på andra människor i vissa avseenden (t.ex. ekonomiska råd), men inte i andra (ta hand om våra barn). Tilliten till en person kan variera mellan den privata och yrkesmässiga sfären, men också inom respektive sfär. En läkare kan t.ex. vara en skicklig kirurg eller forskare, men dålig på patientkontakter. En person kan vara pålitlig vad gäller karriärråd, men usel på äktenskapsråd. Tilliten kan också variera beroende på hur länge man har känt en viss person (Chen et al. 2011:88).

Andra tillitsdimensioner är ”*community trust*” (Wollebaek et al. 2012) och *identitetsbaserad tillit* (Delhey et al. 2011; Stolle 2002; Freitag & Bauer 2013). ”Community trust” riktas till människor som man träffar och interagerar med i det lokala offentliga rummet medan den *identitetsbaserade tilliten* bygger på att en person identifierar sig med en grupp som delar ursprung, språk, kultur, vanor, religion, beteende eller traditioner. (Delhey et al. 2011: 789; Stolle 2002: 401-2; Freitag & Bauer 2013:26).

De teoretiska definitioner som diskuterats ovan används för att identifiera olika tankespor i ungdomarnas svar. Det är framför allt skillnaden mellan generell/moraliska och partikulära/strategiska argument som är av intresse i artikeln. För att kunna dra slutsatsen att standardfrågan är valid och kan uppfattas som ett mått på generell tillit, bör ungdomarnas argument rymma resonemang där det framgår att frågan rör människor i allmänhet. Om ungdomarna tolkar standardfrågan utifrån ett mer strategiskt perspektiv, görs istället hänvisningar till rationella överväganden som indikerar att tilliten beror på person, situation eller sakfråga. Denna typ av resonemang signalerar att standardfrågan uppfattas på ett annat sätt än det som hävdas i litteraturen. Ett rationellt baserat argument vilar inte på att respondenten gör en bedömning av befolkningen i stort, utan på att individen motiverar sin tillit genom att ”läsa av” personen, analysera situationen eller låta sakfrågan avgöra. Tillitsformerna sammanfattas nedan (Tabell 1).

Tabell 1. Tillitens dimensioner

Begrepp	Definitioner
<i>Generell/moralisk tillit</i>	
Generell tillit	Tillit som riktas till människor i allmänhet. Bygger på en positiv syn på omvärlden och känsla av kontroll över tillvaron. Baseras på ett slags kollektiv erfarenhet av hur människor i allmänhet betar sig. Ex. "Det är få som luras, därför kan man lita på människor i allmänhet."
Moralisk tillit	Tillit som riktas till människor i allmänhet. Tillitsform som baseras på moral eller ett personligt ställningstagande. Positiv syn på omvärlden. Mer opåverkad av erfarenheter än generell tillit. Ex. "Man bör lita på andra", "Människor förtjänar tillit".
<i>Partikulär/strategisk tillit</i>	
Partikulär tillit	Tillit som riktas till familj, nära vänner, släktingar, eller likasinnade. Negativ syn på personer utanför den närmaste kretsen. Pessimistisk syn på världen som uppfattas som hotfull, därför kan man inte lita på någon.
Personspecifik tillit	Tilliten är ett resultat av en bedömning av den person man har framför sig och dennes motiv/intressen.
Kunskapsbaserad tillit	Tilliten beror på kunskap och erfarenhet av interaktion med en specifik person från ett visst sammanhang.
Sakfråge- eller domän-specifik tillit	Tilliten varierar beroende på fråga och situation.
<i>Övriga tillitsformer</i>	
"Community trust"	Tillit som riktas mot människor i ett geografiskt avgränsat område; människor i lokalsamhället.
Identitetsbaserad tillit	Tillit till individer/grupper som delar samma ursprung, språk, kultur, vanor, religion, beteende, traditioner

3. Metod

Det kvalitativa materialet i artikeln bygger på två huvudsakliga material: 1) öppna svar på standardfrågan om generell tillit; 2) brev från 28 gymnasieungdomar. De öppna svaren ingår i en enkät som delades ut till 356 elever i 21 klasser i sju gymnasieskolor i Stockholms stad under deras sista termin på gymnasiet.⁷ Av de som deltog var 69 procent kvinnor och 31 procent män. Enkäten delades ut i klassrummet av artikelförfattaren.

Urvalet är strategiskt och har gjorts inom ramen för ett större skolprojekt, vars syfte är att genom en panelstudie undersöka faktorer inom skolan som påverkar ungdomars generella tillit.⁸ Skolor med varierande betygsnivå, söktryck och socio-

7 Enkäterna delades ut vårterminen 2015.

8 Se fotnot 1.

ekonomisk profil har valts ut i syfte att skapa en så stor spännvidd i urvalet som möjligt. Hänsyn har även tagits till skolstorlek, utbildningsprogram, föräldrarnas utbildningsnivå, och geografisk position (innerstad, förort). Materialet i artikeln bygger på en enkät som delades under elevernas sista termin på gymnasiet (2015).

Skolorna har delats in i tre kategorier – hög, mellan och låg – baserat på antagningspoäng och andel föräldrar med högre utbildning. Spridningen i antagningspoäng är mycket stor: från ”alla antogs” till en antagningspoäng över 500. Forskning har visat stora skillnader mellan skolor som karaktäriseras av studie- eller yrkesförberedande program (Bergström 2015). I detta urval är det tre skolor som enbart erbjuder studieförberedande program, nämligen de två elitskolorna samt en skola mellankategorin. Resursstarka elever återfinns främst i de två elitskolorna medan elevsammansättningen är mer blandad i övriga skolor. Högstatusskolorna kännetecknas av hög antagningspoäng, hög andel föräldrar med hög utbildning, begränsat antal lediga platser och att skolorna endast erbjuder studieinriktade program. Lågstatusskolorna kännetecknas av låg antagningspoäng, stort antal lediga studieplatser, låg andel föräldrar med hög utbildning, samt att skolorna erbjuder både studieinriktade och yrkesinriktade program. Mellanstatusskolorna uppvisar en större intern variation (Tabell 2).

Tabell 2. Enkäten: urval av skolor och klasser

Skola	Skolform*	Status	Antagningspoäng	Lediga platser	Föräldrar med hög utbildning (%)	Valda klasser/program**	N***
Hög1	F	Hög	274	≤ 10	82	3 (S, N, E)	44
Hög2	K	Hög	530	≤ 10	85	2 (S, H)	51
Mellan1	K	Mellan	221	≤ 10	66	2 (S, N)	55
Mellan2	K	Mellan	111	≤ 10	55	3 (S, 2 yrkes)	44
Mellan3	K	Mellan	Alla antogs	≤ 10	45	5 (S, 4 yrkes)	76
Låg1	K	Låg	Alla antogs	≥ 100	31	3 (S, S, 1 yrkes)	46
Låg2	F	Låg	Alla antogs	≥ 100	23	3 (S, 2 yrkes)	40

* F=friskola, K=kommunal skola.

** S=samhällsvetenskapligt program, N=naturvetenskapligt program, E=ekonomiskt program, H=humanistiskt program.

*** N=356.

Generell tillit undersöktes i enkäten genom standardfrågan ”*tycker du på det hela taget att man kan lita på de flesta människor eller tycker du att man inte kan vara nog försiktig i umgänget med andra människor?*” Dels ställdes frågan i enkäten med två fasta svarsalternativ: 1) man kan lita på de flesta, 2) man kan inte vara nog försiktig, dels ställdes den som öppen fråga i slutet av enkäten där eleven instruerades att gå tillbaka till standardfrågan och att motivera sitt svar.

Av de ungdomar som deltog i enkäten svarade 54 procent att de litar på människor i allmänhet, medan 46 procent ansåg att man bör vara försiktig i umgänget med andra människor. Detta är något lägre än det genomsnittliga värdet (60 %) för Sverige som helhet (Holmberg & Rothstein 2015; Rothstein 2008). I jämförelse med data presenterade av SOM-institutet, som är baserat på ett representativt urval ungdomar i Sverige, är tillitsnivån i denna studie något högre. Data är dock inte helt jämförbara då SOM använder sig av en 11-gradig skala från 0 till 10 och då respondenterna delas in i tre kategorier beroende på tillitsnivå (hög, mellan, låg).⁹

78 procent av de som deltog i enkäten svarade på den öppna frågan om tillit. Svarsfrekvensen varierade mellan 65 och 91 procent mellan olika skolor, med en högre svarsfrekvens i högstatusskolorna.¹⁰ Elever som svarade på den öppna frågan litade i högre grad på människor i allmänhet än elever som valde att inte svara på frågan.¹¹ (Tabell 3)

Tabell 3. Samvariation mellan standardfrågan och öppen fråga om tillit (%)

	Motiverat svar	Inget svar	Total
Man kan lita på de flesta	82 (149)	18 (32)	100 (181)
Man kan inte vara nog försiktig	73 (115)	27 (42)	100 (157)
Total	78 (264)	22 (74)	100 (338)

I artikeln ingår brev från 28 elever i två innerstads- och två förortsskolor i Stockholms stad, samt en gymnasieskola i södra Storstockholm.¹² Deltagande i brevprojektet var frivilligt och gjordes genom självselektion. Intresserade elever anmälde sitt intresse genom att kryssa i en särskild fråga i slutet av enkäten. Återbesök gjordes därefter i de utvalda skolorna för att träffa de elever som visat intresse för studien och närmare förklara studiens syfte. På grund av låg svarsbenägenhet delades brev ut i en klass som inte deltog i enkätstudien.

Förutom att skriva om standardfrågan beskrev eleverna även sin tillit till människor i området där de bor, människor i Stockholm och till människor som är olika dem själva. I denna artikel bygger analysen endast på resone-mang i relation till standardfrågan. Övriga brevsvår redovisas inte i artikeln (Appendix 1).

9 I SOM-institutets undersökningar varierar antalet ungdomar med hög tillit mellan 43 och 51 procent för 16-29-åringar under perioden 1996-2014. Se Holmberg & Rothstein 2015: tabell 1.

10 Hög1: 91%; Hög2: 86%; Mellan1: 78%; Mellan2: 70%; Mellan3: 65%; Låg1: 76%; Låg2: 88%. Ingen skillnad fanns mellan kvinnor och mäns svarsbenägenhet.

11 Sambandet var signifikant på en .05 nivå. Cramer's V= .109.

12 Brevstudier har tidigare genomförts av Skolverket, 1995 och Gunnarson 2008.

Samtliga brev skrevs under elevernas andra år på gymnasiet. Elever från hög-, mellan- och lågstatusskolor ingår i studien. Samtliga elever gick studieförberedande program. De flesta hade föräldrar med utbildning på gymnasie- eller universitetsnivå. Bland brevskrivarna finns en betydande överrepresentation av kvinnor (Appendix 2, Tabell 5 och 6). Baserat på deras svar på standardfrågan uttryckte 12 elever hög tillit, fyra elever låg tillit, fyra hade bytt position mellan 2012 och 2015 och en kryssat i båda svarsalternativen. Information saknas om åtta elever som inte ingick i panelstudien.

Metoden är explorativ och bygger på induktiv metod där empirin varit ledande för att vaska fram olika argumenttyper. De teoretiska dimensionerna av tillit har använts för att lyfta fram tankemönster i ungdomarnas resonemang. Det kvalitativa analysprogrammet Atlas.ti har använts för att klassificera och upptäcka mönster i argumentationen.

4. Resultat

MÄNNISKOR ÄR GODA

I gymnasieungdomarnas svar är det flera som lyfter fram argumentet att människor är goda. Man litar på andra för att man gör bedömningen att människor i allmänhet i Sverige är goda och för att det finns en stark gemensam norm som förhindrar brott mot normen att människor går att lita på.¹³ Eleverna skriver mestadels om sina positiva erfarenheter av andra människor – eller snarare en frånvaro av negativa erfarenheter – som skulle få dem att tänka annorlunda. Nästan alla människor är vänliga och goda, resonerar en elev, ”resten är en högljudd minoritet”.¹⁴

Flera elever skriver att deras tillit grundas på att de saknar erfarenheter av att bli svikna. De flesta människor som de har träffat är i allmänhet trevliga, ”har god moral”, ”goda avsikter” eller vill andras bästa.¹⁵ Risken att träffa på illvilliga personer beskrivs som ”sjukt liten” även om ”[f]ilmer och tidningar mm. får det att framstå som att alla man möter är potentiella mördare eller våldtäktsmän”.¹⁶ Eftersom de flesta människor vill väl finns det ”ingen anledning till att gå runt och vara misstänksam mot folk i onödan”.¹⁷ Om människor är manipulativa så beror det på att de befinner sig i en utsatt position, resonerar en elev.¹⁸

13 Mellan 1003.

14 Hög 80.

15 Hög 65; Hög 170; Hög 80; Hög 1039; Låg 385.

16 Hög 1039.

17 Hög 566.

18 Hög 65.

På det hela taget tror jag man kan lita på människor på grund av hur det svenska samhället ser ut med att många följer sociala normer och regler men sen tror jag inte man kan lita på människor när det kommer till viktiga saker som har personligt värde för sig själv. (Kvinna, mellan, 1003)

Jag tror att de flesta människor i grunden är goda, och endast lurar/manipulerar andra om de hamnar i utsatta situationer. Eftersom de flesta i Sverige inte befinner sig i någon utsatt position finns det inga incentiva att manipulera andra (och även när det finns det tror jag många av etiska skäl skulle avstå). (Man, hög, 65)

Av mina erfarenheter att döma är de flesta personer schyssta och pålitliga. Illvilliga människor möter jag så sällan att jag inte riktigt behöver anpassa mitt beteende efter dem. (Man, hög, 70)

Ja [men] innerst inne är vi goda så bara [för att] en är dum betyder [det ej] att alla är likadana. (Kvinna, låg, 385)

Även om flera elever hänvisar till personliga erfarenheter för sitt ställningstagande, är det också några som skriver att det är en del av deras *personlighet* att lita på andra. De har en positiv människosyn i grunden och litat därmed på människor i allmänhet. Trots att några av dem har varit med om att bli svikna och beskriver sig själva som naiva¹⁹, håller de fast vid sin linje att lita på andra.²⁰

... jag är en sån person som har förmågan att se gott i de flesta till en början. Jag utgår från att alla är pålitliga och omtänksamma personer, på gott och ont. Ibland känner jag mig lurad för att personer inte var som jag trodde men oftast ger mitt tankesätt folk en ärlig chans, därför håller jag kvar vid det. (Kvinna, hög, 608)

Jag är väldigt naiv och tror att alla vill väl och aldrig skulle skada någon medvetet. Därför tror jag att vi kan lita på de flesta. (Kvinna, hög, 1)

Jag är en människa som tror gott om andra. Därav litat jag på många i min omgivning. Dessvärre har många bevisat motsatsen men jag fortsätter ändå att lita på folk... (Kvinna, låg, 283)

Några elever beskriver sin hållning som en *attityd* eller ett förhållningssätt till omvärlden. Trots att det kan vara förenat med en viss risk att lita på andra, föredrar man att lita på andra enligt devisen hellre för mycket än för litet tillit till andra människor. Trots vissa risker, är man uppmärksam: "jag låter mig inte

19 Hög 1; Hög 4; Hög 565.

20 Hög 608; Låg 283.

luras”.²¹ Om det är så att man ändå blir lurad, så påverkar det ändå inte den egna hållningen som uppfattas som ett bättre förhållningssätt i det långa loppet.

Det är en risk man måste ta. De flesta människor är värda det, och om man råkar lita på fel människa då och då så bör det inte påverka hur man betar sig i framtiden. Livet handlar om att ta risker, och då måste man vara beredd på att ta konsekvenserna, både de positiva och de negativa. (Kvinna, låg, 592)

Jag tycker på det stora hela att man kan lita på de flesta människor. Jag litar hellre för mycket än för lite på folk. Det känns annars som om man skulle missa tänkbara möjligheter. Jag tror kanske att det beror på att jag är en optimist i nästan alla lägen så jag förutsätter ofta att folk vill mitt bästa. (Kvinna, mellan, 135)

Av de 22 elever som framfört denna typ av argument, d.v.s. att människor i allmänhet är goda, har samtliga svarat att de litat på människor i allmänhet. Argumenten ligger nära den teoretiska definitionen på generell tillit. Denna typ av argument framförs i betydligt högre grad i studiens högstatusskolor än i övriga skolor. 20 av de 22 citaten har framförts av elever i högstatusskolor. Däremot finns det ingen skillnad mellan män och kvinnor (se Appendix 4, tabell 9).

ALLA FÖRTJÄNAR EN CHANS

Ett annat argument är av mer principiell karaktär: alla människor förtjänar en chans och därför bör de bemötas med tillit. Det är få elever som explicit förklarar sitt ställningstagande med moral – det Uslaner skulle kalla för moralisk tillit – men argumentet 'alla människor ha rätt till en ärlig chans' ligger nära denna dimension av tillit. Det beskrivs som en rättighet att inte dömas på förhand. Eleverna använder ord som att man "ska", "bör", "borde", "måste" visa tillit i deras motiveringar till varför alla människor ska ges en chans.²² En elev beskriver tillit som "det bästa sättet" att bemöta sina medmänniskor på.²³ Trots att några elever blivit lurade, finner de att det ändå är viktigt att inte döma någon för snabbt.²⁴ Inställningen hos flera elever är att så länge som ingenting talar för motsatsen ska en person bemötas med tillit.

Jag tror på att man ska gå in med inställningen att man kan lita på folk. Jag tror det har med min uppväxt att göra; mina föräldrar är båda väldigt "open-minded" och har sedan jag var liten varit väldigt bra på att visa mig att alla har rätt till en chans. (Kvinna, hög, 48)

21 Hög 67.

22 Hög 48; Hög 7; Hög 570; Låg 334; Låg 326.

23 Hög 562.

24 Mellan 136; Låg 326.

Jag tycker att det är viktigt att ge alla en chans och därför menar jag att man kan/bör lita på de flesta människor, så länge de inte ger upphov till en anledning att inte lita på dem. (Kvinna, hög, 570)

Jag tycker att alla människor förtjänar en chans vilket gör att jag låter folk säga sin åsikt och sen utvärderar jag deras personlighet och hur eller om jag kan tänka mig fortsätta med vänskapen. (Man, mellan, 454)

Alla människor är värda en ärlig chans, man ska ej döma någon för snabbt om huruvida de är ärliga/pålitliga. (Kvinna, mellan, 136)

Jag har inga som helst problem att lita på andra människor även om jag blivit lurad, alla individer är olika. Alla förtjänar en chans. (Man, låg, 245)

En klar majoritet av de som framför detta argument (12 av 14) säger att de litar på människor i allmänhet. Argumentet 'alla människor förtjänar en chans' förekommer i samtliga skolor som ingår i studien, men framförs något oftare av elever i högstatusskolor än övriga skolor och i någon mindre utsträckning i mellanstatusskolor. Det går inte att se någon skillnad mellan män och kvinnor för denna argumenttyp (se Appendix 4, tabell 9).

MAN TJÄNAR SJÄLV PÅ TILLIT

En annan argumentationslinje lyfter fram att man bör lita på andra människor för att det är bra för en själv som person, antingen för att man mår bättre av det rent personligen men också för att man kan missa chanser eller möjligheter om man inte hyser tillit för andra människor. Tillit beskrivs exempelvis som viktigt för att få vänner²⁵, för att känna sig trygg²⁶, för att det roligare²⁷, för att inte missa möjligheter²⁸ eller för att man trivs bättre på ett personligt plan med att ha en tillitsfull attityd.²⁹ Argumentationslinjen skulle kunna uppfattas som en rationell form av tillit eftersom ungdomarna lyfter fram olika värden för den egna personen att lita på andra. Argumentet bedöms ändå ligga närmare generell tillit då argumentationen tar fasta på tillit som en generell attityd, snarare än att vara mer rationellt baserad och knuten till en specifik person, sakfråga eller situation.

De flesta utvecklar tankegångar om att det är viktigt att visa tillit, eftersom de tror att det kommer tillbaka som något positivt på dem själva. Tankegången

25 Hög 78.

26 Hög 592.

27 Hög 568.

28 Mellan 135.

29 Mellan 108.

är: om jag litar på andra, så kommer de också att lita på mig.³⁰ Eller omvänt, om man själv dömer andra, kommer andra också att döma mig: "Min filosofi är att det finns idioter men de flesta är inte det och därmed dömer jag inte, jag vill ju inte att någon dömer mig".³¹ Resonemangen bygger sålunda på en reciprocitetstänke där den egna attityden påverkar andra människors bemötande av en själv.

Jag tycker att man kan lita på andra människor. Att lita på någon är att ge en del av sig själv till dem, och självklart riskerar man att bli sårad, men om man inte vågar lita på folk, vad ska man då leva för? Man måste lita på någon om man vill ha vänner, om man vill känna sig trygg. (Kvinna, hög, 592)

I allmänhet tycker jag själv att jag är ganska pålitlig och därför tror jag att jag har ett större förtroende för andra. Jag tror på karma och om man betar sig ärligt mot andra så har de ingen anledning att vara oärliga mot en tillbaka. (Kvinna, hög, 608)

Jag känner att om jag litar på andra och visar tillit och respekt, så är de villiga att visa detsamma tillbaka till mig. Om man har en kritisk attityd till människor får man det bara tillbaka och det vill jag ej. (Man, hög, 41)

Några elever beskriver bristen på tilltro till andra som tröttande och som ett förhållningssätt som inte är bra för en själv som person. Misstro mot andra "skapar bara onödigt stress och sämre relationer", skriver en elev.³² Även om det är viktigt att vara försiktig med vilka människor man öppnar sig för ska man samtidigt "inte övertänka och vara försiktiga med varenda människa man stöter på, då blir livet bara jobbigt ifall det är det enda man tänker på".³³ Misstro som attityd beskrivs som ansträngande: "Visst finns det sjuka och elaka människor överallt, men det är nog utmattande att hela tiden gå runt med inställningen att man inte kan lita på nån".³⁴ Dessutom skulle livet "bli rätt trist om man bara misstänkte alla utan skäl".³⁵ Andra risker är att "man blir paranoid"³⁶ och att "man förlorar mer på att gå in med ett synsätt där man tänker att ingen riktigt går att lita på".³⁷ Misstro "kan det leda till en tråkig situation och en förlorad

30 Hög 41; Hög 580; Mellan 95; Mellan 435; Låg 283; Låg 353.

31 Mellan 160.

32 Mellan 623.

33 Mellan 622.

34 Mellan 1046.

35 Hög 68.

36 Hög 1043.

37 Hög 120; Hög 143.

potentiell vänskap/relation” men det skapar också ”konstig stämning” om man intar en attityd där man misstror andra.³⁸

Jag tycker att det är en självklarhet att man ska kunna lita på människor eftersom (...) det skulle bli väldigt jobbigt om man gick runt och oroade sig över det hela tiden. (Kvinna, hög, 585)

I det stora hela blir en nog paranoid om en går runt och tänker att ingen går att lita på. Vi tror ofta det värsta [om] människor när det egentligen är en väldigt liten andel som faktiskt utgör ett hot. (Kvinna, hög, 1043)

OM man går in med en suspekt eller allmänt misstänkt inställning är det klart att andra inte kommer lita på en och då blir det konstig stämning. (Man, mellan, 174)

Närpå samtliga elever som framfört detta argument (22 av 23) har svarat att de litar på människor i allmänhet.³⁹ Denna argumenttyp – att tillit är bra för en själv – är vanligare i högstatusskolorna, men mer ovanlig i lågstatusskolorna. Endast 3 av 23 citat har framförts av elever i lågstatusskolor. Inte heller här går det att se någon tydlig skillnad mellan män och kvinnor för denna typ av argument (se Appendix 4, tabell 9).

MÄNNISKOR ÄR EN RISK

På den andra sidan av spektrumet finns en argumentationslinje där människor i allmänhet betraktas med misstänksamhet. Eftersom det finns människor som inte vill väl, de kan vara farliga eller onda, kan man aldrig veta vem man har framför sig.⁴⁰ Därför kan man heller inte lita på folk i allmänhet. Eftersom man aldrig kan veta hur en annan människa tänker⁴¹ eller vad han eller hon planerat före en träff, så beskrivs det som bättre att ”vara kritisk så du inte blir utsatt på något sätt”.⁴² Även om människor kan verka pålitliga så kan man aldrig veta något om ”vad de varit med om eller hur de växte upp”.⁴³

Trots att majoriteten beskrivs som hederlig, så finns det ”alltid en minoritet som absolut inte går att lita på vilket gör att de förstör för majoriteten eftersom en inte vet vem som är hederlig och inte”.⁴⁴ För att inte bli lurad eller råka illa ut är det viktigt att vara försiktig skriver en elev: ”det finns för jävliga människor

38 Hög 78; Mellan 174.

39 En person har en oklar position.

40 Mellan 1045.

41 Mellan 515.

42 Mellan 102; Mellan 141; Mellan 240.

43 Hög 1037.

44 Hög 558.

som man kan ha oturen att träffa, och om man då är godtrogen och naiv så kan det sluta illa”.⁴⁵ Konsekvenserna av att lita på någon som visar sig vara opålitlig är att man blir sviken, utsatt, ’huggen i ryggen’ eller – om det vill sig riktigt illa – att man ’förför sitt liv’.⁴⁶ För att inte råka illa ut är det ’bättre att ta det säkra före det osäkra’.⁴⁷

Det är bättre att ta det säkra före det osäkra. Jag tror att man kan lita på de flesta människor, men det är svårt att veta om just den personen jag träffar just då går att lita på. Jag tar inga risker. (Kvinna, hög, 612)

Jag vill lära känna människor innan jag litar på dem, man vet aldrig vad någon är ute efter. (Man, mellan, 102)

Man vet aldrig [vem] man kan möta, man måste alltid vara kritisk så du inte blir utsatt på något sätt. (Man, mellan, 142)

[J]ag utgår ifrån att andra människor på något sätt kan/kommer att kunna skada mig på något sätt så jag [har] i princip ingen tillit till människor. Tror detta grundar sig i dåliga hemförhållanden och svek från familjen. (Kvinna, låg, 378)

Ingen av dem som anför denna typ av argument hänvisar till sin egen förmåga att göra en bedömning av personen de har framför sig, utan deras positioner förefaller ganska låsta. Människor kan vara vänliga och verka pålitliga, men det går inte att förutse hur de betar sig, vad de har för bakgrund, värderingar, eller vad de har varit med om. Därför är misstro den strategi som väljs gentemot människor i allmänhet. Precis som för argumentationen ”människor är goda”, finns det elever som hänvisar till sin personlighet eller personliga erfarenheter som förklaring till att de inte litar på andra.

Så gott som samtliga elever som framför detta argument (18 av 20) litar inte på människor i allmänhet.⁴⁸ Argumenten passar väl in i beskrivningen av partikulär tillit: uppfattningen av omvärlden är negativ. Det går inte att se någon skillnad mellan hög-, mellan- eller lågstatusskolor, inte heller mellan män och kvinnor (se Appendix 4, tabell 9).

MÄNNISKOR ÄR FALSKA

En närliggande argumentation lyfter fram att människor är falska och opålitliga. Argumenten tar fasta på att människor är falska och ofta visar upp ett

45 Hög 588.

46 Låg 393; Mellan 618; Låg 321.

47 Mellan 612.

48 Information saknas om en person.

annat ansikte. Människor kan le och verka vänliga, men det ”betyder inte att de är snälla”, i realiteten är de annorlunda.⁴⁹ En elev skriver att ”människorna i världen är onda idag, man måste känna en person väldigt bra för att kunna lita på en, men inte ens då. De flesta har två ansikten”.⁵⁰ Andra skriver att människor är ”dubbelsidiga”: de talar inte sanning, har baktankar, dolda agendor, är svekfulla och opålitliga och ”kan alltid dölja eller ljuga för en”.⁵¹ Man kan aldrig vara nog försiktig eftersom det är ”[s]vårt att känna människor kan alltid visa en ny sida av sig själva”.⁵² Många vet hur de ska uppföra sig för att bli omtyckta, skriver en annan elev, men i verkligheten kan de vara helt annorlunda.⁵³ Problemet är att pengar, makt och egoism gör människor falska och därför ”när det gäller moraliska frågor kommer alla att göra allt för att rädda sina egna skinn”.⁵⁴

Jag tyckte för länge sedan att det gick att lita på människor då. Men det ändrades kort därefter. Orsaken till det vet jag faktiskt inte. Men jag växte upp och insåg att vissa leenden döljer någonting annat i verkligheten. Jag insåg att alla inte vill alla väl. Girigheten lyser starkt igenom personligheten. Jag lärde mig att läsa av människors ansiktsuttryck och kroppsspråk bättre. Jag lärde mig att inte gå på uttrycken och orden lika enkelt. (Kvinna, låg, 306)

Man ska vara försiktig tycker jag. Man vet aldrig. Man kan tro att man litar på en person men sen kan den visa raka motsatsen. (Man, låg, 288)

Man kan ju lita på sina vänner och dem man känner, men jag litar absolut inte på främlingar hur vänliga de än är man kan inte vara nog försiktig. (Kvinna, låg, 1079)

De flesta elever som framfört detta argument (18 av 20) har svarat att de inte litar på människor i allmänhet. Argumentet ligger nära en partikulär uppfattning av omvärlden. Argumentation förekommer i alla skolor men är vanligare i lågstatusskolor, och mer ovanlig i högstatusskolorna. Argumentet framförs i ungefär lika hög grad av män och kvinnor (Appendix 4, tabell 9).

49 Mellan 1024; Mellan 1047.

50 Mellan 111.

51 Mellan 199; Hög 608; Hög 1032; Låg 382.

52 Mellan 151.

53 Låg 301.

54 Mellan 121.

MÄNNISKOR ÄR EGOISTER

Ett annat argument som förs fram är att människor är egoistiska och mest tänker på sina egna intressen eller sin egen vinning. Risken finns att man utnyttjas av andra, för deras intressen. Argumenten tar fasta på att människor som regel är ”dumma och egoistiska”⁵⁵, att de tar ”varje chans de kan för att utnyttja mig, av alla möjliga sorters anledningar”.⁵⁶ Skälen till att de är egoister är pengar, för att rädda sitt eget rykte (eller moral), eller för att ”man måste vara egoist för att komma någonstans här i världen”.⁵⁷ ”Alla siktar på något som de har nytta av, annars bryr sig de inte”, skriver en elev.⁵⁸ Argumentationen utgår i nästan alla fall från att man själv blivit utsatt för andra manipulation eller intressen. Det är ovanligt att man beskriver sitt eget beteende på detta sätt – att man själv skulle knyta kontakt med andra för att uppnå någonting för egen vinning.

Jag upplever att många människor tar varje chans de kan [för] att utnyttja mig, av alla möjliga sorters anledningar, och jag upplever extremt obehag av det. Därför väljer jag att lita på ett väldigt litet antal personer, som inte har någon logisk anledning, som jag kan se, att utnyttja mig. (Kvinna, hög, 590)

Nu för tiden kan man inte lita på någon. Av det jag sett så måste man vara egoist för att komma någonstans här i världen. (Man, mellan, 189)

Jag tror inte att man kan lita på någon för att alla siktar på något som de har nytta av, annars bryr sig de inte. (Kvinna, mellan, 1029)

Av de tio elever som framfört detta argument, är det nio som svarat att de inte litar på människor i allmänhet. Argumentet ligger nära en partikulär uppfattning av tillit. Argumentationen är lika vanlig i hög-, mellan- och lågstatusskolor, utan någon tydlig skillnad mellan män och kvinnor (Appendix 4, tabell 9).

BEROR PÅ SITUATION OCH FRÅGA

Många ungdomar för en diskussion om att tilliten är situations- och frågespecifik: tilliten varierar från situation till situation och den beror på vad det handlar om för fråga. Till skillnad från argumentet ”människor är en risk” där beskrivningarna av människor var mer kategorisk, är diskussionerna för denna argumenttyp mer nyanserade och tyder på en förmåga att läsa av och hantera sociala situationer. Resonemangen påminner här om Yamagishis diskussion om

55 Mellan 149.

56 Hög 590.

57 Mellan 189.

58 Mellan 1029.

tillit som social intelligens (Yamagishi, 2001) och en tillit som är domänspecifik (Chen et al. 2011). Även om man inte går omkring och känner misstroende mot andra människor, t.ex. att de skulle kunna skada en rent fysiskt är man inte beredd att be okända människor hålla i deras kamera,⁵⁹ att berätta om något känsligt för en person som man inte känner väl⁶⁰ eller att släppa in okända människor i hemmet.⁶¹ En elev skriver att man kan lita på de flesta, men ”man bör vara mer försiktig...under kvällstid/natt” om man träffar människor ute.⁶²

Även om man litar på människor i vardagliga situationer, finns det gränser för tilliten. Det är få som man kan lita på till 100 %, skriver flera elever. När det gäller förtroenden som att ”berätta något jobbigt som hänt hemma” är det få personer som man vågar lita på.

Det beror på situationen, och hur allvarlig den är. Skulle jag svimma på gatan tror jag att jag snarare skulle få hjälp än att bli rånad, men om någon ser mig tappa en 20-lapp är det nog ingen som springer fram och ger tillbaka den till mig. (Kvinna, hög, 605)

Jag tycker man alltid ska ha inställningen att man kan lita på de flesta människorna men att man samtidigt försöker känna av situation och bilda en uppfattning utifrån det. (Man, mellan, 179)

Man kan lita på dem flesta människorna till en viss gräns, t.ex. litar jag på att jag skulle få hjälp av omgivningen om jag föll ihop helt plötsligt. Skulle inte lita på att jag skulle få tillbaka pengar om jag ger det till någon jag inte känner. (Man, mellan, 201)

Av de 28 elever som framfört detta argument landar 19 elever i slutsatsen att man kan lita på andra människor, medan 6 anser att man bör vara försiktig.⁶³ Denna situationsspecifika argumentation är något vanligare i hög- och medelstatusskolor, men förekommer i alla typer av skola. Det finns inte någon skillnad mellan män och kvinnor (Appendix 4, tabell 9).

RISKEN FÖR SKVALLER

Flera elever tar upp risken för att känslig information sprids vidare som ett skäl till att inte lita för mycket på andra människor. Uppenbarligen gör eleverna en snäv tolkning av standardfrågan på tillit, som tolkas som *möjlighet att lita på andra*. Även om man litar på andra människor i mer vardagliga situationer – man går inte omkring och är rädd för andra – innebär risken för svek

59 Mellan 621.

60 Hög 4; Hög 53, Låg 333.

61 Låg 332.

62 Mellan 1001.

63 Information saknas om tre elever.

att man inte berättar hemligheter eller berättar om något känsligt till vem som helst. Ungdomarnas resonemang liknar med andra ord en tillit som är sakfrågespecifik och där konsekvenser av ett missbrukat förtroende vägs in. För att inte riskera att känslig information förs vidare, är man försiktig med vad man berättar för andra.

Eleverna beskriver det som att rykten cirkulerar, att människor kan säga vad som helst, ”många snackar skit i dagens samhälle” och ”munnarna går”⁶⁴ och att ”många pratar bakom ryggen på en”.⁶⁵ Även om eleverna säger att de litar på människor i allmänhet, kan förtroenden missbrukas och lätt föras vidare till andra. Den man själv litar på, litar i sin tur på någon annan. Några elever hänvisar explicit till sociala medier som en risk. Med tanke på risken för svek är det viktigt att veta vad man säger och till vem och inte avslöja för mycket om sitt privatliv. Innan man öppnar sig för en annan person, måste man lära känna den personen.⁶⁶

När det gäller att lita på folk tycker jag att det beror väldigt mycket på vad det handlar om. Allt jag berättar för dem som går i min klass och i skolan vet jag kommer att spridas till alla, även om jag bara berättar något för mina närmaste. Samma sak i släkten. Men att lita på att någon inte avslöjar en hemlighet är inte riktigt samma sak som att lita på att någon inte ska stjäla ifrån mig på tunnelbanan eller knuffa ned mig på spåret (sådana där tankar kommer upp i huvudet ibland när jag står på perrongen). (Kvinna, hög, 4)

[Det finns inte] så många personer förutom sina absolut närmsta som man kan säga någonting till utan att det kommer ut till någon annan. För den man litar på – litar på någon annan. Och så går allt runt. (Kvinna, mellan, 441)

Jag har svårt att lita på människor som jag inte känner så bra. Jag tycker att man som person ska ta det försiktigt att lita på andra för att rykten osv. sprids så enkelt i dagens samhälle. (Kvinna, mellan, 413)

Rädslan för att avslöja för mycket av sig själv är påtaglig, inte minst bland elever med egna erfarenheter av svek.⁶⁷ Därför svarar några elever att de litar mer på människor som de *inte* känner, än på personer som de känner. Tankespåret är dock ovanligt – det är betydligt vanligare att lita på sina nära vänner.

64 Mellan 1007.

65 Mellan 618.

66 Mellan 534; Låg 267.

67 Mellan 547; Mellan 111.

Jag tror att folk man inte känner generellt är mer pålitliga än de man känner. De som inte känner mig så väl kan inte svika mig eller avslöja saker om mig. Därför kan jag lita på en majoritet av människor, de är oftast trevliga. (Kvinna, hög, 4)

Å ena sidan tycker jag att man kan lita på andra människor och å andra sidan så tycker jag inte det. Först och främst tycker jag att man måste känna personen väldigt bra och sen vet man om man ska lita på den eller ej. Det finns situationer där ens bästa vän ljuger och vill en illa. Det hände mig. Jag hade en kompis som jag trodde jag kunde lita på helt till hundra, men hon ljög till mig om en väldigt stor och allvarlig sak och hon ljög om den saken ett år eller mer. Sen finns det andra situationer där en person visat sig vara snäll, trevlig, hjälpsam, bra och efter ett tag visar hon sin riktiga sida. Och sen så förändras människor också. Så jag tycker det är svårt att säga om man kan lita på andra eller inte. (Kvinna, mellan, 111)

Jag tycker att det är mycket svårt att lita på andra människor nuförtiden. Själv tycker jag att det är mycket lättare att lita på personer som man inte känner eller inte har en nära relation med. Mycket svårare är det att lita på personer man känner. (Kvinna, låg, 321)

Ungefär hälften av eleverna som framfört detta argument (7 av 14) säger att de inte litar på människor i allmänhet, medan fyra uttrycker tillit.⁶⁸ Argumentet förekommer i samma omfattning i hög-, mellan- och lågstatusskolor. De flesta som framför argumentet är kvinnor (13 av 14), men antalet citat är för lågt för att kunna dra några säkra slutsatser (Appendix 4, tabell 9).

BEROR PÅ PERSON

Många ungdomar argumenterar att tilliten beror på vilket intryck en person gör, vilket beteende han eller hon har, eller hur han eller hon uppför sig gentemot andra. Resonemanget ligger nära en rationellt baserad tillit där man gör en bedömning av den person som man har framför sig, och har en förmåga att läsa av människor och de signaler som de skickar ut (Bacharach & Gambetta 2001).

Flera elever nämner i sina svar att de litar mer på äldre människor eller barnfamiljer, eller personer som betar sig på ett trevligt, socialt eller vänligt sätt. Om en person verkar snäll, ser välvilligt inställd ut och gör ett gott intryck bemöter man denna med tillit.⁶⁹ Däremot litar man inte på de som är kaxiga, otrevliga, uppför sig på ett labilt eller annat misstänkt sätt, eller om man

68 Information saknas om tre elever.

69 Hög 4; Hög 594.

”får dåliga vibbar” på något annat sätt. Andra säger att de inte litar på narkomaner, ”skumma” personer eller telefonförsäljare.⁷⁰ Flera elever hänvisar till det intryck som en person ger, eller den bild man får av personens sätt att uppföra sig.⁷¹ Tilliten är inte generell, utan ”skiljer sig från person till person”.⁷²

Självklart utgår jag utifrån person till person, men om personerna verkar vettiga...då brukar jag lita på folk i allmänhet. Men om personerna verkar som narkomaner, eller människor i allmänhet som kan vara farliga eller verkar normal men föreslår ”skumma” saker och man får en dålig vibb, litar jag inte på dem. (Kvinna, mellan, 121)

Handlar om vad jag får för bild av personen, det skiljer sig från person till person. (Man, mellan, 157)

Det beror på från person till person. Jag kan för det mesta lita på andra människor och jag vet vilka jag kan lita på eller inte. (Kvinna, låg, 1061)

Noteras kan att ingen av ungdomarna i denna studie framför argument som skulle kunna relateras till en identitetsrelaterad tillit som är baserad på religion, kultur, språk, eller annan social tillhörighet. Det är heller inga ungdomar som spontant skriver att de litar mer på personer som ingår i deras lokalsamhälle. Denna argumentationslinje – att tilliten beror på vilken person man har framför sig – är lika vanlig i hög-, medel- och lågstatusskolor. Det går inte att se någon skillnad beroende på kön (Appendix 4, tabell 9).

KOMMENTAR

Genomgången av elevernas argumentation visar att standardfrågan uppfattas på ett mer varierat sätt än vad som kan förväntas utifrån den empiriska forskningen om generell tillit. Ungdomarnas svar visar å ena sidan att de tolkar standardfrågan utifrån normbaserade uppfattningar om tillit där argumenten vilar på generella och moraliska argument till mer partikulära resonemang, t.ex. människor är goda, falska, eller egoistiska. Dessa positioner förefaller ganska fasta. Å andra sidan är det många som tolkar standardfrågan utifrån ett partikulärt/strategiskt perspektiv, där tilliten beror på situation, fråga eller person.

Enkätstudien visade på stora variationer i generell tillit mellan elever i olika skolor. I en högstatusskola ansåg 83 procent av ungdomarna att man kan lita på de flesta jämfört med 32 procent i en lågstatusskola. Stora skillnader fanns även mellan elever med olika typer av medborgarskap, medan skillnaderna mellan

70 Mellan 121; Låg 307.

71 Låg 307; Mellan 157.

72 Mellan 118; Mellan 157; Låg 1061.

män och kvinnor var små (se Appendix 3, Tabell 7 och 8). För att avgöra om det finns några skillnader i argumentationen mellan hög-mellan- och lågstatusskolor har antalet citat räknats och jämförts i relation till det antal citat man kan förvänta sig från gruppen i relation till dess andel i enkäturvalet.⁷³

Analysen visar vissa skillnader mellan elevernas argumentation i olika typer av skolor, men också likheter. Argument som lyfter fram generella och moraliska aspekter av tillit ("människor är goda", "alla förtjänar en chans", "man tjänar själv på tillit") är vanligare i högstatusskolor, medan en form av partikulära argument ("människor är falska") är vanligare i skolor med låg status. Strategiskt baserade argument som lyfter fram att tilliten beror på fråga och situation är vanligare i högstatusskolor än i övriga skolor. För övriga argumenttyper finns ingen tydlig skillnad.⁷⁴

Elever som hänvisar till generella eller moraliska tillitsargument svarar som förväntat att "man kan lita på de allra flesta", medan elever som hänvisar till partikulära argument tycker att "man kan inte vara nog försiktig". Elever som använder strategiskt baserade argument i sin argumentation är dock mindre förutsägbara och landar i båda positionerna (Tabell 4).

Tabell 4. Sammanfattning av resultaten

Argument	Tillitsform	Antal citat	Skillnader skolor*	Tillit	Ej tillit
Människor är goda	Generell	22	Hög -Mellan-Låg	X	
Alla förtjänar en chans	Moralisk	14	Hög -Mellan-Låg	X	
Man tjänar själv på tillit	Moralisk	23	Hög -Mellan-Låg	X	
Människor är en risk	Partikulär	20	Hög-Mellan-Låg		X
Människor är egoister	Partikulär	10	Hög-Mellan-Låg		X
Människor är falska	Partikulär	20	Hög-Mellan- Låg		X
Beror på situation/fråga	Strategisk	28	Hög -Mellan-Låg	X	X
Risken för skvaller	Strategisk	14	Hög-Mellan-Låg	X	X
Beror på personen	Strategisk	19	Hög-Mellan-Låg	X	X

* Fet stil används för den typ av skola där argumenttypen är vanligare än förväntat.

5. Strategier för att hantera okända personer

Ungdomarnas svar rymmer i flera fall beskrivningar av strategier för att hantera okända personer eller situationer. Resonemangen stärker bilden av en

73 Om antalet citat är 26, och andelen kvinnor i urvalet är 70 procent, får man det förväntade antalet citat genom att multiplicera 26 med 0,7, vilket ger det förväntade talet 18,2. Antalet citat som faktiskt framförs av kvinnor jämförs därefter med det förväntade talet. Se Appendix 4, Tabell 9.

74 Skillnaderna mellan kvinnor och män var inte framträdande och redovisas därför inte i tabellen. På grund av det låga antalet citat var det inte möjligt att analysera skillnader mellan elever med olika typer av medborgarskap.

strategisk och gatusmart tillit. Många säger att de är försiktiga och inte blint litar på alla de träffar, i synnerhet inte den första gången de träffar en person. De beskriver sin strategi som att de är ”på sin vakt”, att de tänker två gånger innan de litar på någon, och att man kan ”vara litet extra försiktig första gången man träffar någon”.⁷⁵

Jag tycker att man alltid ska vara på sin vakt och inte låta skenet eller första intrycket bedra. (Kvinna, hög, 553)

Tycker det är dumt att aldrig lita på människor, dock är det viktigt att tänka två gånger innan man litar på någon. Man ska inte vara för naiv. (Kvinna, mellan, 462)

Alla människor är olika och beter sig olika. Man kan aldrig vara försiktig nog och man ska vänta med att dra beslut om man litar på någon eller inte. Det tar tid att kunna verkligen lita på någon och därför bör man vara försiktig. (Man, mellan, 173)

Flera ungdomar skriver att de använder sitt omdöme och litar på sin magkänsla och omdöme. Några av dem skriver att de har lätt för att avgöra vem man kan lita på eller genomskåda de som ljuger eller manipulerar andra.⁷⁶ Ett sätt att hantera andras manipulationer är att göra tvärtemot vad dessa personer förväntar sig.

Vissa människors beteende kan man dock känna igen att de kör med samma gamla metoder för att ”lura” människor eller att de kör med vissa manipulativa trick på folk för att få sin vilja igenom. När jag säger att jag litar på de flesta människor betyder det inte att jag är dum och inte kan se igenom de här beteendena. Det gör jag, jag ser dem och brukar då göra tvärtemot vad de vill. (Kvinna, mellan, 135)

I allmänhet bör en klok person vara kritisk o skeptisk mot allt o alla. Inte kallhjärtat, otrevligt o fördomsfullt, men objektvt och visdomsfullt. Varken naiv eller pessimistisk utan realistisk. (Man, mellan, 142)

Som tidigare visats är det flera ungdomar som har attityden att visa tillit till dess motsatsen bevisas. En annan strategi som används är att vända på ”bevisbördan”: den person man har framför sig måste bevisa att han eller hon är värd att lita på, de måste förtjäna tillit innan de bemöts med tillit. Tilliten är något som utvecklas i relationen, men det är viktigt att ”se om individen är värd att

75 Låg 324.

76 Hög 48; Hög 591; Låg 383; Låg 1061.

lita på, oavsett bakgrund” eftersom ”rötägg finns i alla samhällskategorier”.⁷⁷ Att blint lita på en främmande person, beskrivs som både ”ologiskt och naivt”.⁷⁸ En annan elev skriver att hon inte litar på människor mot bakgrund av sina erfarenheter: ”Jag har själv utnyttjats och behandlats illa av folk som jag litade på flera gånger, så jag har lärt mig att det är bättre att låta dem förtjäna mitt tillit.”⁷⁹

Jag tycker att man bör vara försiktig innan man lär känna någon riktigt bra, och att det är viktigt att anpassa tilliten efter hur relationen emellan mig och personen utvecklas. Det är viktigt att se om individen är värd att lita på, oavsett bakgrund. Rötägg finns i alla samhällskategorier. (Kvinna, hög, 40)

Jag litar inte på människor jag inte vet har visat sig vara pålitliga eller som jag inte behöver lita på. Att lita på folk bara för att är ologiskt och naivt. (Man, mellan, 153)

En annan grupp utgår från motsatt situation, de är neutrala eller avvaktande till dess att de har lärt känna personen ifråga bättre.⁸⁰ Här är det återigen upp till motparten att bevisa vem han eller hon är – pålitlig eller inte.

Jag försöker ha en neutral ställning till att börja med. Sedan när en lär känna människor ökar tilliten. Men någon som jag inte vet något om har jag svårare att lita på även om jag generellt sätt tror att människor går att lita på. (Man, hög, 29)

Ett universalknep som används av flera elever är att lära känna personen innan man litar på honom eller henne. Många betonar att man inte ska visa tillit för snabbt, att tillit tar tid att utveckla och att det är först när man känner någon som man kan veta om en person är pålitlig eller inte.

Tillit tar tid, man måste känna en människa innan man eventuellt kan säga att man litar på den. (Kvinna, hög, 61)

Först och främst tycker jag att man måste känna personen väldigt bra och sen vet man om man ska lita på den eller ej. (Kvinna, mellan, 111)

Man ska nog inte lita på folk förrän man lärt känna dem. (Man, mellan, 209)

Ett sätt att hantera osäkerhet är att få information om personen från kompisar.

77 Hög 40.

78 Mellan 153.

79 Hög 69.

80 Hög 29; Hög 30.

Man kan också känna sig tryggare om att en person är att lita på om man har gemensamma vänner. En elev skriver att man kan låtsas lita på andra, men ändå vara på sin vakt: "Låtsas att du litar på folk, det ser nog bra ut och uppskattas men det är nog bra att vara rätt misstänksam".⁸¹ Om en person visar sig opålitlig är en annan strategi att dra sig undan.⁸²

Jag dömer nya personer på deras attityd i vårt första möte. Jag brukar vara ganska öppen mot andra. Men om jag märker att andra är dryga eller konstiga väljer jag att ta ett steg bak. (Man, mellan, 178)

Slutsatser

Detta arbete har syftet att ge ett bidrag till diskussionen om standardfrågans validitet genom att undersöka hur ungdomar i Stockholm stad uppfattar frågan. Resultaten visar att standardfrågan om generell tillit uppfattas mer varierat än vad som hävdas i litteraturen. Ungdomarnas svar varierar från de som uppfattar frågan som generell eller en moraliskt baserad tillit, till de som anför argument som är av partikulär och strategisk karaktär. Standardfrågan kritiserar för att vara opreciserad och lämna utrymme för tolkningar till respondenterna. Resultaten i denna studie ger stöd för denna kritik.

De vanligaste argumenten *för* tillit går i tankespåren att människor i allmänhet är goda, att man själv tjänar på att visa tillit, och att människor förtjänar tillit. Dessa argument ligger nära den teoretiska litteraturens diskussion om generell eller moralisk tillit. De vanligaste argumenten *mot* att inte känna tillit för andra är att människor utgör en risk, att människor är falska och drivs av egenintresse. Dessa argument ligger nära teoretiska resonemang om partikulär tillit. Många ungdomar resonerar om en tillit som är sak- och situationsspecifik. Tilliten beror även på den person man träffar och hur man bedömer den personens karaktär. Därmed kan tilliten beskrivas som strategiskt och rationellt baserad, där det är av vikt att kunna läsa av situationer och personer och att vara "gatusmart". Denna typ av argument kan inte förväntas om standardfrågan ska tolkas som ett mått på generell tillit, det vill säga som uttryck för den allmänna tillitsnivån i landet.

Resultaten visar att elever som hänvisar till generella eller moraliska argument svarar som förväntat att "man kan lita på de allra flesta", medan elever som hänvisar till partikulära argument tycker att "man kan inte vara nog försiktig". Elever som använder strategiskt baserade argument i sin argumentation landar dock i båda positionerna.

81 Låg 319.

82 Hög 576; Hög 608; Hög 1033; Mellan 178; Låg 328.

Intressanta delresultat är att *motiveringarna* till tillit uppvisar vissa systematiska skillnader mellan hög- mellan- och lågstatusskolor. Elever i elit-skolorna framför oftare än förväntat att "människor är goda", att "alla förtjänar en chans", eller att man själv tjänar på tillit samt att tilliten beror på situation och fråga. Elever i lågstatusskolor skriver oftare än förväntat att "människor är falska". Den överrepresentation som noteras i elitskolorna kan återspegla skillnader i utbildningsförmåga och en vana att föra rationella resonemang, vilket bland annat märks på längden på deras svar. Samtidigt kan den höga tilliten också indikera en vilja att uttrycka "rätt" värderingar då elever i elitskolorna beskriver en skolmiljö som är socialt och åsiktsmässigt homogen och där det finns en stark social norm om vad som är politiskt korrekt, något som troligen återspeglas i deras enkätsvar (Gunnarson opubl.). Samtidigt finns flera likheter i argumentationen mellan olika skolmiljöer. Många elever uttrycker oro för skvaller och beskriver människor som falska och egoistiska. Ett argument som är lika vanligt i alla skolkontexter är att tilliten är personspecifik och bygger på en bedömning av den person som man har framför sig.

Resultaten indikerar att ungdomarna uppfattar standardfrågan på ett snävare sätt än förväntat: de uttalar sig inte om människor i Sverige som helhet, utan om hur deras lokala eller sociala värld gestaltar sig. Standardfrågan verkar uppfattas som en fråga som rör ett område som är socio-ekonomiskt avgränsat, och som rör relationen ungdomar emellan inom denna sfär. I linje med tidigare forskning tyder resultaten på att svaren på den generella frågan påverkas av erfarenheter som görs i specifika sociala sammanhang (Lundmark 2016: 41; Paxton & Glanville 2015).

Resultaten indikerar även att standardfrågan tenderar att överskatta den generella tilliten, då svarsbenägenheten på den öppna frågan var högre bland elever med hög tillit än de med låg tillit. Tidigare forskning visar att svarsfrekvens på abstrakt formulerade frågor är högre bland elever med högre utbildningsresurser (Bergström 2012), något som bekräftats i denna studie.

Sverige brukar i ett jämförande perspektiv beskrivas som ett land med hög social tillit, låg korruption och högt politiskt förtroende. Trots att den sociala tilliten haft en jämnt hög nivå i Sverige under de senaste 25 åren har forskningen alltmer uppmärksammat skillnader mellan stora och små kommuner (Trägårdh & Wallman Lundåsen 2013; Wollebaek et al. 2012), yngre och äldre, hög- och lågutbildade, arbetslösa och förvärvsarbetande, inrikes- och utrikesfödda (Holmberg & Rothstein 2015: tabell 1, Rothstein 2008:155). Resultaten som redovisats här bidrar till denna diskussion.

Rent empiriskt är det svårt att generalisera tillitsnivåerna i denna studie då studien är begränsad till ett strategiskt urval av skolor i Stockholms stad. Resultaten visar, trots denna begränsning, det teoretiska och empiriska värdet av kvalitativa undersökningar och betydelsen av öppna frågor där respondenterna fritt får möjlighet att resonera om sin sociala tillit. Metoden är tidskrävande

men kan med fördel användas i mindre studier i kombination med enkäter. Metoden torde vara särskilt användbar för att identifiera kausala mekanismer. Ett första steg kan också vara att genomföra ytterligare undersökningar av denna typ med vuxna eller med ett representativt urval för att ytterligare belysa hur respondenter uppfattar standarfrågan om generell tillit.

Referenser

- Bacharach, Michael & Gambetta, Diego, 2001. "Trust in Signs", s. 148-184 i Cook, Karen, S. (red.), *Trust in Society*. New York: Russel Sage Foundation.
- Banfield, Edward C, 1958. *The Moral Basis of a Backward Society*. New York: Free Press.
- Bergström, Ylva, 2012. "Educational and Social Dimensions of Political Participation: Producing a political opinion", *Praktiske Grunde. Nordisk tidsskrift for kultur- og samfundsvidenskap* 6(4), s. 23-34.
- Bergström, Ylva, 2015. *Unga och politik. Utbildning, plats, klass och kön*. Stockholm: Premiss.
- Chen, Chao C., Saporito, Patrick & Belkin, Liuba, 2011. "Responding to Trust Breaches: The Domain Specificity of Trust and the Role of Affect", *Journal of Trust Research* 1(1), s. 85-106.
- Coleman, James, S., 1990. *Foundations of Social Theory*. Cambridge, MA: Belknap Press.
- Delhey, Jan & Newton, Kenneth, 2005. "Predicting Cross-National Levels of Social Trust: Global Pattern or Nordic Exceptionalism?", *European Sociological Review* 21(4), s. 311-327.
- Delhey, Jan, Newton, Kenneth & Welzel, Christian, 2011. "How General is Trust in 'Most People'? Solving the Radius of Trust Problem", *American Sociological Review* 76(5), s. 786-807.
- Ensminger, Jean, 2001. "Reputations, Trust, and the Principal Agent Problem", s. 185-201 i Cook, Karen S. (red.), *Trust in Society*. New York: Russell Sage Foundation.
- Freitag, Markus & Bauer, Paul C., 2013. "Testing for Measurement Equivalence in Surveys. Dimensions of Social Trust across Cultural Contexts", *Public Opinion Quarterly* 77(S1), s. 24-44.
- Freitag, Markus, & Bauer, Paul C., 2016. "Personality Traits and the Propensity to Trust Friends and Strangers", *The Social Science Journal*, <http://dx.doi.org/10.1016/j.soscij.2015.12.002>.
- Freitag, Markus & Traunmüller, Richard, 2009. "Spheres of Trust: An Empirical Analysis of the Foundations of Particularised and Generalised Trust", *European Journal of Political Research* 48(6), s. 782-803.
- Frykman, Jonas & Hansen, Kjell, 2005. "Att leva på kassan: Allmän försäkring och lokal kultur", *Analyserar* 2005:4.
- Gambetta, Diego, 1993. *The Sicilian Mafia. The Business of Private Protection*. London: Harvard University Press.
- Glaeser, Edward L., Laibson, David I., Scheinkman José A. & Soutter, Christine L., 2000. "Measuring Trust", *The Quarterly Journal of Economics* 115(3), s. 811-846.
- Grosse, Julia, 2012. *Kommer tid kommer tillit? Unga vuxnas och medelålders erfarenheter*. Stockholm: Institutionen för socialt arbete, Stockholms universitet.

- Gunnarson, Carina, 2008. *Cultural Warfare and Trust: Fighting the Mafia in Palermo*. Manchester: Manchester University Press.
- Gunnarson, Carina, Barrling Hermansson, Katarina & Loxbo, Karl, 2011. "Vem bryr sig och vem kan man lita på? Skolans betydelse för ungdomars sociala tillit", *Statsvetenskaplig Tidskrift* 113(1), s. 90-96.
- Gunnarson, Carina & Loxbo, Karl, 2012. "School and the Promotion of Generalised Trust: Experiences from Sicily", *Journal of Trust Research* 2(2), s. 171-201.
- Gunnarson, Carina, "Socialt kapital i skolan: gymnasieungdomars berättelser om tillit, normer och trivsel" (opublicerat).
- Hardin, Russel, 1993. "The Street-Level Epistemology of Trust", *Politics & Society* 21(4), s. 505-529.
- Hardin, Russel, 2002. *Trust and Trustworthiness*. New York: Russel Sage Foundation.
- Holmberg, Sören & Rothstein, Bo, 2015. "Hög mellanmänsklig tillit i Sverige – men inte bland alla", s. 37-46 i Bergström, Annika, Johanson, Bengt, Oscarsson, Henrik & Oskarson, Maria (red.), *Fragment*. Göteborgs universitet: SOM-institutet.
- Holmberg, Sören & Weibull Lennart (red.), 2004. *Ju mer vi är tillsammans: 27 kapitel om politik, medier och samhälle: SOM-undersökningen 2003*. Göteborg: SOM-institutet.
- Inglehart, Ronald, 1990. *Culture Shift in Advanced Industrial Society*. Princeton: Princeton University Press.
- Inglehart, Ronald & Welzel, Christian, 2005. *Modernization, Cultural Change, and Democracy: The Human Development Sequence*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jacobsson, Kerstin & Sandstedt, Eva, 2010. "Medborgerligt medvetande och social sammanhållning", s. 77-113 i Jacobsson, Kerstin (red.), *Känslan för det allmänna. Medborgarnas relation till staten och varandra*. Umeå: Boréa.
- Jung, Courtney, 2003. "Breaking the Cycle: Producing Trust out of Thin Air and Resentment", *Social Movement Studies* 2(2), s. 147-175.
- Knack, Stephen & Keefer, Philip, 1997. "Does Social Capital Have an Economic Payoff? A Cross-country Investigation", *The Quarterly Journal of Economics* 112(4), s. 1251-1288.
- Kumlin, Staffan & Rothstein, Bo, 2005. "Making and Breaking Social Capital: The Impact of Welfare State Institutions", *Comparative Political Studies* 38(4), s. 339-365.
- Lundmark, Sebastian, 2016. *Generalized Trust in Surveys: From Scales to Dragons*. Göteborgs universitet: Statsvetenskapliga institutionen.
- Lundåsen, Susanne & Pettersson, Thorleif, 2009. "Att mäta tillit – teori och metodproblem", s. 112-146 i Trägårdh, Lars (red.), *Tillit i det moderna Sverige. Den dumme svensken och andra mysterier*. Stockholm: SNS Förlag.
- Miller, Alan S. & Mitamura, Tomoko, 2003. "Are Surveys on Trust Trustworthy?", *Social Psychology Quarterly* 66(1), s. 62-70.
- Nannestad, Peter, 2008. "What Have We Learned About Generalized Trust, If Anything?", *Annual Review of Political Science* 11(1), s. 413-436.
- Oskarson, Maria & Rothstein, Bo, 2012. "Den sociala tilliten – håller vi på att tappa de unga?", s. 539-544 i Oscarsson, Henrik & Bergström, Annica (red.), *I framtidens skugga*. Göteborgs universitet: SOM-institutet.
- Ostrom, Elinor, 2000. *Governing the Commons: The Evolution of Institutions of Collective Action*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Paxton, Pamela & Glanville, Jennifer L., 2015. "Is Trust Rigid or Malleable? A Laboratory Experiment", *Social Psychology Quarterly* 78(2), s. 194-204.
- Pettersson, Thorleif & Lundåsen, Susanne, 2009. "Tillit, medborgaranda och kommunpolitik", s. 147-192 i Trägårdh, Lars (red.), *Tillit i det moderna Sverige. Den dumme svensken och andra mysterier*. Stockholm: SNS Förlag.
- Putnam, Robert, 1993. *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton: Princeton University Press.
- Rahn, Wendy M. & Transue, John E., 1998. "Social Trust and Value Change: The Decline of Social Capital in American Youth, 1976-1995", *Political Psychology* 19(3), s. 545-565.
- Reeskens, Tim & Hooghe, Marc, 2008. "Cross-Cultural Measurement Equivalence of Generalized Trust. Evidence from the European Social Survey (2002 and 2004)", *Social Indicators Research* 85(3), s. 515-532.
- Rotenberg, Ken J., 2004. "Interpersonal Trust across the Lifespan", *International Encyclopaedia of Social and Behavioral Sciences*. Amsterdam: Elsevier, s. 7866-7868.
- Rothstein, Bo, 2001. "Social Capital in the Social Democratic Welfare State", *Politics & Society* 29(2), s. 207-241.
- Rothstein, Bo, 2003. *Sociala fällor och tillitens problem*. Stockholm: SNS Förlag.
- Rothstein, Bo, 2008. "Den svåra konsten att lita på andra, att vara nöjd med sig själv och att vara ung", s. 149-158 i Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red.), *Skilda världar*. SOM-rapport 44.
- Rothstein, Bo & Uslaner, Eric M., 2005. "All for All. Equality, Corruption and Social Trust", *World Politics* 58(3), s. 41-73.
- Skolverket, 1995. *Den rimliga skolan. Livet i skolan och skolan i livet*. Stockholm: Liber.
- Stolle, Dietlind, 2002. "Trusting Strangers – The Concept of Generalized Trust in Perspective", *Österreichische Zeitschrift für Politikwissenschaft* 31(4), s. 397-412.
- Trägårdh, Lars, Wallman Lundåsen, Susanne, 2013. *Den svala svenska tilliten. Förutsättningar och utmaningar*. Stockholm: SNS Förlag.
- Uslaner, Eric M., 2002. *The Moral Foundations of Trust*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Uslaner, Eric M., 2012. "Measuring Generalized Trust: In Defense of the 'Standard' Question", s. 97-106 i Lyon, Fergus, Möllering, Guido & Saunders, Mark N. K. (red.), *Handbook of Research Methods on Trust*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited.
- Wollebaek, Dag, Wallman Lundåsen, Susanne & Trägårdh, Lars, 2012. "Three Forms of Interpersonal Trust: Evidence from Swedish Municipalities", *Scandinavian Political Studies* 35(4), s. 319-346.
- Yamagishi, Toshio & Yamagishi, Midori, 1994. "Trust and Commitment in the United States and in Japan", *Motivation and Emotion* 18(2), s. 129-166.
- Yamagishi, Toshio, 2001. "Trust as a Form of Social Intelligence", s. 121-147 i Cook, Karen S. (red.), *Trust in Society*. New York: Russel Sage Foundation.

Appendix 1. Brev: tillit till andra människor

Hej!

Tack för ditt förra brev! Du och alla andra har skrivit intressanta och spännande brev. Det har varit väldigt givande att läsa om hur du och de andra eleverna har det i skolan och utanför skolan. Med ditt och de andra elevernas brev har jag fått en ganska god bild av hur ni har det ”en alldeles vanlig dag”.

Sammanfattning Brev 1: ”En alldeles vanlig dag i mitt liv”

Flera av er verkar ha ganska lång resväg till skolan. Några trivs i skolan, andra tycker att det är jobbigt där. Många beskriver stressen i skolan, de långa skoldagarna, och en längtan efter att någonstans ”få vara sig själv”, att ”skärma av sig”, att bryta vardagsrutinen. Flera av er kopplar av genom att dansa, spela teater, idrotta, eller gå ut med hunden. Att lyssna på musik verkar viktigt för många. En del av er umgås mycket med kompisar och familj på fritiden; andra är mer ensamma, ibland för att det är självvalt, men inte alltid. De allra flesta verkar ha både bra och dåliga dagar, i skolan och utanför. De flesta breven ger en ganska nyanserad bild av det som är bra och dåligt, roligt och tråkigt i skolan och på fritiden.

Brev 2: ”Vem kan man lita på?”

I det här brevet kommer jag att be dig att fundera på din tillit till andra människor, d.v.s. om man kan lita på andra människor eller inte. Jag skulle vilja att du svarar på fyra frågor. Tänk igenom frågan och försök beskriva hur du tänker om varje fråga. Det finns inget svar som är rätt eller fel, utan var så ärlig som möjligt.

1. Tycker du på det hela taget att man kan lita på de flesta människor eller tycker du att man inte kan vara nog försiktig i umgänget med andra människor?
2. Hur mycket känner du att du kan lita på människor i området där du bor?
3. Hur mycket känner du att du kan lita på människor som bor i Stockholm?
4. Litar du på människor som är annorlunda än dig själv?

Ditt svar vill jag ha senast XX oktober, 2013. OBS! När jag har fått ditt brev kommer du att få en biobiljett i belöning! 😊

Många hälsningar

Appendix 2. Brevprojektet: urval

Tabell 5. Urval 1: skolstatus, program, kön, medborgarskap, födelse land

Skola*	Kod	Klass / program**	Kön***	Medborgarskap ‡	Land eget ††	Land mor ††	Land far ††
Hög1	4	S	K	Svenskt	1	1	1
Hög1	48	E	K	Svenskt	1	3	1
Hög1	72	N	K	Svenskt	1	1	1
Hög2	592	H	K	Svenskt	1	2	2
Hög2	608	H	K	Svenskt	1	1	1
Mellan1	111	S	K	Svenskt	3	3	3
Mellan1	120	S	K	Svenskt	1	1	1
Mellan1	121	S	K	Svenskt	i.u.	1	1
Mellan1	135	N	K	Svenskt	1	1	1
Mellan1	143	N	K	Svenskt	1	1	4
Mellan4	617	S	K	i.u.	1	4	4
Mellan4	618	S	K	i.u.	i.u.	4	4
Mellan4	619	S	M	i.u.	1	4	4
Mellan4	620	S	K	i.u.	1	4	4
Mellan4	621	S	K	i.u.	1	1	3
Mellan4	622	S	K	i.u.	1	1	1
Mellan4	623	S	K	i.u.	1	1	1
Låg1	306	S	K	Dubbelt	4	4	4
Låg1	307	S	K	Svenskt	1	1	2
Låg1	318	S	M	Dubbelt	4	4	4
Låg1	319	S	K	Svenskt	1	1	1
Låg1	320	S	K	Svenskt	1	1	1
Låg1	321	S	K	Annat	3	3	3
Låg1	323	S	K	Svenskt	1	1	1
Låg1	324	S	K	Svenskt	1	1	1
Låg1	325	S	K	Annat	4	4	4
Låg1	330	S	M	Svenskt	1	1	1
Låg1	334	S	K	Svenskt	1	1	1

* Status baseras på söktryck, antagningspoäng och föräldrars utbildningsnivå.

** S=samhällsvetenskapligt program, E=ekonomiskt program, N=naturvetenskapligt program, H=humanistiskt program.

*** M=man, K=kvinnor.

‡ Elever från B4 deltog inte i den större enkätstudien utan svarade på ett begränsat urval frågor i samband med brevuppdraget.

†† "I vilket land är du och dina föräldrar födda?" 1=Sverige, 2=Nordiskt land (förutom Sverige), 3) Europeiskt land (förutom Norden), 4=Land utanför Europa.

Tabell 6. Urval 2: skola, föräldrarnas utbildning, tillitsnivå

Skola*	Kod	Utbildning mor**	Utbildning far**	Tillit 2012***	Tillit 2015***
Hög1	4	4	4	Hög	Hög
Hög1	48	3	2	Hög	Hög
Hög1	72	4	4	Låg	i.u.
Hög2	592	4	4	Hög	Hög
Hög2	608	4	4	Hög	Hög
Mellan1	111	3	3	Hög	Låg
Mellan1	120	2	3	Hög	Hög
Mellan1	121	3	3	Hög	Hög
Mellan1	135	4	4	Hög	Hög
Mellan1	143	4	4	Låg	Hög
Mellan4	617	3	4	i.u.	Hög
Mellan4	618	4	3	i.u.	Oklar
Mellan4	619	4	4	i.u.	Oklar
Mellan4	620	3	3	i.u.	Låg
Mellan4	621	3	3	i.u.	Oklar
Mellan4	622	4	4	i.u.	Oklar
Mellan4	623	3	3	i.u.	Hög
Låg1	306	4	4	Låg	Låg
Låg1	307	3	3	Hög	Hög
Låg1	318	3	3	i.u.	Låg
Låg1	319	3	4	Låg	Låg
Låg1	320	4	4	Låg	Oklar
Låg1	321	3	3	Låg	Låg
Låg1	323	4	4	Låg	Hög
Låg1	324	4	4	Hög	Hög
Låg1	325	2	2	Hög	Låg
Låg1	330	4	4	Hög	Hög
Låg1	334	3	3	Låg	Hög

* Elever från Mellan4 deltog inte i den större enkätstudien utan svarade på ett begränsat urval frågor i samband med brevuppdraget.

** "Vilken är den högsta utbildning som dina föräldrar har avslutat?"
1=har ej avslutat någon utbildning, 2) grundskola eller motsvarande (1–9),
3=Gymnasium eller motsvarande, 4=Universitet eller högskola.

*** Alla svar (utom Mellan4) baseras tillitsnivå på standardfrågan "Tycker du på det hela taget att man kan lita på de flesta människor eller kan man inte vara nog försiktig i omgänget med andra människor?" Fråga har ställts med två svarsalternativ (1=man kan lita på de flesta, 2=man kan inte vara nog försiktig).

Appendix 3. Generell tillit – variationer

Tabell 7. Generell tillit 2015/ skolor (%)

Skolor	Man kan lita på de flesta	Man kan inte vara nog försiktig	Total
Hög1	83	17	100 (42)
Hög2	74	26	100 (49)
Mellan1	61	39	100 (51)
Mellan2	43	57	100 (42)
Mellan3	40	60	100 (73)
Låg1	46	54	100 (43)
Låg2	32	68	100 (38)
Totalt	54	46	100 (338)

Tabell 8. Generell tillit 2015/ kvinnor och medborgarskap (%)

Kön/medborgarskap	Man kan lita på de flesta	Man kan inte vara nog försiktig	Total
Kvinnor	53	47	100 (223)
Män	56	44	100 (100)
Svensk medb.	56	44	100 (281)
Annat/dubbelt	44	56	100 (57)
Totalt	54	46	100 (338)

Appendix 4. Citat och förväntade tal

Tabell 9. Antal citat och förväntade tal för olika argument

Argument	Antal citat (N)	Hög	Mellan	Låg	Kvinnor	Män	Tillit	Ej Tillit
<i>Generell/moralisk tillit</i>								
Människor är goda	22	20 (6)	0 (11)	2 (5)	16 (15)	5(7)	22	-
Alla förtjänar en chans	14	7 (4)	3 (7)	4 (3)	10 (10)	3 (4)	12	1
Man tjänar själv på tillit	23	11 (6)	9 (11)	1 (6)	18 (16)	5 (7)	22	1
<i>Partikulär/strategisk tillit</i>								
Människor är en risk	20	5 (5)	9 (10)	6 (5)	16 (14)	3(6)	1	18
Människor är falska	20	2 (5)	9 (10)	9 (5)	14 (14)	5 (6)	2	18
Människor är egoister	10	2 (3)	6 (5)	2 (2)	6 (7)	2 (3)	1	9
Beror på situation/fråga	28	12 (8)	10 (13)	6 (7)	21 (20)	7 (8)	19	6
Risken för skvaller	14	2 (4)	7 (7)	5 (3)	13 (10)	1 (4)	4	7
Beror på person	19	6 (5)	7 (9)	6 (5)	14 (13)	5 (6)	10	7

Siffran inom parentes är det förväntade talet givet varje kategoris procentuella andel av det totala samplet (enkäten). Det förväntade talet fås fram genom att multiplicera N-talet för varje argumenttyp med följande nyckeltal: Hög: 0,27; mellan: 0,49; låg: 0,24. Kvinnor: 0,7, män: 0,3. Alla siffror har avrundats till närmaste heltal.

I vissa kolumner överensstämmer inte summan med det totala antalet citat i kolumn 1, vilket beror på internt bortfall.

Säkerhetisering och kosmopolitiska moment

Smittoutbrott från brittisk till europeisk riskfråga

Simon Hiljegren & Karl Gustafsson

Abstract

Since time immemorial, outbreaks of infectious disease have caused serious harm to societies and their citizens. Yet, infectious disease did not become securitized in the European Union until the early 2000s. Why did the securitization of infectious disease take place at this particular point in time even though this harm had always been around? This article addresses this puzzle by combining the Copenhagen School's securitization theory with elements from Ulrich Beck's risk society theory. The former framework is useful for examining how securitization occurs. However, if we also seek to understand why, at a deeper level, a particular issue is securitized at a specific moment in time, incorporating Beck's concept cosmopolitan moment is helpful. Empirically, the article identifies three key events that together are taken to have caused such a cosmopolitan moment, which facilitated the European securitization of infectious disease.

Inledning

Europa, liksom övriga världen, har sedan urminnes tider drabbats av olika former av smittoutbrott. Pesten uppskattas till exempel ha utplånat 60 procent av Europas befolkning vid utbrottet 1334 (Benedictow 2005; Centre for Disease Control and Prevention 2015). Även under det senaste seklet finner vi mängder av exempel på uppmärksammade smittor: kolera (1899-1923), spanska sjukan (1918-1920), smittkoppor (1972), HIV/AIDS (1981-), bovin spongiform encefalopati (BSE) (1986-1998), mul- och klövsjukan (FMD) (2001), svår akut respiratorisk sjukdom (SARS) (2004), fågelinfluensan (2005), svininfluensan (2011), ebola (2014) och nu senast zikaviruset (2015-).

Allvarliga smittoutbrott blev emellertid inte en del av den Europeiska unionens (EU) säkerhetsdiskurs förrän i början av 2000-talet, vilket resulterade i att det 2003 slogs fast i EU:s gemensamma säkerhetsstrategi att smittsamma sjukdomar utgör en allvarlig risk för unionens interna säkerhet och stabilitet

Simon Hiljegren är magisterstudent i statsvetenskap vid Försvarshögskolan. Karl Gustafsson är verksam vid Utrikespolitiska institutet.
E-post: simon.hiljegren@gmail.com; karl.gustafsson@ui.se

(Europakommissionen 2003a: 3). Till följd av detta upprättades den gemensamma europeiska smittskyddsmyndigheten European Centre for Disease Prevention and Control (ECDC) med uppdraget att förebygga och omhänderta allvarliga smittoutbrott (Europaparlamentet 2004). *Varför blev smittsamma sjukdomar en del av EU:s säkerhetsdiskurs just i början av 2000-talet, trots att smittoutbrott sedan urminnes tider utgjort ett allvarligt återkommande problem?*

Köpenhamnskolans säkerhetiseringsteori tillhandahåller goda redskap för att påvisa *hur* specifika problem genom att de framställs som säkerhetsfrågor också kommer att förstås och hanteras som sådana. Det empiriska forskningsproblem som introducerats ovan visar dock att säkerhetiseringsteori är sämre rustad för att, på ett djupare plan, förklara *varför* säkerhetisering av ett visst fenomen äger rum vid en specifik tidpunkt. Litteraturen om risk så som den utvecklats inom Internationella Relationer (IR) är inte heller särskilt väl lämpad att på egen hand ta sig an detta forskningsproblem då den främst har fokuserat på hur risktänkande fungerar och vad det har för konsekvenser när det väl har kommit att genomsyra ett visst område. Artikeln avser således inte enbart belysa den empiriska frågan om varför EU:s säkerhetsdiskurs kom att inkludera smittsamma sjukdomar just i början av 2000-talet utan ger också ett teoretiskt bidrag genom att sammankoppla Köpenhamnskolans säkerhetsanalytiska modell med element ur Becks teori om risksamhället. Genom att uppmärksamma existerande teories oförmåga att ge en förklaring till det empiriska forskningsproblemet påvisas alltså det teoretiska bidragets nödvändighet (Gustafsson & Hagström 2016). Vidare bidrar artikeln specifikt till den litteratur som angriper folkhälsa och smittspridning som en säkerhetsfråga.¹ Fallstudiens huvudsakliga syfte är inte att empiriskt belägga förklaringen bortom allt rimligt tvivel utan att visa hur teorin kan användas.

Återstoden av denna artikel är disponerad på följande vis: Nästa avsnitt avhandlar tidigare forskning, med fokus på Köpenhamnskolans säkerhetiseringsteori och forskningen om risk inom forskningsområdet Internationella Relationer (IR). Den därpå följande sektionen redogör för hur delar av Becks teori om risksamhället kan kombineras med säkerhetiseringsteori för att belysa artikelns forskningsproblem. I den påföljande analysen visar vi först hur Storbritannien, via FMD-epidemin 2001, kom att förstå smittsamma sjukdomar som en allvarlig samhällsrisk. Sedan analyserar vi hur Storbritanniens säkerhetisering av smittspridning som samhällsrisk, genererade en ny form av nationellt risktänkande som förändrade den brittiska synen på beredskap. Vi framför därefter argumentet att FMD-epidemin och två utomeuropeiska händelser, mjältbrandsbrevet i USA samt terrorattacken 11:e september 2001 i USA, kan

1 Begreppet folkhälsa förstås här som inte enbart begränsat till människor utan inbegriper även hälsa hos djur och växter (Europakommissionen 2007: 3).

förstås som kosmopolitiska skeenden. Tillsammans skapade dessa skeenden, menar vi, ett europeiskt kosmopolitiskt moment som kom att bidra till EU:s säkerhetsisering av smittoutbrott som en riskfråga.

Tidigare forskning

Denna artikel bygger vidare på insikter från och bidrar till existerande forskning inom två huvudsakliga teoretiska områden inom Internationella Relationer (IR): säkerhetsiserings- respektive riskforskning. Nedan diskuterar vi dessa forskningsområden i relation till artikelns teoretiska syfte, det vill säga att presentera ett teoretiskt ramverk som kan belysa varför en viss fråga säkerhetsiseras vid en specifik tidpunkt.

Inom studiet av internationell säkerhet har den realistiska teorin länge varit inflytelserik. Realismen har dock en statisk syn på vad som utgör säkerhetsfrågor och fokuserar snävt på staten som referensobjekt, det vill säga det objekt vars säkerhet står i fokus (se t ex Walt 1991: 212). Den är därför till begränsad hjälp för att förstå transnationella fenomen som smittspridning. Köpenhamnskolans säkerhetsiseringsteori, som betonar hur säkerhetsfrågor blir till, är bättre rustad för att studera icke-traditionella säkerhetsfrågor (Buzan et al. 1998; Eriksson 2004), såsom migration (Huysmans 2000; Svantesson 2014), och kollektiva minnen i form av framställningar av ett lands krigshistoria (Gustafsson 2014). Den är därför även väl lämpad för att studera hur smittspridning görs till en säkerhetsfråga (se t ex Davies 2008; Aldis 2008; Caballero-Anthony 2008; Price-Smith 2009; Elbe 2002, 2006, 2008, 2010; Herington 2010; Sjöstedt 2010). Säkerhetsfrågor uppstår genom att aktörer övertygar en bredare publik om att ett fenomen utgör – och därmed bör hanteras – som just en säkerhetsfråga, och att extraordinära åtgärder bör vidtas (Buzan et al. 1998).

Trots att Köpenhamnskolans teori kan visa *hur* smittsamma sjukdomar framställs och därmed kommer att förstås och hanteras som säkerhetsfrågor, klargör den inte *varför* detta skett, bortom det faktum att det inträffat genom en framgångsrik säkerhetsisering. Teorin är därför på egen hand otillräcklig för att på ett djupare plan förklara varför en omvälvande säkerhetsisering av en viss typ av fråga, såsom smittspridning, äger rum vid en specifik tidpunkt. Vi menar dock att denna typ av frågor kan förklaras genom att kombinera Köpenhamnskolans teori med element från Becks riskteori.

Risk och relaterade begrepp har använts i ett stort antal IR-studier. Denna riskforskning kan, liksom säkerhetsiseringsteori, ses som en del av den litteratur som ägnat sig åt att bredda säkerhetsbegreppet. Istället för att tala om "hot", vilket säkerhetslitteraturen traditionellt gjort, sätter risklitteraturen "risk", och relaterade begrepp, i centrum. Säkerhetshot förstås som konkreta faror som existerar i nutiden medan risker avser framtida, eventuella faror. Det är således möjligt att agera direkt för att neutralisera ett specifikt säkerhetshot. Det är

däremot inte möjligt att neutralisera säkerhetsrisker på samma direkta sätt då de inte är konkreta och det inte är säkert om och i så fall när de kommer att bli det. Istället används preventiva åtgärder, till exempel olika former av styrning och övervakning, för att hantera säkerhetsrisker. Det kan röra sig om åtgärder för att minska sannolikheten att potentiella faror, det vill säga säkerhetsrisker, ska leda till konkreta incidenter samt tekniker och varningssystem för att tidigt identifiera tecken på att sådana incidenter är på väg att inträffa.

Risktänkande i relation till terrorattacker kan diskuteras för att exemplifiera sådana preventiva åtgärder. Eftersom många stater under senare år kommit att hantera terrorattacker som en riskfråga ägnar de sig åt profilering och omfattande insamling av information för att identifiera potentiella terrorister. Informationen samlas in på många olika sätt och från många olika källor, till exempel från resebyråer och flygplatser, samt via övervakning på Internet. Användandet av profilering innebär att vissa grupper av människor, till exempel på grund av deras ursprung eller religion, i större utsträckning än andra blir föremål för sådana åtgärder. Vidare används preventiva attacker mot kända eller förmodade terrorister för att minska risken för terrorattacker (Rasmussen 2004; Amoore & de Goede 2005; Aradau & van Munster 2007; Dillon 2007; Amoore 2009).

Trots att det finns stora skillnader mellan olika angreppssätt inom risklitteraturen (Petersen 2011),² har många studier som använder sig av risk och relaterade begrepp såsom "pre-emption" (Cooper 2006; Amoore 2009; Anderson 2010), "precaution" (Ewald 2002; Anderson 2010), "premediation" (de Goede 2008), "anticipatory action" (Anderson 2010), "emergency" (Cooper 2006; Dillon 2007) och "contingency", oavsett om de bygger på Beck, Foucault eller någon annan teoretiker, tenderat att fokusera på de konsekvenser risktänkande har inom ett område som det kommit att genomsyra.³ Vad det är som gör att en viss fråga överhuvudtaget blir föremål för ett sådant tänkande har dock hamnat i skymundan. Många företeelser skulle rent teoretiskt kunna förstås enligt ett risktänkande. I vissa fall kan det givetvis vara så att byråkrater tänker kreativt för att komma på tänkbara framtida faror som därigenom kommer att

2 Vissa riskforskare ämnar till exempel bistå stater och företag genom att identifiera och presentera sätt att ta itu med säkerhetsrisker (Petersen 2011: 705-708; se också Jarvis & Griffiths 2007, för en översikt), eller med en bättre förståelse av samtida säkerhetsrisker (Petersen 2011: 703-705; Rasmussen 2001, 2004, 2006, Coker 2002; Williams 2008). Andra ägnar sig istället åt att studera och problematisera staters och företags praktiker för styrning (governance) relaterat till risk och avser således avslöja maktstrukturer i vardagliga riskpraktiker (Petersen 2011: 701-702).

3 Sådant risktänkande har studerats inom ett antal olika områden, såsom flygsäkerhet (Salter 2008), utomrättsliga avrättningar (Kessler & Werner 2008), kidnappings- och lössummaförsäkring (Lobo-Guerrero 2007), militärstrategiskt tänkande (Rasmussen 2006), säkerhetsarbete vid nationella gränser (Muller 2010) och privat-offentligt samarbete inom bekämpning av penningtvätt (Svedberg Helgesson & Mörth 2012). Många existerande studier belyser det faktum att konsekvenserna av risktänkande ofta fördelas så att redan marginaliserade grupper drabbas i större utsträckning än andra (Amoore & de Goede 2005; Hook et al. 2015; Mason, O'Shea & Maslow 2015).

behandlas som säkerhetsrisker. EU-byråkrater kan rättfärdiga sin existens och skapa möjligheter för samarbete mellan medlemsländer genom att lyfta fram specifika säkerhetsrisker. En sådan förklaring är emellertid otillräcklig för att belysa *varför dessa byråkrater lyfter fram vissa frågor framför andra vid specifika tillfällen och varför de får gehör för specifika säkerhetsiseringsförsök vid särskilda tillfällen*. Vi menar istället att en ökad oro, eller ängslan, skapad genom vad Ulrich Beck kallar ett kosmopolitiskt moment, kan bidra till att goda förutsättningar skapas för att aktörer framgångsrikt ska kunna framställa en viss typ av fenomen som en säkerhetsrisk. Kopplingen mellan säkerhetsisering och en del av Becks riskteori, som i dessa sammanhang inte tidigare lyfts fram, blir alltså användbar.

Teori: Säkerhetsisering, risk och kosmopolitiska moment

Trots att den existerande riskforskningen varit väldigt fruktbar har den fulla potentialen i Becks teori om risksamhället inte utnyttjats. I denna artikel lyfter vi fram begreppet *kosmopolitiskt moment* och visar hur det kan användas och kombineras med Köpenhamnskolans säkerhetsiseringsteori för att belysa *varför* en viss fråga framgångsrikt framställts som en säkerhetsrisk vid en specifik tidpunkt.

Det skulle kunna invändas att säkerhetsisering och risk inte kan eller bör kombineras eftersom de innebär olika sätt att tänka. Vi menar dock, i likhet med Stefan Elbe (2008), att teorierna kan kopplas samman på ett förtjänstfullt sätt. Köpenhamnskolans grundläggande princip är att hot blir till genom att en aktör framgångsrikt framställer en fråga som just ett säkerhetshot (Buzan et al. 1998). Denna princip kan användas även för att förstå hur säkerhetsrisker uppstår. HIV/AIDS framställdes som en säkerhetsrisk genom en talhandling. Eftersom denna framställning blev framgångsrik kom HIV/AIDS att hanteras utifrån ett risktänkande (Elbe 2008). HIV/AIDS blev alltså en säkerhetsrisk på samma sätt som Köpenhamnskolan menar att säkerhetshot skapas. Det stämmer att risklitteraturen gör åtskillnad mellan säkerhetshot och säkerhetsrisker i flera betydelsefulla avseenden. En säkerhetsrisk är till exempel som nämnts ovan en fara som eventuellt kan komma att uppstå i framtiden. Säkerhetshot däremot är konkreta och existerande i nuet. När SARS-epidemin bröt ut uppfattades den som ett säkerhetshot och specifika åtgärder vidtogs för att ta itu med epidemin. Smittsamma sjukdomar ses däremot som en säkerhetsrisk eftersom de i framtiden kan spridas genom smittoutbrott. Vi vet dock inte med säkerhet när nästa smittoutbrott kommer äga rum. Skillnaderna mellan säkerhetshot och säkerhetsrisker innebär dock på intet sätt att den typ av säkerhetsiseringsförsök som utmärker framställningen av säkerhetshot inte också kan prägla framställningen av säkerhetsrisker. På samma sätt som specifika frågor kan framställas

som säkerhetshot i nuet, kan andra fenomen genom talhandlingar framställas som framtida säkerhetsrisker.

Den tyske sociologen Ulrich Beck formulerade i mitten av 1980-talet en samhällsteori han benämnde *risksamhället* (Beck 1986, 1992). Kärnan i teorin utgörs av idén om att ett *epokskifte* förändrar samhällets syn på *fara*. Inträdet i risksamhället innebär således en slags insikt om att modernitetens teknologiska innovationer kan orsaka negativa och rentav skadliga bieffekter (Beck 1992: 11). Denna uppfattning har i sin tur, enligt Beck, försatt risksamhällets medborgare i ett konstant och varaktigt tillstånd av ängslan. Detta har lett till att samhället istället för att som tidigare fokusera på att skapa välfärd kommit att koncentrera sig allt mer på att försöka förebygga framtida risker (Beck 1992, 2009: 1).

För Beck är risk således kopplat till ett tillstånd av ängslan inför modernitetens bieffekter. Här bör påpekas att idén om att risk nödvändigtvis hänger ihop med modernitetens bieffekter inte är fullt övertygande (För kritik av Beck på denna punkt, se t ex Ericson & Doyle 2004; Campbell & Currie 2006; Aradau & van Munster 2007; Dillon 2007; Aradau et al. 2008; Krahmman 2011). Vissa risker må vara skapade av moderniteten medan andra inte kan sägas vara det. En del av kritiken mot Becks aningen svepande och deterministiska antaganden måste accepteras. Trots detta kan dock en modifierad version av vissa av Becks idéer hjälpa oss att bättre belysa viktiga forskningsproblem. Vi behöver inte acceptera hans teori i dess helhet utan kan bygga vidare på den genom att inkludera andra byggstenar. Vi lever, som Becks kritiker påpekat, inte i ett samhälle som genomsyras av risktänkande inom *alla* områden utan i ett där vissa frågor kommit att förstås i termer av risk medan andra inte är föremål för ett sådant tänkande. Det blir därför särskilt viktigt att empiriskt undersöka hur det kommer sig att vissa frågor blir föremål för ett risktänkande och varför det sker vid en specifik tidpunkt. I detta sammanhang är Becks idéer om internationell förändring och särskilt begreppet *det kosmopolitiska momentet* användbara (Beck 1999, 2009).

Med kosmopolitismen i det kosmopolitiska momentet avses en gränsöverskridande – och därmed gemensam – insikt som möjliggör transnationellt politiskt samarbete (Beck & Grande 2006: 25). Det kosmopolitiska *momentet* utgörs av ett möjlighetsfönster som verkar förenande såtillvida att de berörda aktörerna mobiliserar gentemot en gemensamt föreställd transnationell risk (Beck 2009: 57). Det kosmopolitiska momentet är beroende av en, eller flera mindre händelser, så kallade kosmopolitiska skeenden, vilka tillsammans fungerar som utlösande mekanismer (Beck & Grande 2006: 312–313). Detta möjlighetsfönster omfattar en självkritik som föranletts av att allvarliga risker fått ett samhälleligt och politiskt erkännande genom en stark ängslan. Förhöjda nivåer av ängslan orsakar reflektion som gör att tidigare existerande politiska hinder framstår som obetydliga och därmed åsidosätts (Aradau & van Munster

2007: 93). Samtidigt krävs det, för att möjliggöra gemensamt handlande, att de inblandade aktörerna kan koppla sin ängslan till vad som förstås som en gemensam risk och i förlängningen till gemensamma åtgärder. Genom kosmopolitiska moment kan stora och omfattande, såväl internationella som globala, politiska förändringar ske på kort tid.

Denna syn på ängslan skiljer sig på vissa sätt från hur begreppet tidigare diskuterats inom Internationella Relationer (IR). Tidigare forskning har huvudsakligen belyst hur ängslan bidrar till konflikter snarare än hur det kan ge upphov till samarbete⁴ och har främst diskuterat ängslan i relation till identitet och ontologisk säkerhet. Enkelt uttryckt handlar det då om hur ängslan rörande en grupps identitet leder gruppsmedlemmar till att betona externa hot från andra grupper mot gruppens identitet. Den teori om ett kosmopolitiskt moment som presenteras i den här artikeln betonar också ängslan. Ängslan ses dock inte som kopplad till identitet utan som förorsakad av ett kosmopolitiskt moment.

Köpenhamnskolans säkerhetiseringsteori är, som nämnts ovan, lämplig för att studera icke-traditionella säkerhetsfrågor som smittspridning eftersom den betonar hur säkerhetsfrågor och risker skapas. Detta sker genom en social process (Williams 2003: 513), där en *säkerhetiserande aktör* kan göra en fråga till ett säkerhetsproblem, förutsatt att aktören förmår övertyga en bredare *publik* om att problemet bör behandlas som ett säkerhetshot, eller en säkerhetsrisk. Ett säkerhetsproblem formuleras och konstrueras således genom en talhandling – av en aktör som framställer ett *referensobjekt* som utsatt för ett existentiellt hot och därmed i behov av särskilda skyddsåtgärder (Buzan et al. 1998).

Begreppet *publik* är underutvecklat i Köpenhamnskolans ursprungliga teoretiska ramverk men har diskuterats mer ingående i ett par efterföljande studier. Både Thierry Balzacq och Paul Roe menar att publiken kan delas upp i två huvudsakliga delar – folket (i en stat) och eliter (främst parlamentariker och andra beslutsfattare). Folket ger framför allt *moraliskt* stöd medan parlamentariker ger *formellt* stöd. I vissa situationer kan en säkerhetiserande aktör behöva övertyga massorna för att bli trovärdig. Även när massornas stöd inte är absolut nödvändigt så kan det ändå vara till fördel. Massorna saknar dock vanligtvis formell beslutsmyndighet, varför det också är nödvändigt att övertyga dem som har det, det vill säga beslutsfattarna (Balzacq 2005; Roe 2008). Då denna artikel ämnar förklara varför en viss typ av politik blir aktuell vid ett visst tillfälle betraktas de parlamentsledamöter som har formell beslutsmyndighet som den publik som i första hand måste övertalas för att en lyckad säkerhetisering ska kunna uppnås. Eftersom flera intressenter finns representerade i parlament,

4 Se till exempel Rumelili (2015) och Gustafsson (2016) för diskussioner av ängslan inom internationell politik. Dessa studier utesluter inte möjligheten att ökad ängslan kan leda till samarbete. Eftersom ökad ängslan kan möjliggöra identitetsförändring finns det en möjlighet att den kan leda till förbättrade förutsättningar för samarbete. För en mer generell diskussion av begreppet ängslan, se Kierkegaard (2014).

krävs att den säkerhetiserande aktören lyckas övertyga skeptiker för att beslut ska kunna tas. Detta innebär dock inte att det bredare moraliska stödet från folk i allmänhet inte är viktigt. Tvärtom kan bredare existerande uppfattningar och känslor påverka stödet för en säkerhetisering.

Den säkerhetiserande aktörens förmåga att framställa situationen på ett sätt som ligger i linje med publikens känslor, behov och intressen spelar stor roll för huruvida ett säkerhetsiseringsförsök blir framgångsrikt eller inte (Balzacq 2005: 184-186). Säkerhetsiseringsprocessen är alltså beroende av sammanhanget; för att kunna övertyga publiken – och det oavsett om det rör sig om beslutsfattare eller den bredare allmänheten – är det nödvändigt att beakta situationen. Detta innebär att den säkerhetiserande aktörens ord måste överensstämja med situationen så som publiken upplever den (Balzacq 2005: 180-184; Roe 2008). Liknande säkerhetsiseringsförsök som bygger på likartade argument kan således nå olika grad av framgång beroende på vid vilket tillfälle den säkerhetiserande aktören gör sitt försök. Kosmopolitiska moment passar väl in i denna teoretiska diskussion då de omfattar flera händelser som kan förstås på liknande sätt och därför kan bidra till att stärka den säkerhetiserande aktörens argument. Eftersom kosmopolitiska moment bidrar till ökad ångslan och oro skapar de också en situation som ytterligare gynnar säkerhetsiseringsförsök, särskilt om den säkerhetiserande aktören kan spä på oron ännu mer.

Innan vi går vidare till att presentera de empiriska resultaten är det nödvändigt att klargöra hur analysen utförts. Eftersom artikeln avser förklara varför smittspridning blev en del av EU:s säkerhetsstrategi just i början av 2000-talet anser vi det rimligt att fokusera på den tid som föregått förändringen. Genom en omfattande genomgång av händelser under de två decennier som föregick säkerhetsiseringen har vi identifierat tre kosmopolitiska *skeenden* – utbrottet av mul- och klövsjukan (FMD) i Storbritannien 2001, terrorattackerna i USA 11:e september 2001 och mjältbrandsattackerna i USA 2001 – vilka vi menar gav upphov till ett kosmopolitiskt *moment* vilket skapade gynnsamma förutsättningar för att framgångsrikt framställa smittspridning som en säkerhetsrisk inom EU.

Artikeln bygger på en analys av ett relativt omfattande empiriskt material bestående främst av myndighetsutredningar och officiella dokument. Rent konkret har analysen, med hjälp av en överskådlig sammanställning av europeiska smittoutbrott, tillhandahållen av EU:s gemensamma smittskyddsmyndighet (European Centre for Disease Prevention and Control), identifierat utbrottet av mul- och klövsjukan i Storbritannien 2001 som ett relevant kosmopolitiskt *skeende* (European Centre for Disease Prevention and Control 2016). Fyra oberoende utredningar, författade på uppdrag av den brittiska regeringen, ligger till grund för analysen. Utredningarna har skrivits utifrån ett ekonomiskt (National Audit Office 2002), ett vetenskapligt (Follet 2002), ett lantbruks- (Centre for Rural Economy 2006) och ett institutionellt perspektiv (Anderson 2002).

Denna mångfacetterade redogörelse har givit en god överblick både av händelseutvecklingen och de aktörer som på olika vis påverkat, eller påverkats av, smittoutbrottet.

De senare sektionerna i analysavsnittet, vilka behandlar EU:s förändrade säkerhetspolitik, bygger på de brittiska utredningarna, ett informationsblad från den amerikanska smittskyddsmyndigheten (CDC), vilket återger händelseutvecklingen vid mjältbrandsattackerna i USA 2001, samt direktiv från EU-kommissionen och dokumentation från samarbetet *Global Health Security Initiative* (GHSI).

Det bör återigen betonas att artikelns syfte inte är metodologiskt. Strävan är inte att belägga händelseförloppet bortom allt rimligt tvivel. Istället presenterar artikeln en teoretisk förklaring till varför smittoutbrott säkerhetsiserades och därmed kom att behandlas som en säkerhetsrisk inom EU just i början av 2000-talet. Denna förklaring är främst avsedd att visa hur teorin kan användas. Trots detta bygger artikeln på en analys av ett relativt omfattande empiriskt material, vilket vi menar stärker förklaringens rimlighet.

Det brittiska smittoutbrottet

Den 19:e februari 2001, under en hygieninspektion vid ett slakteri i Essex, Storbritannien, upptäcktes flera sjukdomssymptom hos slakteriets levande djur. Hygieninspektören utlyste en omedelbar karantän av slakteriets lokaler i väntan på att smittoutbrott kunde bekräftas. Veterinärer verifierade kort därefter att de observerade symptomen var övervägande överensstämmande med de som utmärker mul- och klövsjuka (FMD) (Centre for Rural Economy 2006: 4). Blod- och vävnadsprover skickades till det brittiska ministeriet för jordbruk, fiske och livsmedel (MAFF), som ett dygn senare bekräftade att det rörde sig om ett FMD-utbrott. Utbrottet rapporterades sedan till Europakommissionen som införde ett internationellt exportförbud för all levande boskap och samtliga chark- och mejeriprodukter med ursprung i Storbritannien (Europaparlamentet 2002). Europakommissionen tog vid denna tidpunkt emellertid utbrottet på relativt litet allvar. Ett memorandum visar till exempel att kommissionen behandlade utbrottet på samma sätt som tidigare, mer begränsade utbrott och förväntade sig att de åtgärder som vidtagits skulle vara tillräckliga (Europakommissionen 2001a). Europakommissionen ansåg alltså vid detta tillfälle att utbrottet kunde hanteras inom ramarna för existerande rutiner och att extraordinära åtgärder därför inte var nödvändiga.

En månad efter utbrottet i Essex hade FMD fått ett starkt fäste i flera delar av Storbritannien, med 240 rapporterade fall. I slutet av mars kulminerade smittspridningen då rapporteringen av kontaminerad boskap uppgick till 50 fall om dagen. Flera rapporter beskrev bristen på ett organiserat omhändertagande av epidemin som slående (Anderson 2002; Centre for Rural Economy 2006). Först

i detta skede vidtog den brittiska regeringen extraordinära åtgärder genom att tillsätta en särskild krisstab, nu för att hantera epidemin med större handlingsfrihet och högre effektivitet (Anderson 2002: 6).

Krisstaben var emellertid sent ute då epidemins spridningsförmåga kraftigt underskattats. I månadskiftet mars-april 2001 framstod smittspridningen som bortom det brittiska krishanteringssystemets kontroll och premiärminister Blair kallade in militären (Anderson 2002: 9). Det var enbart med hjälp av det brittiska samhällets samlade förmåga som smittspridningen kunde stävjas. I Storbritannien var det första gången militären sattes in för att hantera ett smittoutbrott (National Audit Office 2002: 36-37). Att militären sattes in visar tydligt att smittoutbrottet ansågs vara av extraordinär karaktär. Vi har efter att ha gått igenom samtliga allvarliga europeiska smittoutbrott under de två decennier som föregick FMD-utbrottet inte funnit något som tyder på att sådana drastiska åtgärder vidtagits vid tidigare smittoutbrott. Under de följande månaderna skedde en successiv nedtrappning av rapporterade fall, vilket tydde på en alltmer minskande spridning. Den 30:e september 2001 rapporterades det sista fallet av FMD, vilket utgjorde slutet på en sju månader lång epidemi.

Lessons to be Learned-utredningen identifierade flera problem i samband med att det brittiska ministeriet för jordbruk, fiske och livsmedel (MAFF) larmades om det misstänkta smittoutbrottet i Essex. Bland annat rådde det stor förvirring om smittan behövde bekräftas i laboratorium innan åtgärder kunde vidtas (Anderson 2002: 56). Den regionala direktören för MAFF beslutade emellertid att ett laboratorietest var nödvändigt. Informationen nådde dock inte rätt personal tillräckligt fort, varför proverna blev liggande över natten. Det kunde därför inte bekräftas förrän ett dygn senare att det rörde sig om ett FMD-utbrott, vilket gjorde det möjligt för smittan att kunna spridas (Anderson 2002: 54-55).

Storbritannien har vid två tidigare tillfällen, 1967 och 1980, drabbats av FMD-epidemier. Efter dessa utarbetades en omfattande beredskapsplan för hur framtida smittoutbrott skulle hanteras. Enligt *Lessons to be Learned*-utredningen begränsade denna beredskapsplans utformning aktörernas handlingsutrymme och möjliga åtgärder. Slutsatsen blev att den tidigare beredskapsplanen tillät en betydligt mer omfattande smittspridning, än vad som kunde ha varit fallet med striktare regler (Anderson 2002: 12-17).

Den brittiska lantbruksverksamheten tillskrevs också ett visst ansvar för själva smittoutbrottet (Centre for Rural Economy 2006: 5). Aktiveringen av beredskapsplanen gav klartecken för en omfattande massavlivning av smittad boskap. De djur som visade symptom på sjukdom, samt de som vistats i närheten av de misstänkta smittbärarna, avlivades omedelbart och brändes på bål (Centre for Rural Economy 2006: 5-6). Förflyttning av all levande boskap förbjöds samtidigt som lantbrukare uppmanades att inte lämna sina gårdar (Anderson 2002: 58). Allmänheten ombads även att, i möjligaste mån, undvika

att vistas på landsbygden för att hindra smittspridning över en ännu större geografisk yta, via fordon, skor och kläder (Centre for Rural Economy 2006: 4-5). Även premiärministern kom med detaljerade rekommendationer:

FMD is a highly infectious virus which can be picked up by us and our boots, clothes and cars and carried many miles. By staying away from farmland, by keeping off any footpaths through or next to farms or open land with livestock, we can help the efforts to eradicate this disease. We are giving local authorities today the power to enforce the temporary closure of footpaths and rights of way, but we hope people will voluntarily stay away in any case (Tony Blair, citerad i Centre for Rural Economy 2006: 6).

Storbritannien kan således anses ha börjat agera utifrån ett tydligt risktänkande, eftersom samtliga samhällssektorer aktivt inkluderades i debatten om social sårbarhet i relation till epidemin (Beck 2009: 50). Bredden på de utredningar som den brittiska regeringen tillsatte i FMD-epidemins efterdyningar visar vilken central roll smittoutbrottet tillskrevs i den allmänna brittiska samhällsdebatten och hur framtida potentiella säkerhetsrisker relaterade till smittoutbrott kommit att anses kräva samtida åtgärder (jfr Sørensen & Christiansen 2013: 27). Det faktum att det brittiska samhället genom dessa utredningar begärde ett ansvarsutkrävande för smittspridningen, som traditionellt betraktats som en typisk produkt av naturen, tyder på att synen på ansvar och säkerhet förändrats och nu blivit föremål för ett tydlig risktänkande. Det blev uppenbart att smittor inte längre sågs som något som låg bortom mänsklig kontroll och att spridningen av dem var en konsekvens av dåliga styrningsmodeller (jfr Anderson 2002; Centre for Rural Economy 2006). Denna insikt kan inte förhindra smittoutbrott men kan däremot användas för att vidta preventiva och riskreducerande åtgärder (Beck 2009: 50). Den huvudsakliga slutsatsen som de brittiska utredningarna drog var således att smittspridning borde betraktas som en säkerhetsrisk (Centre for Rural Economy 2006: 5).

En ny brittisk beredskapsplan, med ett nytt risktänkande

I de brittiska utredningarna började begreppen biosäkerhet och bioberedskap dyka upp. Detta innebar ett paradigmskifte, som förändrade föreställningarna om hur framtida smittoutbrott skulle bemötas. Det landsbygdsbaserade näringslivet ville undvika en framtida upprepning och därmed den typ av enorma ekonomiska förluster som epidemin medförde (Centre for Rural Economy 2006: 10). Det är också tydligt att insikten om att epidemins spridningskraft delvis var självförvållad, bidrog till att förändra synen på potentiella framtida katastrofer:

The crisis not only caused havoc for those farmers, vets and officials involved, but also rendered visible a whole host of issues around farming and the countryside that had previously been little understood. The FMD crisis was therefore a revelation. It was a revelation in lots of different ways, but two in particular stand out. First, the crisis revealed the complacency in the ways that animal disease issues had come to be approached and managed within the farming industry. ... Second, the crisis revealed the role of farming in the countryside and rural economies (Centre for rural Economy 2006: 5-6).

I Storbritannien kom *Lessons to be Learned*-utredningen (Anderson 2002) att bli den mest uppmärksammade av de fyra utredningar som den brittiska regeringen tillsatte. Utredningen ville reformera större delar av det brittiska krisberedskapssystemet (Anderson 2002), utifrån en grundprincip om mänskligt skapad sårbarhet (Beck 2009: 50). Detta nya synsätt byggde således inte främst på lärdomar från tidigare incidenter, utan hade snarare att göra med *föreställningar* om potentiella framtida säkerhetsrisker (Anderson 2002: 16; jfr Beck 2009: 1). Sådana föreställda scenarion kan betraktas som kontroversiella föreställningar om en potentiell framtid (Beck 2009: 9-10). Detta risktänkande möjliggör att förberedelser för framtida katastrofer inte enbart sker utifrån erfarenheter, utan tillåter ett friare tänkande. Samtidigt kan den leda till en politik präglad av ängslan, där ändamålen helgar medlen och beslutsfattare tar det säkra före det osäkra (Beck 2009: 53).

Lessons to be Learned-utredningen antyder en liknande typ av argument och betonar betydelsen av snabbare insatser vid misstänkta smittoutbrott (Anderson 2002: 12). Den nya beredskapsplan som implementerades efter epidemin inbegrep bland annat ett utökat övervakningssystem för att tidigt upptäcka potentiella smittoutbrott. Detta omfattade olika former av system för skadeprognoser, i syfte att ta itu med följderna av eventuella smittoutbrott. Vidare omfattade det olika funktioner för att bättre kunna utkräva ansvar, samt handlingsplaner för hantering av döda djur, och inte minst en plan för hur incidenter skulle hanteras om de ordinarie beredskapsplanerna skulle visa sig otillräckliga (Anderson 2002: 12-16).

Den mest banbrytande förändringen var emellertid att begreppet *biosäkerhet* introducerades. *Lessons to be Learned*-utredningen och utredningen från det brittiska centret för lantbruksekonomi var bland de första i Europa att diskutera smittskyddshantering i termer av statens och samhällets säkerhet (Anderson 2002: 14-15; Centre for Rural Economy 2006: 10). Det handlade således inte enbart om att jordbruket, turistnäringen och arbetsmarknaden kunde drabbas av ett allvarligt smittoutbrott, utan om de vittgående konsekvenserna för *hela* samhällets funktionalitet (Anderson 2002, Centre for Rural Economy 2006).

De fyra utredningarna, som tillsammans skulle förbättra den brittiska beredskapen, utgjorde det underlag som ledde till att regeringen Blair säkerhetsiserade frågan om smittoutbrott permanent. Samhällets funktionalitet framställdes som i behov av extraordinära skyddsåtgärder (Anderson 2002; Curry et al. 2002; Follet 2002; National Audit Office 2002). Med andra ord kan det sägas att säkerhetsiseringen av smittoutbrott som en framtida säkerhetsrisk genomfördes i en förändrad situation där det krävdes relativt lite för att övertyga allmänheten. Förståelsen av och ängslan över det smittoutbrott som just ägt rum gjorde att frågan om biosäkerhet och bioberedskap framstod som ett allmänintresse. Att smittoutbrott kom att förstås i termer av risk möjliggjorde tilldelning av resurser för upprättandet av ett permanent bioberedskapssystem (jfr Buzan et al. 1998).

Från brittisk till europeisk säkerhetsisering

Den mest omfattande och för denna artikels syften viktigaste förändringen som *Lessons to be Learned*-utredningen föreslog, var att hanteringen av smittoutbrott och smittspridning skulle ges en mer central roll inte bara inom Storbritannien utan även inom EU (Anderson 2002: 12). Säkerhetsiseringen av smittoutbrott inom EU kan alltså härledas direkt till den brittiska utredningen. Idén att ett nationellt smittoutbrott sällan förblir en nationell angelägenhet fick därmed starkt fotfäste (Centre for Rural Economy 2006). Att FMD-viruset kunde färdas via skor, kläder och fordon innebar att det lätt kunde spridas bortom Storbritanniens gränser. 1990- och 2000-talens allt snabbare globalisering ansågs medföra en sårbarhet, vilken riskerade ge upphov till en mycket snabb och omfattande smittspridning i framtiden. De brittiska säkerhetsiseringsförsöken fick gehör hos de övriga EU-medlemsstaterna och bioberedskap lyftes från att vara en nationell till en transnationell fråga.

Denna föreställning spred sig även snabbt över Atlanten och väckte speciellt ängslan hos amerikanska lantbrukare. Särskilt jordbruket i Kalifornien har en historia av allvarliga FMD-epidemier, varav den mest omfattande inträffade 1929 (se t ex United States Department of Agriculture 1930). I samband med utbrottet i Storbritannien förbjöds all import av europeiskt kött, ett beslut som USA:s lantbruksminister Ann Veneman spelade en central roll i att driva fram (CNN 2001). Kaliforniens veterinärmedicinska universitet uppskattade att ett smittoutbrott skulle kosta delstaten över 14 miljarder amerikanska dollar och medföra chockartade prishöjningar av chark- och mejeriprodukter även i kringliggande delstater. Säkerheten vid Kaliforniens flygplatser höjdes därför kraftigt för att förhindra smittan från att komma in i delstaten (Ibid.).

Att oron spreds från Storbritannien både till andra europeiska länder och till Nordamerika illustrerar väl Becks argument om att samtidens huvudsakliga risker är transnationella (Beck 2009). Dessa transnationella risker kan verka

förenande i den bemärkelsen att de förstås som gemensamma. De kan på så vis ge upphov till ett *kosmopolitiskt moment* (Beck 2009: 57). FMD-epidemin i Storbritannien 2001 utgör ett skeende som gynnade framväxten av ett kosmopolitiskt moment och bidrog således till att lägga grunden för en europeisk säkerhetisering av smittspridning. Inkluderingen av smittsamma sjukdomar i EU:s säkerhetsdiskurs bör emellertid inte enbart ses i ljuset av denna enskilda händelse. Ytterligare två incidenter – terroristattackerna i USA den 11:e september 2001 och mjältbrandsbrevet i USA (också i september 2001) – bidrog, menar vi, till att ett kosmopolitiskt moment kunde uppstå. Händelserna kunde framställas som att de var av samma typ, vilket bidrog till en ökad ängslan för framtida smittoutbrott. Tillsammans underströk dessa händelser vikten av att tillsammans arbeta för att minska risken för framtida smittoutbrott (Beck & Grande 2006, Beck 2009: 57), och gjorde det därmed lättare att få gehör för säkerhetsiseringsförsök (jfr Balzacq 2005; Roe 2008).

I oktober 2001 skickades brev med mjältbrandsbakterier till ett antal nyhetsbyråer i södra USA samt till flera kongressledamöter i Washington, D.C. Mjältbrandsbakterierna uppträdde i pulverform och smittade via inandning, vilket gjorde dem till ett farligt biologiskt vapen. Tjugotvå fall rapporterades där människor utsatts för smittan; fem ledde till dödsfall. Mjältbrandsbrevet betraktades som en mycket allvarlig bioincident och kom att hanteras som en terroristhandling (Centre for Disease Control and Prevention 2014).

Då attackerna genomfördes precis i efterdyningarna av terrorattackerna i USA 11:e september 2001 gav de upphov till en skarp reaktion. Den övergripande oro och känsla av sårbarhet som präglade det amerikanska samhället bidrog till mycket omfattande förändringar i den amerikanska säkerhetsstrategin, såväl internt som externt. Vid reformeringen av USA:s säkerhetsstrategi öppnades ett möjlighetsfönster. Man kunde nu även inkludera nya typer av säkerhetshot och säkerhetsrisker, bland annat biologisk krigföring och naturliga utbrott av allvarliga exotiska sjukdomar.⁵ Denna säkerhetisering gav upphov till ett risktänkande som liknade det, som rådde i Storbritannien efter FMD-epidemin. Säkerhet och risk blev därmed i större utsträckning än tidigare föremål för diskussion i den allmänna samhällsdebatten.

Media och statliga aktörer framställer ofta specifikt nationella eller internationella händelser som generella säkerhetsrisker, giltiga bortom de avgränsade geografiska platser där de inträffat. Sådana framställningar kan genom att skapa ängslan som delas internationellt av aktörer i olika länder underlätta internationellt samarbete (Beck & Grande 2006: 312). Mjältbrandsattacken i USA tycks ha bidragit till kraftigt förhöjda nivåer av ängslan just på grund av att de ägde rum kort efter terrorattackerna i USA 11:e september 2001. Den

5 Sjukdomar som inte vanligtvis och kontinuerligt cirkulerar inom ett visst avgränsat geografiskt område benämns som regel exotiska sjukdomar.

mediala rapporteringen av händelsen innehöll många formuleringar av typen ”USA ängsligt efter mjältbrandsattack” (se t ex CBS News 2001). Hanteringen av händelsen har i efterhand också beskrivits i termer av ”en rädsplans politik” (Mills 2011). Efter mjältbrandsattacken kom dessutom smittsamma sjukdomar att kopplas ihop med terrorism. Den globala mediala och internationella debatt som följde de båda händelserna, möjliggjorde på så vis en transnationell politisk mobilisering som utgjorde ett försök att hantera och neutralisera den ängslan som uppstått (Beck & Grande 2006: 312). EU:s ministerråd tillsatte den 19:e oktober 2001 en speciell arbetsgrupp (*The European Commission’s Task Force for Bioterrorism*) för att snabbt kunna påbörja arbetet med att höja beredskapen för allvarliga smittoutbrott (Tegnell et al. 2002).

Den 1:a december 2001 inrättades dessutom en gemensam europeisk kris- hanteringsfunktion, *Health Emergency Operations Facility* (HOEF), med upp- gift att enbart hantera biorelaterade säkerhetsproblem. Funktionen skulle bidra till ökat informationsutbyte, överläggning och koordinering vid allvarliga smit- toutbrott. Inledningsvis låg fokus på uppsåtlig spridning av smitta, men detta kom snabbt att ändras till att även inkludera naturliga smittoutbrott (Europa- kommissionen 2016). Efter två års erfarenhet av HOEF ombildades funktionen till *EU Health Threat Unit*; härmed var grunden för EU:s varningssystem för allvarliga smittoutbrott lagd.

Flera europeiska stater upplevde emellertid att de formella samarbeten som redan existerade, eller var på god väg att institutionaliseras, var otillräck- liga. *Global Health Security Initiative* (GHSI) bildades således för att täcka upp för dessa brister och därmed ytterligare mildra den oro som uppstått. Inom Europa framstod Storbritannien, Frankrike, Italien och Tyskland som särskilt angelägna om detta samarbete (Global Health Security Initiative 2016a). Oron sträckte sig dock bortom Europa och även Mexiko, USA och Kanada anslöt sig till GHSI. Initialt var samarbetet tänkt att enbart behandla bioterrorism, men kom inom loppet av ett år att omfatta samtliga kopplingar mellan global hälsa och säkerhet – från gemensam hantering av storskaliga säsongsinfluensapan- demier till ett ökat utbyte av patentbelagd medicinsk forskning (Global Health Security Initiative 2016b).

De omvälvande förändringarna i synen på smittoutbrott, föranledda av den brittiska FMD-epidemin, påspädda av terrorattackerna i USA 11:e september 2001 och mjältbrandsbrevet, gav alltså inte bara upphov till oro inom Stor- britannien och Nordamerika, utan även inom EU:s institutioner och inom ett stort antal EU-medlemsstater. Tidigare EU-policy kom att ses som en del av problemet då den ansågs ha bidragit till att *tona ned* de potentiella riskerna. 1991 hade till exempel Europakommissionen antagit en icke-vaccinations- policy. En anledning var att en vaccinationspolicy skulle göra det svårt för medlemsstaterna att exportera mejeri- och charkprodukter till länder som enbart önskade importera från FMD-fria länder (Europakommissionen 2001b).

Europakommissionens beslut 1991 om att anta icke-vaccinationspolicyn innebar att även om FMD dessförinnan i viss utsträckning hade setts som en potentiell säkerhetsrisk så gjorde det definitivt inte det mellan 1991 och 2001. Efter FMD-utbrottet kom dock policyn att kraftigt kritiseras för att vara en del av orsaken till själva utbrottet; många såg den som ett sätt att legitimera att det gick att avstå från att avliva boskap i förebyggande syfte (Europakommissionen 2001b). Flera medlemmar av Europaparlamentet försökte ändra policyn. Några reformer genomfördes dock inte eftersom det ansågs svårt att vaccinera för rätt virusstam. Dessutom skulle sådana vaccinationer bli väldigt kostsamma och påverka medlemsstaternas exportmöjligheter negativt då EU inte längre skulle ses som FMD-fritt (Europakommissionen 2001b). Däremot föreslog Europakommissionen i december 2002 ett nytt direktiv med syftet att kontrollera FMD. Direktivet, som antogs i september 2003, innebar att vaccination, istället för att betraktas som en nödgärd som endast skulle användas som sista utväg, blev en vanlig kontrollåtgärd (Breeman & Zwaan 2010: 93-94).

EU:s jordbruksministrar började dessutom omgående förbereda ny lagstiftning för allvarliga smittoutbrott hos djur. Detta arbete resulterade i att ett helt nytt tillvägagångssätt för att ta itu med framtida utbrott började växa fram (Europeiska rådet 2003). Flera andra arbetsgrupper tillsattes inom EU för att utveckla nya strategier och ny lagstiftning för att hantera överförbara och smittsamma infektionssjukdomar. 2003 års gemensamma säkerhetsstrategi kom således att föregås av tre omfattande lagändringar (Europakommissionen 2003b; Europakommissionen 2003c, Europaparlamentet & Europeiska rådet 2003). Framförallt i kommissionens beslut 2003/534/EC kopplades säkerhetsrisken från uppsåtlig spridning av smitta och naturligt förekommande utbrott ihop (Europakommissionen 2003b), vilket innebar att båda dessa typer av smittspridning började hanteras gemensamt i europeisk lagstiftning. Säkerhetsiseringen av smittoutbrott som en säkerhetsrisk innebar alltså att smittoutbrott tydligt kopplades samman med terrorism.

Den förhöjda oron efter FMD-utbrottet i Storbritannien och de båda terroristattackerna i USA, med den senare attackens koppling till smittsamma sjukdomar, påverkade europeisk politik. Under den tvåårsperiod som föregick den samlade säkerhetsstrategin genomfördes förändringar i EU:s hälsopolitik, som därmed kom att tydligt kopplas samman med föreställningar om allvarliga säkerhetsrisker. Flera nya institutioner vars uppgift var att kontrollera, hantera och föregripa smittoutbrott, upprättades (EU Health Threat Unit, GHSI, HOEF, The European Commission Task Force for Bioterrorism). Den kanske mest utmärkande förändringen var att såväl uppsåtlig som naturlig spridning av smitta började diskuteras som delar av en helhet i flera lagförslag, med återkommande hänvisningar till säkerhet, hot och risk. Att sådana säkerhetsrisker sågs som synnerligen allvarliga, understryks av att säkerhetsstrategin konstaterade att smittor "är en bidragande faktor till samhällens sönderfall" (Europakommissionen 2003a).

Slutsatser

Denna artikel har genom att kombinera Köpenhamnskolans säkerhetsanalytiska modell med Becks teori om risksamhället, presenterat ett teoretiskt ramverk som kan förklara inte bara *hur* specifika frågor säkerhetsiseras, utan även *varför* de säkerhetsiseras vid en specifik tidpunkt. Vi har illustrerat detta ramverk genom en fallstudie av varför EU:s säkerhetspolitik förändrades till att inkludera smittsamma sjukdomar just 2003, trots att smittsamma sjukdomar sedan länge utgjort ett återkommande problem för samhället. Vi har presenterat en förklaring till detta empiriska forskningsproblem genom att peka på uppkomsten av vad vi benämner ett kosmopolitiskt moment, vilket kan förklara denna säkerhetspolitiska förändring.

Analysen redogjorde inledningsvis för händelseutvecklingen vid den brittiska FMD-epidemin 2001, och hur detta skeende bidrog till framväxten av ett nytt risktänkande i Storbritannien. Detta sätt att tänka har sedermera bidragit till en omfattande förändring av det brittiska beredskapssystemet där fokus förskjutits till att hantera och försäkra sig mot framtidens potentiella säkerhetsrisker, då hanteringen av säkerhetsrisker handlar mer om vad som *kan komma att hända* snarare än vad som faktiskt *händer*. Den grundläggande uppfattningen om att smittoutbrottet och dess spridningsförmåga var effekter av mänskligt skapad sårbarhet resulterade i en fundamental omförhandling av Storbritanniens perspektiv på risk.

Artikeln har vidare föreslagit att smittspridning efter att ha säkerhetsiserats i Storbritannien även har blivit en europeisk säkerhetsrisk. Den europeiska säkerhetsiseringen underlättades av framväxten av ett kosmopolitiskt moment. FMD-epidemin skapade tillsammans med terrorattackerna 11:e september 2001 och mjältbrandsbrevnen i USA samma månad förhöjda nivåer av ängslan och kan förstås som att ha bidragit till uppkomsten av ett kosmopolitiskt moment i Europa. Det kosmopolitiska momentet utmärks av diskussioner kring globala säkerhetsrisker som öppnar nya möjligheter till internationellt samarbete. De drastiskt förhöjda nivåer av ängslan den brittiska FMD-epidemin resulterade i, fungerade som det kosmopolitiska skeende som skapade resonans för smittspridning som säkerhetsproblem inom EU. Terrorattackerna 11:e september 2001 och mjältbrandsbrevnen verkade sedermera som såväl *funktionella* som *kosmopolitiska* skeenden, som gjorde det lättare att driva igenom förändringar av EU:s gemensamma säkerhetspolitik.

Det ligger i såväl inom- som utomvetenskapligt intresse att nå ökad kunskap om smittoutbrott och smittspridnings påverkan på samhällen och stater. Artikelns empiriska bidrag har varit att föreslå en förklaring till hur säkerhetspolitisk förändring gått till i det undersökta fallet. Inkluderingen av smittsamma sjukdomar i EU:s gemensamma säkerhetspolitik utmärker en omvälvande förändring i unionens syn på smittspridning. Det faktum att smittspridning utgör en transnationell säkerhetsrisk, såtillvida att pandemier inte erkänner politiska

gränser och konventioner, gör dem till mycket viktiga fenomen att studera (jfr Price-Smith 2009: 14).

I denna artikel har vi illustrerat hur element ur Becks riskteori kan kombineras med säkerhetsiseringsteori för att möjliggöra en djupare förklaring av *varför* säkerhetsisering äger rum vid ett visst tillfälle genom en analys av EU:s säkerhetsisering av smittsamma sjukdomar. Framtida forskning skulle kunna applicera denna modell för att förklara säkerhetsisering av andra typer av frågor. Vidare skulle teorin om kosmopolitiska moment kunna användas mer generellt i studiet av säkerhetspolitisk förändring. Denna teori skulle dessutom kunna preciseras ytterligare för att klargöra mer exakt hur kosmopolitiska moment bidrar till förändring. Slutligen har vårt syfte framför allt varit teoretiskt. Vi har därför inte i någon större utsträckning diskuterat metodologiska spörsmål. Framtida studier skulle kunna angripa sådana frågor mer ingående för att möjliggöra en mer metodologiskt rigorös analys av exakt hur kosmopolitiska moment bidrar till säkerhetspolitisk förändring, till exempel genom att utveckla metoder för processpåring, som gör det möjligt att belägga den typ av komplexa orsakssamband som kosmopolitiska moment innebär (Guzzini 2013; Checkel & Bennett 2014).

Referenser

- Aldis, William, 2008. "Health Security as a Public Health Concept: A Critical Analysis", *Health Policy and Planning* 23, s. 369–375.
- Amoore, Louise & de Goede, Marieke, 2005. "Governance, Risk and Dataveillance in the War on Terror", *Crime, Law and Social Change* 43(2), s. 149–173.
- Amoore, Louise, 2009. "Algorithmic War: Everyday Geographies of the War on Terror", *Antipode* 41(1), s. 49–69.
- Anderson, Ben, 2010. "Preemption, Precaution, Preparedness: Anticipatory Action and Future Geographies", *Progress in Human Geography* 34(6), s. 777–798.
- Anderson, Iain, 2002. *The Lessons to be Learned Inquiry*. London: The Stationery Office.
- Aradau, Claudia & van Munster, Rens, 2007. "Governing Terrorism Through Risk: Taking Precautions, (un)Knowing the Future", *European Journal of International Relations* 13(1), s. 89–115.
- Aradau, Claudia, Lobo-Guerrero, Luis & van Munster, Rens, 2008. "Security, Technologies of Risk, and the Political: Guest Editors' Introduction", *Security Dialogue* 39(2–3), s. 147–154.
- Balzacq, Thierry, 2005. "The Three Faces of Securitization: Political Agency, Audience and Context", *European Journal of International Relations* 11(2), s. 171–201.
- Beck, Ulrich, 1986. *Risikogesellschaft: Auf dem Weg in eine andere Moderne*. Frankfurt: Suhrkamp.
- Beck, Ulrich, 1992. *Risk Society: Towards a Second Modernity*. London: Sage.
- Beck, Ulrich, 1999. *World Risk Society*. Cambridge: Polity Press.
- Beck, Ulrich, 2009. *World at Risk*. Cambridge: Polity Press.

- Beck, Ulrich & Grande, Edgar, 2006. *Det kosmopolitiska Europa: Samhälle och politik under den andra moderniteten*. Göteborg: Daidalos.
- Benedictow, Ole J., 2005. "The Black Death: The Greatest Catastrophe Ever". *History Today* 55(3). Tillgänglig på <<http://www.historytoday.com/ole-j-benedictow/black-death-greatest-catastrophe-ever>>, citerad 19/12, 2016.
- Breeman, Gerard & Zwaan, Pieter, 2010. "Domestic Change and EU Compliance in the Netherlands: Policy Feedback during Enforcement", s. 81-99 i Skogstad, Grace & Verdun, Amy (red.), *The Common Agricultural Policy: Policy Dynamics in a Changing Context*. Abingdon: Routledge.
- Buzan, Barry, Waeber, Ole & de Wilde, Jaap, 1998. *Security: A New Framework for Analysis*. Boulder: Lynne Rienner.
- Caballero-Anthony, Mely, 2008. "Non-traditional Security and Infectious Diseases in ASEAN: Going Beyond the Rhetoric of Securitization to Deeper Institutionalization", *The Pacific Review* 21(4), s. 507-525.
- Campbell, Scott & Currie, Greg, 2006. "Against Beck: In Defence of Risk Analysis", *Philosophy of the Social Sciences* 36(2), s. 149-172.
- CBS News, 2001. "U.S Anxious after Anthrax Attack". Tillgänglig på <<http://www.cbsnews.com/news/us-anxious-after-anthrax-attack/>>, citerad 18/12, 2016.
- Centre for Disease Control and Prevention, 2014. "A Historical Timeline of Anthrax". Tillgänglig på <<http://www.cdc.gov/anthrax/>>, citerad 12/5, 2015.
- Centre for Disease Control and Prevention, 2015. "Plague". Tillgänglig på <<http://www.cdc.gov/plague/history/>>, citerad 30/4, 2015.
- Centre for Rural Economy, 2006. *Foot and Mouth – Five Years On: The Legacy of the 2001 Food and Mouth Disease Crisis for Farming and the British Countryside*. Tillgänglig på <<http://www.ncl.ac.uk/cre/publish/discussionpapers/>>, citerad 25/4, 2015.
- Checkel, Jeffrey T. & Bennett, Andrew, 2014. *Process Tracing*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Coker, Christopher, 2002. "Globalization and Insecurity in the Twenty-First Century: NATO and the Management of Risk", *Adelphi Paper* no. 345. London: International Institute for Strategic Studies.
- Cooper, Melinda, 2006. "Pre-empting Emergence: The Biological Turn in the War on Terror", *Theory, Culture & Society* 23(4), s. 113-135.
- CNN, 2001. "California Recalls Foot and Mouth History". Tillgänglig på <<http://edition.cnn.com/2001/US/03/29/fmd.history/>>, citerad 12/12, 2016.
- Curry, Donald et al., 2002. *Farming and Food: A Sustainable Future*. Tillgänglig på <<http://webarchive.nationalarchives.gov.uk/20100807034701/http://archive.cabinetoffice.gov.uk/farming/pdf/PC%20Report2.pdf>>, citerad 25/4, 2015.
- Davies, Sara E., 2008. "Securitizing Infectious Disease", *International Affairs* 84(2), s. 295-313.
- de Goede, Marieke, 2008. "Beyond Risk: Premediation and the Post-9/11 Security Imagination", *Security Dialogue* 39(2-3), s. 155-176.
- Dillon, Michael, 2007. "Governing Terror: The State of Emergency of Biopolitical Emergence", *International Political Sociology* 1(1), s. 7-28.
- Elbe, Stefan, 2002. "HIV/AIDS and the Changing Landscape of War in Africa", *International Security*. 27(2), s. 159-177.
- Elbe, Stefan, 2006. "Should HIV/AIDS Be Securitized? The Ethical Dimensions of Linking HIV/AIDS and Security", *International Studies Quarterly* 50(1), s. 119-144.

- Elbe, Stefan, 2008. "Risking Lives: AIDS, Security and Three Concepts of Risk", *Security Dialogue* 39(2-3), s. 177-198.
- Elbe, Stefan, 2010. "Haggling Over Viruses: The Downside Risks of Securitizing Infectious Disease", *Health Policy and Planning* 25, s. 476-485.
- Ericson, Richard V. & Doyle, Aaron, 2004. "Catastrophe Risk, Insurance and Terrorism", *Economy and Society* 33(2), s. 135-173.
- Eriksson, Johan, 2004. *Kampen om hotbilden. Rutin och drama i svensk säkerhetspolitik*. Stockholm: Santérus förlag.
- Europakommissionen, 2001a. "MEMO/01/68". Tillgänglig på <http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-01-68_en.htm>, citerad 15/11, 2016.
- Europakommissionen, 2001b. "MEMO/01/97". Tillgänglig på <http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-01-97_en.htm>, citerad 15/11, 2016.
- Europakommissionen, 2003a. *A Secure Europe in a Better World: European Security Strategy*. Tillgänglig på <http://europa.eu/legislation_summaries/justice_freedom_security/fight_against_organised_crime/r00004_en.htm>, citerad 1/4, 2015.
- Europakommissionen, 2003b. "2003/534/EC". Tillgänglig på <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2003:184:0035:0039:EN:PDF>>, citerad 18/12, 2016.
- Europakommissionen, 2003c. "2003/542/EC". Tillgänglig på <<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32003D0542&from=EN>>, citerad 18/12, 2016.
- Europakommissionen, 2007. *Green Paper on Bio-Preparedness*. Tillgänglig på <http://ec.europa.eu/food/resources/gp_bio_preparedness_en.pdf>, citerad 15/4, 2015.
- Europakommissionen, 2016. "The Health Emergency Operations Facility". Tillgänglig på <http://ec.europa.eu/health/preparedness_response/generic_preparedness/planning/heof_en.htm>, citerad 14/11, 2016.
- Europaparlamentet, 2002. *Foot and Mouth Disease 2001 Crisis*. Tillgänglig på <<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//NONSGML+TA+P5-TA-2002-0614+0+DOC+PDF+V0//EN>>, citerad 18/12, 2016.
- Europaparlamentet, 2004. "EC No 851/2004". Tillgänglig på <http://ecdc.europa.eu/en/aboutus/Key%20Documents/0404_KD_Regulation_establishing_ECDC.pdf>, citerad 12/6, 2016.
- Europaparlamentet & Europeiska rådet, 2003. "EC No 1882/2003". Tillgänglig på <<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32003R1882&from=EN>>, citerad 18/12, 2016.
- Europeiska rådet, 2003. "2003/85/EC: On Community Measures for the Control of Foot and Mouth Disease". Tillgänglig på <<http://publications.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/35dbb600-109f-4a77-b8a9-99367919d5f5/language-en>>, citerad 5/12, 2015.
- European Centre for Disease Prevention and Control, 2016. *Surveillance Atlas of Infectious Diseases*. Tillgänglig på <<http://atlas.ecdc.europa.eu/public/index.aspx?Instance=GeneralAtlas>>, citerad 18/12, 2016.
- Ewald, Francois, 2002. "The Return of Descartes' Malicious Demon: An Outline of a Philosophy of Precaution", s. 273-202 i Baker, Tom & Simon, Jonathan (red.), *Embracing Risk: The Changing Culture of Insurance and Responsibility*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Follet, Brian, 2002. *The Royal Society Inquiry into Infectious Disease in Livestock*. Tillgänglig på <<https://royalsociety.org/topics-policy/publications/2002/infectious-disease-livestock/>>, citerad 15/5, 2015.

- Global Health Security Initiative, 2016a. "Overview: Global Health Security Initiative". Tillgänglig på <<http://www.ghsi.ca/english/background.asp>>, citerad 18/12, 2016.
- Global Health Security Initiative, 2016b. "Health Ministers Launch Initiatives To Improve Health Security Globally". Tillgänglig på <<http://www.ghsi.ca/english/statementmexicoddec2002.asp>>, citerad 18/12, 2016.
- Gustafsson, Karl, 2014. "Memory Politics and Ontological Security in Sino-Japanese Relations", *Asian Studies Review* 38(1), s. 71–86.
- Gustafsson, Karl, 2016. "Routinised Recognition and Anxiety: Understanding the Deterioration in Sino-Japanese Relations", *Review of International Studies* 42(4), s 613–633.
- Gustafsson, Karl & Hagström, Linus, 2016. "Forskningsproblem: Vad står på spel?", s. 96–118 i Bremberg, Niklas, Hagström, Linus & Holmberg, Arita (red.), *Att forska: praktiker och roller*. Stockholm: Carlssons bokförlag.
- Guzzini, Stefano (red.), 2013. *The Return of Geopolitics in Europe? Social Mechanisms and Foreign Policy Identity Crises*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Herington, Jonathan, 2010. "Securitization of Infectious Disease in Vietnam: The Cases of HIV and Avian Influenza", *Health Policy Plan* 25(6), s. 467–475.
- Hook, Glenn, Mason, Ra & O'Shea, Paul, 2015. *Regional Risk and Security in Japan: Whither the Everyday*. London: Routledge.
- Huysmans, Jef, 2000. "The European Union and the Securitization of Migration", *Journal of common Market Studies* 38(5), s. 751–777.
- Jarvis, Darryl J.S. & Griffiths, Martin, 2007. "Learning to Fly: The Evolution of Political Risk Analysis", *Global Society* 21(1), s. 5–21.
- Kessler, Oliver & Werner, Wouter, 2008. "Extrajudicial Killings as Risk Management", *Security Dialogue* 39(2–3), s. 289–308.
- Kierkegaard, Søren, 2014 [1844]. *The Concept of Anxiety*. London: Liveright.
- Krahmann, Elke, 2011. "Beck and Beyond: Selling Security in the World Risk Society", *Review of International Studies* 37(1), s. 349–372.
- Lobo-Guerrero, Luis, 2007. "Biopolitics of Specialized Risk: An Analysis of Kidnap and Ransom Insurance", *Security Dialogue* 38(3), s. 315–334.
- Mason, Ra, O'Shea, Paul & Maslow, Sebastian, 2015. "Risk Recalibration in Japan's Foreign Policy-Making", s. 3–18 i Maslow, Sebastian, Mason, Ra & O'Shea, Paul (red.), *Risk State: Japan's Foreign Policy in an Age of Uncertainty*. Aldershot: Ashgate.
- Mills, Nicholas, 2011. "The Anthrax Scare: Not a Germ of Truth", *The Guardian*. Tillgänglig på <<http://www.theguardian.com/commentisfree/cifamerica/2011/sep/15/anthrax-iraq>>, citerad 18/12, 2016.
- Muller, Benjamin J., 2010. *Security, Risk and the Biometric State*. London: Routledge.
- National Audit Office, 2002. *The 2001 Outbreak of Foot and Mouth Disease*. Tillgänglig på <<http://www.nao.org.uk/wp-content/uploads/2002/06/0102939.pdf>>, citerad 10/5, 2015.
- Petersen, Karen Lund, 2011. "Risk Analysis: A Field Within Security Studies?", *European Journal of International Relations* 18(4), s. 693–717.
- Price-Smith, Andrew T., 2009. *Contagion and Chaos: Disease, Ecology and National Security in the Era of Globalization*. London: MIT Press.
- Rasmussen, Mikkel Vedby, 2001. "Reflexive Security: NATO and International Risk Society", *Millennium: Journal of International Studies* 30(2), s. 285–309.
- Rasmussen, Mikkel Vedby, 2004. "'It Sounds Like a Riddle': Security Studies, the War on Terror and Risk", *Millennium: Journal of International Studies* 33(2), s. 381–395.

- Rasmussen, Mikkel Vedby, 2006. *The Risk Society at War*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Roe, Paul, 2008. "Actor, Audience(s) and Emergency Measures: Securitization and the UK's Decision to Invade Iraq", *Security Dialogue* 39(6), s. 615-635.
- Rumelili, Bahar (red.), 2015. *Conflict Resolution and Ontological Security: Peace Anxieties*. London: Routledge.
- Salter, Mark B., 2008. "Imagining Numbers: Risk, Quantification, and Aviation Security", *Security Dialogue* 39(2-3), s. 243-266.
- Sjöstedt, Roxanna, 2010. "Health Issues and Securitization: The Construction of HIV/AIDS as a US National Security Threat", s. 150-169 i Balzacq, Thierry (red.), *Securitization Theory. How Security Problems Emerge and Dissolve*. London: Routledge.
- Svantesson, Monica, 2014. *Threat Construction inside Bureaucracy: A Bordieusian Study of the European Commission and the Framing of Irregular Migration 1974-2009*. Statsvetenskapliga institutionen, Stockholms universitet.
- Svedberg Helgesson, Karin & Mörth, Ulrika, 2012. "Introduction: Transforming the public security domain", s. 1-15 i Svedberg Helgesson, Karin & Mörth, Ulrika (red.), *Securitization, Accountability and Risk Management: Transforming the Public Security Domain*. London: Routledge.
- Sørensen, Mads P. & Christiansen, Allan, 2013. *Ulrich Beck: An Introduction to the Theory of Second Modernity and the Risk Society*. London: Routledge.
- Tegnell, Anders, van Loock, Frank, Hendriks, Jan, Baka, Agoritsa & Vitozzi, Luciano, 2002. "BICHAT: An EU Initiative to Improve Preparedness and Response to Bioterrorism". *EuroSurveillance* 6(28). Tillgänglig på <<http://www.eurosurveillance.org/ViewArticle.aspx?ArticleId=1912>>, citerad 19/9, 2015.
- United States Department of Agriculture, 1930. *The 1929 Outbreak of Foot and Mouth Disease in Southern California*. Tillgänglig på <<https://ia801708.us.archive.org/24/items/1929outbreakoffo68mohl/1929outbreakoffo68mohl.pdf>> citerad 12/12, 2016.
- Walt, Stephen M., 1991. "The Renaissance of Security Studies", *International Studies Quarterly* 35(2), s. 211-239.
- Williams, Michael C., 2003. "Words, Images, Enemies: Securitization and International Politics", *International Studies Quarterly* 47(4): 511-531.
- Williams, M. J., 2008. "(In)Security Studies, Reflexive Modernization and the Risk Society", *Cooperation and Conflict* 43(1), s. 57-79.

Översikter och meddelanden

Samhällsvetenskaplig forskning

Söndrade vi falla?

Li Bennich-Björkman

Inledning

Vart går statskunskapen, och varför? Det är de två frågor jag vill beröra i denna artikel. Min utgångspunkt är en oro för hur ämnet kan hållas ihop och en känsla av främlingskap inför den utveckling som ägt rum under de senare decennierna, där en positivistiskt driven statskunskap riskerar att reducera människan till själlös massa, samtidigt som en sammansmältning av hermeneutik och 'post-modernism' lett till en samhällsvetenskap där möjligheten till gemensamma måttstockar har satts ifråga. Statskunskapen befinner sig på ett sluttande plan, där "gated communities" alltmer lever sina egna liv, och där hårklyverier och fack-jargong riskerar att skymma sikten. Till syvende og sidst ligger emellertid överlevnaden för statskunskapen, och för all samhällsvetenskap, i att vi verkligen *ser, påstår något bestämt om världen därute och når ut med det till omvärlden*, och inte primärt ägnar oss åt den egna flokken och dess utgångspunkter, oavsett om de handlar om abstrakta resonemang eller metodologisk sofistikaion.

Jag börjar med att försöka bena ut huvudschatteringarna i dagens statskunskap för att därefter särskilt diskutera "post-hermeneutiken" som jag finner mest oroande, därför att den med sina egna inbyggda axiom omöjliggör forskning som vi känner den. Några ord följer om varför post-hermeneutiken vuxit sig så pass stark, och jag avslutar med att återknyta till vad jag uppfattar är juvelen i den statsvetenskapliga kronan: partikularismen. Avsikten här är att spetsa till och därmed inträder ett behov av att förenkla, för att förhoppningsvis öppna för en diskussion där vi kan tala bortanför alla träden och fokusera på den gemensamma skogen.

Det här är statsvetenskap

David Collier och Henry Brady skriver att det bör förekomma "delade måttstockar" men "tillåtas" skilda tillvägagångssätt inom statskunskapen, och menar att problemen med statsvetenskapens (eller samhällsvetenskapens) mångfald därmed kan överbryggas; så länge måttstockarna är gemensamma

Li Bennich-Björkman är verksam vid Statsvetenskapliga institutionen, Uppsala universitet.
E-post: li.bennich-bjorkman@statsvet.uu.se

vill säga (2002). Men då talar de så vitt jag kan se främst om skiljelinjerna mellan universalister och partikularister. Detsamma gör Gary King, Robert Keohane, och Sidney Verba i *Designing Social Inquiry* (1994), en annan inflytelserik skrift i ämnet.

Vilka är universalisterna och partikularisterna? Universalisterna först. "Att försöka utsträcka etablerade teorier för att därigenom förklara en stor mängd fall är precis vad statskunskap bör sträva efter" slår statsvetaren Michael Bernhard fast (2009, min översättning). *Universell mönstersökning* är vad Bernhard, och många med honom, alltså har bestämt sig för att statskunskap ska vara. Den delen av ämnet har under ett antal decennier utvecklats i nära samspel med ekonomisk vetenskap, och politisk ekonomi är ett konkret resultat. Statistiska metoder och olika analystekniker används av universalisterna för att bearbeta material med många observationer, stora N, och just genom att de är många – och ofta kan göras relativt oberoende av kulturellt sammanhang – är det sökandet efter allmängiltiga mönster som står i centrum – beskrivande såväl som förklarande. Vetenskapsfilosofen Carl Gustaf Hempels (1942) plädering för att det är historiska lagbundenheter som är vetenskapens mål känns igen, och det är universalisterna som främst delar Comptes positivistiska vetenskapssyn; att all vetenskap oavsett objekt handlar om kausal förklaring och att nå teorier som är allmängiltiga, generella, oavsett tid och rum. Många av de stora databaserna som WVS, ESS, Polity, Freedom House, WB Governance Indicators, QoG, vilar på en sådan ontologisk bas.

Partikularisterna hävdar att föreställningen om allmängiltiga mönster vilar på alltför bräcklig grund, och arbetar istället ofta med historisk analys och kvalitativa metoder som innefattar arkivstudier, intervjuer, berättande, och textanalys. Statistisk analys förekommer, men är långtifrån så dominerande som hos universalisterna. Likväl söker partikularisterna mönster, men partiella sådana, just på grund av att tid och rum betraktas som så starkt betingande för mänskligt handlande och tänkande. Förklaring är en huvudsak, men förklaring som gränsar mer till tanken om "verstehen", att förstå motiven och meningen bakom mänskligt handlande, än kausalitet i dess klassiska tappning.

Sociologen Robert Merton betonade en gång vikten av "mid-range theories", teorier på en nivå som öppnade för faktisk prövning och kunde hållbara den mänskliga kulturens, historiens, vidsträckta variationer – men ändå strävade bortom det absolut enskilda (1949). Juan Linz, en av demokratiforskningens absoluta förgrundsgestalter säger i en rolig intervju att som mest kan en meningsfull teori gälla fyra eller fem fall. Om man har tur (Munck och Snyder, 2003). Om universalisterna är "statsvetarekonomer", så ligger partikularisterna närmare historieforskningen men också antropologi; "statsvetarhistoriker" eller "statsvetarantropologer" är kanske för mycket sagt men något åt det hållet. Partikularisterna är, vill jag hävda, ganska unika för statskunskapen som ämne, åtminstone i så motto jag kan överblicka, genom kombinationen av

ett utvecklat metodologiskt tänkande kring ”fall” och variation” och en starkt uppdriven sensitivitet för det unika och för sammanhangets betydelse. Dem finner vi i hög grad inom den del av ämnet som sysslar med ’jämförande politik’ – forskning kring centrala politiska fenomen som demokratisering, stats- och nationsbyggande och etniska relationer, ofta med inte uteslutande utanför Sveriges gränser. Tänkandet kring uppläggning, val av fall, oberoende och beroende variabler – kring förklaring – har förfinats i ett slags experimentellt tänkande kring länder, regioner och städer (liksom hos universalisterna), men kombinerats med djupare kunskaper i specifik historia och politik som ofta kräver språkkunskaper och långa tider i ’fält’ för att lära känna ett land eller en region. Alldeles nyligen disputerade Christofer Berglund i Uppsala på en avhandling om georgisk integrationspolitik – *Borders and Belonging. Nation-Building in Georgia’s Armenian and Azerbaijani Ethno-Regions, 2004–2012* – som är ett lysande exempel. Ashutosh Varshneys *Ethnic Conflict and Civic Life. Hindus and Muslims in India* (2002), som undersöker hur ett organiserat civilsamhälle påverkar graden av våld i sex indiska städer är ett annat. Listan kan göras lång.

Fint så. Än så länge ser det ut som detta med gemensamma måttstockar är helt rimligt, även om synen på vad som är möjligt att uttala sig om, generaliseringsanspråken, skiljer sig tydligt åt, liksom tillvägagångssätten för att nå dit. Både universalister och partikularister skriver ändå under på att forskning handlar om att påstå något om systematiska mönster. Huruvida man lyckas påstå något som för kunskapen framåt vilar på hur starka beläggen är och hur argumentation kring beläggens tolkning övertygar.

Hermeneutiken

”Die Natur erklären wir, das Seelenleben verstehen wir”¹ skrev Wilhelm Dilthey, en av hermeneutikens förgrundsgestalter. Därmed tar jag steget över till en annan form av statskunskap än den som söker mönster. Hermeneutik, som betyder tolkningskonst, strävar efter att så lyhört som möjligt tolka de handlingar som människor utför, snarare än att söka av subjekten oberoende mönster.² Människorna och deras handlingar måste förstås genom att söka efter meningen bakom, vad som utifrån denna individ, eller denna grupp av individer, ter sig meningsfullt hävdade en gång i tiden en av sociologens giganter,

1 Ung. ”Naturen förklarar vi, själslivet förstår vi.”

2 Bent Flyvberg (2001) är en fängslande och inflytelserik förespråkare för att spegling och reflexivitet ska vara samhällsvetenskapens *raison d'être*. Hos Flyvberg är det Aristoteles fronesis-begrepp (en slags praktiskt förvärvat och erfarenhetsbaserad kunskap) som bör vägleda samhällsvetenskaperna. Fronesis liknar den ”tysta kunskap” som Polayni tillskriver exempelvis professioner. Epistemisk kunskap är istället den påstående vetenskapens grund, och därmed står det klart att den skilda kunskapsyn som dessa bägge begrepp avser fånga upp är en väsentlig vattendelare.

Max Weber. Därmed krävs inlevelseförmåga och ett starkt intresse för hur inte bara grupper utan enskilda tänker, känner och för sig i världen.

Hermeneutiken kan föra tankarna till historisk forskning, där mönstersökande inte är centralt utan just dokumentation, motivanalys och förståelse av det i grunden unika. Ändå befinner sig hermeneutiken långt från historikerna. Där historikerna drivs (eller drevs?) av Rankes "wie es eigentlich gewesen", hur det egentligen var, är den ambitionen meningslös för hermeneutikerna eftersom subjekten agerar i olika verkligheter. Det står klart att den hermeneutiska positionen innebär ett förnekande av att *en* verklighet, en sanning, skulle kunna slås fast; den mänskliga tillvaron är mångfacetterad, meningsskapande skiljer sig åt. Som hermeneutiker blir man uppmärksam på hur *olikheter* dominerar världen, inte som hos mönstersökarna, hur allmängiltiga eller partikulära *likheter* är möjliga för oss att identifiera. Inom samhällsforskningen har det, som von Wright (1971), konstaterar, skett pendelrörelser mellan positivism och hermeneutik under 1800- och 1900-talen. Just nu befinner vi oss i en hermeneutisk tidsålder.

Utmaningen för den hermeneutiskt inriktade forskningen, för att kunna kallas forskning, har varit att trots insikten om olikheternas betydelse ändå använda forskarnas energi, talang och tolkningsförmåga till att påstå något bestämt om världen utanför. Den utmaningen har många tidigare lyckats med, och därmed har såväl mönstersökare som hermeneutiker kunnat kommunicera med varandra och dela måttstock, om än inte utan periodvisa uppflammande gräl och en del diskussion. Saker och ting har emellertid komplicerats. En parallell utveckling har ägt rum, som i högre grad än tidigare fjärrat hermeneutiken från mönstersökningen. Hermeneutiken har flätats samman med post-modernismen till en hybrid: vad jag här kallar post-hermeneutiken. Nedan kommer jag att ägna den en del utrymme, just för att jag uppfattar dess utgångspunkter, postulat, axiom eller vad vi väljer att kalla dem, problematiska.

POST-HERMENEUTIKEN

Viktiga förgrundsgestalter i den förskjutning som ägt rum är sociologerna Berger och Luckmann som i sin ofta citerade *Social Construction of Reality* (1966) definierade *kunskap* som socialt konstruerad. Hermeneutiken hade förvisso innan dess betraktat verkligheter som konstruktion, beroende på person och betraktare, men nu tog man steget över till att se också kunskap som i den meningen relativ. Kunskap vägleder människors handlande: som föreställningar, identiteter, normer och värderingar. Som människor socialiseras vi in i "kunskaper" och kan inte – inte heller som forskare – frigöra oss från denna socialisation, gå utöver den och söka förstå en verklighet utanför oss själva. Medan mönstersökarnas föregångare, säkert med viss raljans, försökte förneka sanningen i denna iakttagelse, drog "the founding parents" till post-hermeneutiken en motsatt slutsats. Förhåller det sig på det viset, då är det lika gott att

omfamna detta med hull och hår. Inte bara är de studerande subjektens verklighet mycket olika, som hermeneutiken visar, utan som forskare kan vi egentligen inte gå utanför oss själva. Förutsättningslös forskning kan inte existera. Gunnar Myrdal med sitt ideal om objektivitet i samhällsforskningen är död.

Den (kritiska) diskursanalys som har växt fram i Michel Foucaults efterföljd, sedan 1960-talets marxistiska genombrott, har bidragit med ytterligare element till post-hermeneutiken. Ett grundantagande, ett axiom med andra ord, i den kritiska diskursanalysen är att allt benämmande, allt kategoriserande, allt inrammande, är inslag i en pågående *maktutövning*. Det går inte att 'ställa sig utanför diskursen'. Diskurser kan visserligen kämpa om herraväldet, men vare sig som människa *eller som forskare* kan man undgå att, så fort benämnade sätter igång, själv vara en utövare av diskursiv makt, hur sensitiv man än är. Forskaren har således nu blivit både oförmögen att frigöra sig från sitt eget subjektiva kunskapsperspektiv (Berger och Luckmann) och någon som dessutom omedvetet utövar makt genom att använda de redskap som traditionellt stått forskaren till buds för att förklara och förstå världen. Redan nu förstår man att oberoende, mönstersökande forskning omintetgörs. Mönster finns knappt, och oberoende är logiskt omöjligt. Med den kritiska diskursanalysen som överlagring, har post-hermeneutikerna därmed, menar jag, omöjliggjort forskning som kollektiv verksamhet. Det finns ingen verklighet att påstå något om, slutsatser i klassisk mening, det vill säga *påståenden* om den faktiska världen, är inte möjliga. Förekommer de, är det en lyftning på hatten för en 'modern' forskningstradition. Rollen som forskare innebär vidare att utöva makt, inte att undersöka. Vilken väg finns då att gå?

Ska man bedriva samhällsforskning och *inte utöva makt* gentemot dem man studerar blir slutsatsen att forskningen måste ske utifrån subjekten själva, på deras villkor, och med deras benämningar och inramningar i fokus ("vardagssociologi"). Kvar finns också möjligheten att *tänka högt* tillsammans med andra, utan att dra in en massa subjekt i det hela. Det är också så post-hermeneutiken har utvecklats; medan en del hermeneutiker sugits in i empirisk, partikularistisk, mönstersökning, har post-hermeneutikerna drivits mot ett alltmer abstrakt resonerande. Internationella relationer är ett forskningsfält där den utvecklingen är tydlig. Det har ägt rum under stark påverkan av den sociologi som efter 60-talets vänstervåg alltmer kommit att präglas av vad Walter Korpi fängande humoristiskt beskrev som ett ämne där pegaser och pegasryktare blivit tongivande (1990). Jag citerar:

"Pegaser är som ni förstår delvis överjordiska varelser. De rör sig på en annan nivå än vi andra. Till skillnad från oss vanliga sociologer kan pegasen, den sociologiska vinghasten, lättas från den svårförklarliga, prosaiska verkligheten och uppnå högre höjder."

Pegaserna är betydligt vanligare i Frankrike och Tyskland än i den anglosaxiska världen. Bourdieu, Foucault, Derrida, och Habermas är (just när Korpi

skriver detta) de främsta; det kan dock snabbt ändras, pegaser kommer och går. Idag finns pegaser som Chantal Mouffe (för ovanlighetens skulle en kvinnlig pegas), Ernesto Laclau, Julia Kristeva, Bruno Latour. Pegasryktarna då? Ingen säger det bättre än Korpi själv:

”Pegaserna far fram så högt och med en så stor hastighet att vi i allmänhet bara kan se svansen av dem, och spillningen som faller ned. Tack vare den får vi ändå del av pegasernas viktigaste produkter. (...) En följd av pegasernas framfart är att deras svansar kommer i oordning, trasslar till sig. Eftersom den vanlige sociologen vanligen bara hinner se pegasen bakifrån blir trasslet i svansen problematiskt. Det blir svårt att följa tanketrådarna hos pegasen. Men pegasryktarna har utvecklat ett redskap för att reda ut trassliga pegassvansar. Det redskapet kallas *diskurs*. Pegasryktarnas viktigaste uppgift är att med ett intensivt bruk av sina diskurser reda ut trasslet i pegasernas svansar och att alltså klargöra dem för oss andra” (sid. 314).

Pegaserna flyger alltså idag fram också inom statskunskapen. Pegasryktare finns förvisso, kanske fler än vad jag ser, men som en slags utveckling har dessutom dykt upp en variant som jag väljer att kalla *tornputsare*. Jag tar hjälp av Anna Kåver och Åsa Nilsonne, psykolog och psykiatriker, för att utveckla vad jag menar. De beskriver det inre, mänskliga landskapet såhär: ”Tänk dig att alla människor har ett alldeles eget utsiktstorn i livet, en punkt där de står och betraktar allt de ser och upplever. Se sedan framför dig två utsiktstorn som står en bit från varandra ute i naturen. Samma kuststräcka, samma skog och samma hus kommer att se olika ut beroende på ur vilket perspektiv de syns” (2007, sid. 51). Utsiktstorn i kollektiv bemärkelse är emellertid också vad post-hermeneutiker bygger upp, ofta i anslutning till en viss pegas, och sedan vårdar, utvecklar och putsar på. Tornputsarna är möjligen statskunskapens svar på pegasryktarna inom sociologin.

Delvis i konflikt med mönstersökandet, kan post-hermeneutikerna nämligen samtidigt drivas av ett starkt bejakande av mångfald av metoder och pluralism. Vanligt är att abstrakta idésystem som ’konstruktivism’, ’neofunktionalism’, ’intergovernamentalism’, kulturalism och även ’rationalism’ kallas för teorier. Men de är just utsiktstorn, kollektiva visserligen, inte teorier.³

3 I bland kallas det abstrakta resonandet inom post-hermeneutiken för teori, eller teoretiserande, men här vill jag opponera mig. Teori används idag, fast jag ska villigt erkänna att så skrev även Merton på 1940-talet, i så många olika betydelser, att det fördunklar dess innebörd. Teori är emellertid förklaringar, det är påståenden om samband som gäller bortanför ett enskilt fall och kan därför tendera att uttryckas abstrakt, och utvecklas genom att empiriska slutsatser läggs till varandra över tid. Empirisk teori är antaganden om samband, ”det hänger ihop såhär därför att...”. Däremot är till exempel klassificeringar inga teorier, inte heller beskrivande ’modeller’ eller resonemang som förs på en abstrakt nivå men saknar distinkta antaganden om samband. Empirisk teori måste vara

Så här ter sig världen från mitt utsiktstorn, säger post-hermeneutikern. Alla eventuella slutsatser bestäms av var jag står. Critical Race Theory (CRT) kan tjäna som exempel.

”CRT calls for deeply contextualized understandings of social phenomena. Unlike the positivist tendency to strip down and sterilize social and cultural issues into distinct component parts, critical race theorists insist on providing a context to make sense of what transpires, to fully elaborate a story, and to make evident complexity. CRT is informed by a notion of ‘interest-convergence’, a concept developed by Derrick Bell. It argues that White elites will tolerate or encourage racial advances for people of color only when they also promote White selfinterest” (Ladson-Billings, 2003, 11).

Därmed har fokus förflyttats från den faktiska världen med dess subjekt till forskaren själv (dennes flock, dennes pegas, dennes utsiktstorn). Vilket torn man väljer att gå upp i är det viktiga valet, för därigenom avgörs hur världen ter sig.

Post-hermeneutiken för tankarna till Kastalien, Herman Hesses fiktiva skapelse i dennes berömda roman *Glaspärlespelet*, där den intellektuella manliga eliten i enligt majestät och långt från världens larm utvecklar sin intelligens, sin lärdom och bildning för att slutligen kunna tävla i glaspärlespelet, som inbegrep all världens kunskap, som kronan på verket. Kastaliens intellektuella liv är ett slutet system, ett självändamål, och huvudpersonen Joseph Knecht, glaspärlespelets mästare, börjar till slut tvivla. När Knecht vandrar ut i världen utanför för att bli lärare omkommer han; han drunknar under en simtur med sin adept.

Om universalisterna lutar åt att vara statsvetar-ekonomer, partikularisterna statsvetar-historiker/antropologer och hermeneutiker, så är post-hermeneutikerna alltså ”statsvetar-sociologer”. Ekonomi, historia, till viss del antropologi och sociologi är de discipliner som influerat dagens statskunskap mest. När det gäller det som kallas ”politisk teori”, och som jag inte kommer att gå in på särskilt här men som förtjänar en egen analys, är det främst filosofin som varit hjälpvetenskapen, men eftersom post-hermeneutiken tenderar att glida in här också, så uppvisar politisk teori stundtals en förvirrad blandning av sociologi och filosofi.

Kommen så här långt står det klart att mellan mönstersökarna (av båda typer) och post-hermeneutikerna föreligger ett så stort avstånd att delade

prövbar, eller göras prövbar, för att ha något värde. Normativ teori som utvecklats inom filosofin och den politiska filosofin är något annat. I böcker och artiklar är det vanligt att utsiktstorn kallas teoretiskt ramverk (eng. theoretical framework). Då anspelar 'teoretiskt' på något annat än teori i mening antaganden om samband: det betyder bara 'allmänt, abstrakt' – att det formuleras på en nivå som inte är konkret helt enkelt.

måttstockar knappast är möjliga. Jag vill visa det genom att diskutera två grundläggande praktiker i *all* forskning såsom vi känd den: kumulativitet och falsifiering, förutan vilka kunskapsprocesser med nödvändighet stagnerar.

Bygga vidare

Vetenskapens inneboende potential och progressionsförmåga bygger i hög grad på kravet på (och acceptansen av) kumulativitet, att bygga vidare på redan gjorda studier, att som *Google Scholar* uttrycker det "stå på giganter axlar", men också att delta kommunikativt i den samtida utvecklingen. En ständigt pågående dialog eller samtal, där det någon annan sagt eller säger har betydelse för, befruktar eller till och med förändrar vad du själv gör, och, viktigast av allt, *har konsekvenser för hur den gemensamma kunskapen om världen utanför växer*. Man kan befrukta varandras resonemang och tankemönster i hög grad, men utan att ha målet att öka den kunskapen. Vad är det som ska byggas vidare på, vad är det som "kumuleras"? För mönstersökarna är det empiriska påståenden om den faktiska världen, som i sin tur bygger och utvecklar antaganden om förklarings samband (teorier). För post-hermeneutikern är det utsiktstornen i sig själva som det byggs vidare på, *utan att dessas fruktbarhet belagts eller bevisats i förstone*. Deras status kommer av auktoritetstro, via pegaserna. Laitin (2003), såväl som Geddes (2003), menar att samhällsvetenskapen bättre än hitintills måste slå vakt om kumulativiteten. Flyvberg (2001), som jag nämnt tidigare, menar däremot att den bör skrotas.

Ha fel

Det är plågsamt att bli kritiserad. Det är ännu mer plågsamt att bli överbevisad om att det man hävdad, lagt ned sin själ på, inte håller. Ändå är det vad forskare ständigt utsätter sig för och riskerar i sin verksamhet. Inom forskning har den institutionaliserade kritiken syftat till att sortera bort ohållbara hypoteser, felaktiga idéer, och hugskott som inledningsvis tedde sig intressanta men inte höll. Det har varit forskningens stora, ja kanske största, styrka. Många som forskar underkastar sig detta ständiga ifrågasättande och utvärderande därför att man tror på forskning som samhällelig utvecklingskraft, och ser exempel på hur misslyckanden och kritik faktiskt är det som för framåt. Forskaren kan därmed se sig som del i en större utveckling där man med andra delar övertygelsen om det värdefulla och unika som forskningen (kollektivt) åstadkommer. På detta sätt är forskningen transcendent, går bortanför och utanför den individuella utövaren. Man delar en övertygelse om det självklara och inneboende värdet i den forskningsbaserade kunskapen.

Går det då inte att ägna sig åt forskning utan att behöva utsätta sig för denna ständiga, plågsamma, kritiska granskning? Få 'flowet' och det roliga, utan

att behöva försvara sig och det man gjort, mot kritik? Inte helt givetvis, men genom att dels peka på att syftet med det man gör inte är påstå något avgörande om världen utanför utan att utveckla blicken från tornet, dels bortdefiniera kritik som uttryck för icke-legitim auktoritetsutövning, minimeras rimligen risken. Den som någon gång rört sig på konferenser inom vissa områden vet att detta inte är en nidbild, även om den – som jag påpekade i början – medvetet för diskussionens skull är en bild som är tillspetsad. Författaren ”presenterar” en text, men inlåter sig egentligen inte i reell dialog med den tilltänkte kommentatorn, som heller inte levererar någon kritisk granskning av slutsatser, fråga eller perspektiv utan i bästa fall gör några allmänna reflektioner kring ämnet, och betygar att det skrivna är fascinerande. Att ”kommentera” blir inte sällan liktydigt med att be författaren ytterligare utveckla ditt eller datt. Varför detta utvecklande överhuvud behövs, uttrycks däremot mer sällan. Att framföra mothypoteser eller alternativa tolkningar kan närapå framstå som oförsäkrat, ett brott mot vett och etikett. Kritik innebär ju dessutom att auktoritet etableras, att någon gentemot någon annan anser sig ”veta mer och bättre”.

Det fina i kråksången är att ingen nödvändigtvis behöver ha fel, olika utsiktstorn kan leva i tolerans, i fredlig samexistens. Möjligen är detta bortvittrande av ett mer kritiskt ifrågasättande, det som varit vetenskapens grandiosa innovation vid sidan av den akademiska friheten, inom den post-hermeneutiska forskningen en reaktion på långt driven akademisk aggressivitet i tidigare skeden. Men lika troligt är, att en individualistisk och mer allmängiltig norm om icke-auktoritet har påverkat utvecklingen i denna riktning också inom samhällsforskningen, med visst ”spill-over” till mönstersökarna. Inte helt dock, i synnerhet bland universalisterna där det gemensamma språket är förhållandevis entydigt kan det gå hett till.

Mönstersökarna bygger vidare på påståenden om verkligheten (som kan byggas på till empirisk teori), post-hermeneutikerna bygger vidare på utsiktstornen och förståelsen av pegaserna. Där mönstersökarna kan ha fel, inte övertyga om att en tolkning, en slutsats, är rimlig eller tillräckligt väl underbyggd, är post-hermeneutikernas strävan en annan; att leva och låta leva. Har man valt utsiktstorn så har man.

Moralen

Regelsystemet som omgett vetenskapen är lika centralt som praktiken: det anger vilka värden som forskaren har att slå vakt om och har växt fram organisatoriskt. Den institutionaliserade skepticismen, (att kritiskt granskas) är en av de fyra CUDOS-regler som vetenskapsociologen Robert Merton (1942/1973) en gång definierade som vetenskapens moralregler. Den andra regeln är universalism. Vem eller från vilken organisation ett vetenskapligt påstående kommer är oväsentligt; i så motto är vetenskapen opersonlig. ”Communism”, det vill säga

gemensam tillgång till slutsatser, material, källor, är den tredje, och oegennyttia (disinterestedness) den fjärde; forskaren handlar inte för egen vinning utan för att främja kunskapens växt till glädje, nytta och berikande för allmänheten. Senare har originalitet lagts till. I förhållande till dessa regler, har post-hermeneutiken åtminstone problem med två: institutionaliserad skepsis (som jag redan visat under rubriken "ha fel") och universalism. Vem som säger vad och var man står, vilket utsiktstorn man befinner sig i, och vad man har med sig i bagaget ("förförståelsen") i form av kön, ålder, klass, nationalitet, hudfärg, är viktigt i post-hermeneutiken, och kan vara avgörande. Även här går alltså en djup klyfta.

Vetenskaplig och forskningsbaserad kunskap är inte den enda kunskapen, men det är den enda kunskap som uttryckligen har formats och skapats genom ett intrikat samspel mellan kreativitet (frihet), systematik (ordnande) och kritisk granskning (ifrågasättande). Den kombinationen har inneburit att vetenskap haft en särställning: det är kunskap som vilar på säkrare och mer objektiv grund än all annan (Popper, 1958). Att emellertid bejaka en del, i den post-hermeneutiska forskningens fall den kreativa friheten, utan att på allvar öppna sig för kritik eller tro på möjligheten att ordna (söka mönster) har inlett en uppluckring av det vetenskapliga kunskapsbegreppet som har stora, ja oöverblickbara, konsekvenser. Inte undra på att sociologen Mikael Stigendal i en tids-typisk lärobok, *Den gode socialvetenskaparen* (2002, 12), uttrycker sig såhär lättvindigt: "Vetenskap är en typ av kunskap, inte nödvändigtvis varken bättre eller sämre än annan kunskap, t ex vardagskunskap eller den kunskap som barn skaffar sig genom lek" (s. 12).

Forskning i tiden

Förutom att inspireras av det faktum att verkligheten ter sig olika beroende på vem man är och var man sitter, speglar den post-hermeneutiska samhällsvetenskapen med sitt pluralistiska och toleranta förhållningssätt en värdeutveckling i samhället under decennierna från 1970 och framåt i de västerländska samhällena. De utgör det samhällsvetenskapliga svaret på en utveckling i västvärlden som vi undervisar och forskar om, forskningens svar på post-materialismen; ytligt sett icke-hierarkisk, icke-auktoritär, och med en pluralistisk forskningsposition, något andra också noterat. Samhällsvetenskaperna med sin väl uppskrivade lyhörddhet inför sitt subjekt (eller objekt?) människan, och hennes sociala och institutionella omgivning, har kommit att kraftigt influeras i sin egen utveckling av dessa dominerande tendenser.

I en västvärld där individualism, tolerans och bejakande av pluralism är progressiva världen, kan därför mönstersökande samhällsvetenskap te sig alltmer passé. Framvuxen i en social och kulturell epok som nu gått i graven åtminstone till viss del, där auktoritet med legitimitet kunde hävdas, vissa visste bättre

än andra, någon kunde göra anspråk på ett uttolka världen med bättre redskap än andra, tillhör den moderniteten, inte post-moderniteten. I *La Condition Postmoderne* (1979) hävdar till exempel Lyotard att betingelserna för kunskapsutveckling har förändrats i och med övergången till ett postindustriellt tillstånd. I likhet med andra samhällsinstitutioner som vilat på auktoritet och en maktutövning förknippad med auktoritet; skolan, militären, och kyrkan för att nämna några exempel, är forskningens tolkningsföreträdare ifrågasatt. Ovanligt är emellertid att ett yttre ifrågasättande som här också kombineras med ett som kommer inifrån.

Svårigheten, för att inte säga den logiska omöjligheten, att påstå något bestämt och därmed ibland hävda att någon annan har fel, eller att subjekten inte ser sin egen position, är – för att upprepa – i takt med tiden. ”Dels finns det också mindre respekt för auktoriteter som så att säga ovanifrån kommer och säger hur saker och ting ligger till. Man kan kanske på gott och ont tala om en demokratisering av diskussionsrummet.”⁴ ”Vi” som forskare ska inte sätta oss på våra höga hästar och tala om vad människor upplever, känner och erfar, är ett återkommande argument också bland forskarna själva. Ändå, och detta är en av de mest fundamentala inneboende motsättningarna, är post-hermeneutikerna med sin tilltro till pegasernas insikt och utsiktstornen fruktbarhet, mer auktoritetsbundna än någon partikularist eller universalist. Walter Korpi gjorde jämförelsen med en slags sociologisk ”teologi” i sin essä. I det ligger en hel del.

Sociologen Robert Bellah noterade i *Habits of the Heart* (1985) hur en amerikansk ’terapeutisk’ samhällsutveckling var på frammarsch (s.121–130). I likhet med den terapeut som i Bellahs studie av den amerikanska kulturen uppgivet talar om politik som ett omöjligt projekt i framtiden därför att människor ser och värderar tillvaron så olika: ”And so it’s like politics is just essentially, a dead end” (1985, 131) så finns det tendenser till att den post-hermeneutiska samhällsvetenskapen övergått till att betrakta också forskningen i dess mönstersökande form som just – en återvändsgränd. På motsvarande sätt står universalisterna häpnadslagna och konstaterar att post-hermeneutiken transformerat forskningen som sådan till ett slutet system; en återvändsgränd. Finns det någon räddning?

Slutord

Det jag skrivit här är egentligen en plädering för partikularismen. En plädering för den partiella mönstersökningen, som det bästa vi kan uppåtda när det gäller att bedriva forskning med de praktiker, värden och regler det fordrar, och att bedriva forskning om människan och om politik i bred mening, där religiösa, historiska, språkliga, politiska, klimatmässiga och demografiska förhållanden

4 Nora Hämmäläinen, finsk filosof, <https://svenska.yle.fi/artikel/2016/01/12/saknar-var-tid-en-georg-henrik-von-wright>.

skapar en enorm variation. Vårt mål, vår uppgift som samhällsforskare eller människoforskare är att bringa så mycket ordning i kaos som är möjligt, utan att förgripa oss på verkligheterna, inte att kapitulera inför svårigheterna och dra oss tillbaka till utsiktstornen. Då har vi nämligen ytterst litet att säga till den omvärld som behöver oss för att bättre förstå, bättre förklara, reflektera mer intellektuellt och berika diskussionen om oss som människor i ett storskaligt samhälle där vi lever med främlingar. Auktoritet måste vi som forskare ta på oss, hur obehagligt det än är, och inte överlämna till pegaserna; det är likaså vår uppgift, det ansvar vi åtar oss när vi stiger in i forskningsvärlden. Statskunskap har i partikularismen den kombination av att söka likheter, söka mönster, men öppna för olikheter, som är framgångsvägen till mer systematisk kunskap om världen utanför.

Att som post-hermeneutiken logiskt implicerar tänka sig till insikter utan att själv utöva makt och därmed göra våld på subjektens verklighet, omöjliggör samhällsforskning som den utvecklats under 1900-talet. Då sluts cirkeln och vi är tillbaka i den 'armchair speculation' som de empiriska sociologerna kring Robert Park i 1920-talets Chicago kallade sina föregångare. Skillnaden mot då, är att det finns alternativ till post-hermeneutiken, att det finns god och mänskligt nyanserad samhällsforskning som inte bestämmer sig för hur det ser ut genom att gå upp i ett torn och spana efter pegaserna, utan så förutsättningslöst det går mänskligt sett undersöker detta med karta och kompass. Det är samhällsforskning, allt annat är spekulering, ibland briljant, men likväl spekulering.

Referenser

- Bellah, Robert N., Madsen, Richard, Sullivan, William M., Swidler, Ann & Tipton, Steven M., 1985. *Habits of the Heart. Individualism and Commitment in American Life*. Berkeley: University of California Press.
- Berger, Thomas & Luckmann, Peter T., 1966. *The Social Construction of Reality. A Treatise in the Sociology of Knowledge*. United States: Anchor Books.
- Berglund, Christofer, 2016. *Borders and Belonging. Nation-Building in Georgia's Armenian and Azerbaijani Ethno-Regions, 2004-2012*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis, (diss.).
- Bernhard, Michael, 2009. "Review article: Methodological Disputes in Comparative Politics", *Comparative Politics*, July 2009, s. 495-515.
- Bourdieu, Pierre, 1979. *La Distinction. Critique sociale du jugement*, Paris: Les Editions de Minuit (eng: *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*).
- Collier, David & Brady, Henry, 2010. *Rethinking Social Inquiry. Diverse Tools, Shared Standards*. Maryland: Rowan and Littlefield.
- Flyvberg, Bernt, 2001. *Making Social Science Work. Why social inquiry fails and how it can succeed again*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Geddes, Barbara, 2003. *Paradigms and Sand Castles. Theory Building and Research Design in Comparative Politics*. Ann Arbor: The University of Michigan Press.

- Hempel, Carl G., 1942. "The function of general laws in history", *Journal of Philosophy*, 39 (2), s. 35-48.
- Hesse, Herman, 1943/1952 (svensk översättning). *Glaspärlespelet*. Stockholm: Bonniers förlag.
- Inglehart, Ronald, 1997. *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies*. Princeton: Princeton University Press.
- King, Gary, Keohane, Robert & Verba, Sidney, 1994. *Designing Social Inquiry, Scientific Inference in Qualitative Research*. Princeton. New Jersey: Princeton University Press.
- Kåver, Anna & Nilsson, Åsa, 2007. *Tillsammans. Om medkänsla och bekräftelse*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Korpi, Walter, 1990. "Om undran inför sociologerna", *Sociologisk Forskning* 3.
- Ladson-Billings, Gloria, 2003. "Its Your World, I am Just Trying to Explain It: Understanding Our Epistemological and Methodological Challenges", *Qualitative Inquiry*, 9:1, s. 5-12.
- Laitin, David D., 2003. "The Perestroika Challenge to Social Science", *Politics and Society*, 31:1, s. 163-84.
- Lyotard, Jean-Francois, 1979. *La Condition Postmoderne, Rapport sur le savoir*. Paris: Éditions de Minuit.
- Merton, Robert, K., 1949. "On Sociological Theories of the Middle Range", s. 448-459 in Calhoun, Craig et al. (eds), *Classical Sociological Theory*. Malden, MA: Wiley-Blackwell.
- Merton, Robert, K., 1968 (1949). *Social Theory and Social Structure*. New York: Free Press.
- Merton, Robert K. 1973 (1942). "The Normative Structure of Science", in Merton, Robert K., *The Sociology of Science: Theoretical and Empirical Investigations*. Chicago: University of Chicago Press.
- Munck, Gerardo M. & Snyder, Richard, 2003. *Passion, Craft, and Methods in Comparative Politics*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Popper, Karl, 1963. *Conjectures and Refutations. The Growth of Scientific Knowledge*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Stigendal, Mikael, 2002. *Den gode socialvetenskaparen*. Lund: Studentlitteratur.
- Varshney, Ashutosh, 2002. *Ethnic Conflict and Civic Life: Hindus and Muslims in India*. Yale: Yale University Press.
- Von Wright, Georg Henrik, 1971. *Explanation and Understanding*. New York: Cornell University Press.

Jubileumsessä. Fahlbeckska stiftelsen 100 år

Hösten 2018 fyller Fahlbeckska stiftelsen, huvudman för *Statsvetenskaplig tidskrift*, 100 år. Detta vill vi uppmärksamma genom en serie jubileumsessäer, som fritt låter sig inspireras av innehållet i det kärnfulla och bitvis ödesmättade gåvobrev som Pontus Fahlbeck, tidskriftens dåvarande redaktör, utformade i slutet av första världskriget. Förutom de obligatoriska instruktionerna om skötsel, organisation och ekonomi och det angelägna i att slå vakt om tidskriftens politiska oväld och vetenskapliga självständighet, anger Fahlbeck i urkunden en riktning för den framtida publicistiken. Han skriver:

Blott i en punkt skall jag tillåta mig att angiva ett önskemål för det vetenskapliga arbete, som jag hoppas genom denna stiftelse främja, utom och jämte de uppgifter, som ovan angivits. Det gäller det stora ämnet om folks, staters och kultururs förfall och undergång.

Och fortsätter:

Den fruktansvärda kris, som den civiliserade världen genomgår, kan väcka farhågor för, att de folk, som närmas därav hemsökas, stå inför ett sådant öde. Men manspillan och annan ödeläggelse i krig ersätts snart inom ett livskraftigt folk, blott icke inre sjukdom kommer till. Ty mestadels när folk och kulturer gingo under, var orsaken därtill jämte yttre våld inre brister, sjukdomar i känsla och vilja. Sådana ha redan yppat sig i krigets spår ej blott uti de krigförande länderna utan i alla. Rättsbegreppen hålla på att fördunklas, varigenom samhällsordningen hotas i hela Europa, därest kriget skulle länge fortgå. Men värre än dessa kanske övergående sjukdomstecken äro andra, som redan länge vittnat om folklig ohälsa. Sådana hos de flesta kulturfolk framträdande tecken äro en materialistisk livssyn med kapitalism ovan till i samhället och socialism nedan, samt det s.k. tvåbarnssystemet. Härtill märkas för Sverige särskilt den ringa äktenskapligheten och det stora antalet utom äktenskapet födda barn; bristande nationalkänsla med därav följande stor emigration och försvarsolust; vidare statskänslans och statslydnadens undanträngande i det allmänna livet och rättskänslans i

det enskilda av partikänsla och partilydnad. Det är många och svåra sjukdomstecken, som kunna konstateras inom Sveriges folk och hos alla folk i närvarande tid. Statsvetenskaperna kunna ingen högre uppgift ha än att häremot söka bot, om bot står att vinna. Men förutsättningen för det är i första hand att känna det onda, icke blott i det enskilda fallet utan i allmänhet. Att studera denna mäktiga företeelse, staters förfall och undergång genom tiderna, dess förebud och förlopp, från Grekland och Rom och ännu äldre kulturer till våra dagars folk och stater, samt upplysa och varna – det är den uppgift, som jag såsom mitt vetenskapliga testamente lägger denna stiftelse särskilt på hjärtat.

Frågan är om *Statsvetenskaplig tidskrift* har lyckats leva upp till förväntningarna på denna punkt. Mycket talar för att inriktningen på tidskriften under årens lopp varit en annan än den Fahlbeck efterlyste. Oberoende av hur man ser på saken, är det i dessa jubileumstider angeläget att återigen försöka förvalta arvet från gåvobrevet och med förnyad kraft lyfta fram den breda, episka tematiken i citaten ovan. Detta gör vi genom att bjuda in skribenter från vårt eget ämne, men även skribenter från näraliggande ämnen som historia, ekonomisk historia och antikens kultur och samhällsliv, liksom nationalekonomi, statistik och juridik. Dessa olika discipliner ingår inte bara i Fahlbeckska kollegiet, utan utgör också, tillsammans med statsvetenskapen, kärnan i det som kallas vetenskaperna om staten.

Vi väljer medvetet essäformatet eftersom det lämpar sig väl för breda, principiella synteser och analyser. Vi välkomnar inte bara enskilda bidrag utan också kommentarer och kritiska reflektioner med anledning av tidigare publicerade texter.

Den åttonde essän i serien är skriven av antikvetaren Erika Weiberg och har titeln ”Samhällsodaning – kris, kollaps eller möjlighet?”.

Samhällsömdaning – kris, kollaps eller möjlighet?¹

Erika Weiberg

Att studera denna mäktiga företeelse, stateras förfall och undergång, genom tiderna, dess förebud och dess förlopp, från Grekland och Rom och ännu äldre kulturer till våra dagars folk och stater, samt upplysa och varna – det är den uppgift, som jag såsom mitt vetenskapliga testamente lägger denna stiftelse särskilt på hjärtat.

Pontus Erland Fahlbeck, Djursholm, 21 september 1918

Det känns naturligt att börja en jubileumsessä som denna med Fahlbecks egna ord. Citatet förmedlar ett intresse som passar väl in i en återkommande tematik inom grekisk bronsåldersforskning. Forna stateras förfall och undergång är onekligen en mäktig företeelse som alltid fascinerat. I mångt och mycket är det som fenomen dock en modern konstruktion. Två poänger kan göras till stöd för denna ståndpunkt. Den första är kopplad till vårt moderna fågelperspektiv, där utdragna skeenden komprimeras och förändringen framstår som kristallklar och abrupt när vi blickar mot forntiden. Den andra poängen, som förstärker den första, är att monumentala lämningar varierar över tid och rum och att variationen höjer tydligheten i vissa skeenden. Detta är något som drabbar arkeologen likväl som den intresserade studenten. Sedan Heinrich Schliemanns utgrävningar i Troja och Mykene på 1870-talet har egeisk förhistoria, dvs. studiet av bronsåldern i områdena i och omkring det Egeiska havet, varit fokuserad på palats och monumentala gravar. Som den grekiske arkeologen Michael Fotiadis (2016) nyligen frågade sig, hur hade egeisk bronsålder sett ut om Schliemann inte hade gjort de uppseendeväckande fynd han gjorde, eller om dessa inflytelserika platser fått se dagens ljus några decennier senare? Fokus vid tiden för fynden var snarare stenåldern än den efterföljande bronsåldern,

1 Artikeln baseras på forskningen inom projektet *Domesticated Landscapes of the Peloponnese* (DoLP) vid Institutionen för arkeologi och antik historia, Uppsala universitet. Projektet finansieras av Vetenskapsrådet 2015–2019 (projektnummer 421-2014-1181) och utgörs av en tvärvetenskaplig grupp av forskare, som undersöker sambandet mellan människa, miljö och klimat från stenåldern till romersk tid, genom integration av arkeologiska och historiska källor med miljö- och klimatarkiv från Peloponnesos, Grekland. Projektet jobbar även aktivt med att utöka tillgängliga miljö- och klimatdata samt förbättra metoderna för tvärvetenskaplig analys. Läs gärna mer om allt detta på institutionens hemsida – och följ oss på Facebook!

Erika Weiberg är verksam vid Institutionen för arkeologi och antik historia, Uppsala universitet.
E-post: erika.weiberg@antiken.uu.se

och små stenverktyg snarare än palats, var det som intresserade forskarna mest och som de använde för att knyta de grekiska föremålen till liknande föremål runtom i världen. Utgrävningar var inte vanliga och den arkeologiska kontexten ganska ointressant. Förhistorien uppfattades generellt som något annorlunda och skiljt från den klassiska arkitekturen och kulturen. Detta ändrades med Schliemanns upptäckter i Mykene. Avancerad arkitektur och rika gravar gjorde kopplingen till det klassiska Grekland lättare.

Utgrävningar blev vanligare och fynden från Mykene matchades med andra från det grekiska fastlandet. Kronologiska analyser kom alltmer in i bilden, för att tydliggöra de tidsmässiga förhållandena mellan de olika fynden. Bronsåldersforskning blev härmed en väletablerad och välrenommerad forskningsgren med starka band till antik historia. Ett särskilt starkt band var de linjära skriftsystem som användes under den sena bronsåldern och som gjorde tiden till en del av Antiken. Kopplingen bekräftades ytterligare genom de episka verk som tillskrivits Homeros och vars innehåll tycks anspela på, eller till och med härröra från en heroisk forntid. Den "mykenska kulturen", som den kom att kallas, identifierades därmed som prehellensk eller prehomersk.

Den mykenska perioden kan likställas med den sena bronsåldern på det grekiska fastlandet och varade 1700–1050 f.Kr. Perioden klassas idag likväl som för drygt hundra år sedan som den mest framstående bronsålderskulturen på det grekiska fastlandet. Perioden var som helhet expansiv; den kulminerade med byggandet av monumentala palats omkring 1400 f.Kr. och den samtida utvecklingen av ett komplext ekonomiskt system, med palatsen i centrum. Dess centralorter fanns bland annat i Mykene, Tiryns, Pylos och Thebe. Tidigare perioder står i skuggan av denna fokusperiod; de har inte beforskats i samma utsträckning och upplösningen på den tillgängliga informationen är därmed generellt betydligt lägre. När så dessa palats försvinner omkring 1200 f.Kr. tycks kontrasten total. Känslan förstärks av att det som försvinner fortfarande idag i någon mån uppfattas som mer civiliserat än det som var före och det som kom efter. Den mykenska kulturen var ett blomstrande rike som utifrån vår moderna synvinkel och utifrån arkeologins begränsade möjligheter att urskilja det mer finstilla i forntida samhällsutveckling, synbarligen abrupt uttraderades. Effekten förstärks ytterligare av att alla palatsen tycks ha förstörts mer eller mindre samtidigt, och att händelserna kan sättas i ett sammanhang av liknande processer i andra delar av Medelhavsvärlden. I Egypten tog det Nya Riket slut omkring 1100 f.Kr. och omkring 1200 f.Kr. upphörde det hettitiska riket i Anatolien att existera. Sammantaget karaktäriseras bronsålderns sista två århundraden av samhällsomdaningar i hela östra Medelhavsområdet, omdaningar som satte sina tydliga spår i det arkeologiska materialet – monumentalitet utbyttes till småskalighet, samhällelig standardisering ersattes av diversitet. En samhällspolitisk kristid av allt att döma.

Jakten på orsakssamband

Så, vad hände? Jakten på en förklaring till dessa synbarligen massiva omstruktureringar av bronsålderssamhällena runt om i Medelhavsområdet har stått i centrum för en het debatt under en längre tid. Arkeologerna Bernhard Knapp och Sturt Manning publicerade nyligen en detaljerad genomgång av källäget och de olika teorier som presenterats och konstaterade att dessa tycks variera med tidsandan (Knapp & Manning 2016). De flesta av dem återfinns också i Jared Diamonds omskrivna *Collapse* (Diamond 2005) och visar tydligt att förklaringar till dessa och liknande "kollaps" är allmängods: migrationer, erövring/krig, politisk kamp inom ledande skick eller total systemkollaps, ojämlikheter mellan olika delar av samhället, klimatförändringar, naturkatastrofer, sjukdomar eller tekniska landvinningar.

En av de mest livskraftiga förklaringarna handlar om de så kallade sjöfolken, som ska ha skapat oro i östra Medelhavsområdet under slutet av 1200-talet f.Kr. genom återkommande attacker på bosättningar i området. Flera volymer har publicerats på detta tema genom åren men ännu råder ingen konsensus. Vilka var dessa folk? Var de någonsin enade eller var de bara olika piratband som drev runt på havet utan något större mål och mening? Eller var de flyktingar från sönderfallande samhällsformationer?

Det tycks ändå någorlunda fastställt att mindre grupper av vad som kanske kan kallas sjöpirater agerade i Egeiska havet och Levanten under ett antal århundraden i slutet av den sena bronsåldern. Namn på dessa möjliga piratband nämns i källor från Anatolien och Egypten, till exempel i brev mellan härskare i Ugarit (nordvästra Syrien) och på Cypern, och från Ramses III:s åttonde regeringsår som det omskrivs i inskriptionerna från hans gravtempel i Medinet Habu, nära Luxor. Det som omnämns då är fientliga attacker i kustområden och forskare har genom åren försökt koppla dessa attacker till förstörelselager i kustnära bosättningar. Och förstörelselager finns det många av i de flesta bosättningar; problemet är den exakta dateringen och därmed korrelationen med olika externa faktorer som kan tänkas ha orsakat förstörelserna, om de nu inte orsakades av till exempel brandolyckor eller naturkatastrofer. Det som gör att sjöfolkens härjningar har diskuterats även för det grekiska fastlandet runt 1200 f.Kr. är att flertalet av de mykenska palatsen tycks ha förstörts våldsam och inom en relativt kort tidsperiod. Hur nära i tid de olika förstörelserna var går inte att bestämma, men det rör sig antagligen om ett större antal händelser under en femtioårsperiod.

Men hur det än är med dessa förstörelser så kvarstår frågan – varför byggdes då inte palatsen upp igen? För som sagt, förstörelser var inte ovanliga, och i de flesta fall återställdes de förstörda strukturerna, och inte sällan var det nya både större och bättre än det föregående. Så skedde inte med de mykenska palatsen kring 1200 f.Kr. Viss återbyggnad har kunnat konstateras på några ställen. Till exempel så återuppfördes på akropolen i Tiryns (nordöstra Peloponnesos) det

så viktiga tronrummet och mottagningsalen – *megaron* – men förenklat och förminskat. Vad vi därmed kan sluta oss till, är att något av den mykenska kulturen och samhällsstrukturen fanns kvar, men den reducerade storskaligheten tyder samtidigt på att handlingskraften hos de ledande skikten av någon anledning försvagats. Anledningen skulle förstås kunna vara återkommande raiderna från fiendliga grupper såsom sjöfolken, men det krävdes säkerligen omfattande planering och uthållighet från de attackerande för att besegra och förstöra så starkt befästa bosättningar som de flesta av de mykenska palatsen var. Frågan är om sjöfolken besatt en sådan samordnande kraft. Istället har en annan extern faktor fått allt större utrymme i debatten, nämligen klimat- och miljöförändringar – men då inte bara som försvagande faktor, utan också som det som omöjliggjorde fortsatt expansion.

Klimatförändringar

Tankar om klimat och miljö är självklara delar av dagens samhällsdebatt och lika självklart letar liknande frågeställningar sig in i våra studier av det förflutna. Det globala omfånget och amplituden av dagens klimatförändringar saknar motsvarighet men klimatförändringar hör till förflutna tiders vardag, liksom till dagens, och liksom idag har människor tvingats ta mått och steg för att hantera dessa skiftningar. Frågan är hur det förflutna i det här fallet kan hjälpa oss hantera dagens frågor? Alltmer forskning ägnas därför åt att upprätta högupplösta klimatarkiv och rekonstruktioner av klimat och dess förändring över tid, för att kunna utvärdera hur forna samhällen hanterade förändringarna. Idag görs detta framförallt genom analys av sediment från sjöar och av droppstenar från grottor. Dessa arkiv dateras med två olika typer av metoder, som därefter med olika säkerhetsgrad kan förankras till den historiska kronologin. Sediment dateras med kol-14-metoden och når som bäst en osäkerhetsfaktor om cirka ± 100 år, emedan uran-thorium-datering kan närma sig en osäkerhetsfaktor om cirka ± 25 år. När det gäller klimatrekonstruktionerna så görs de för sediment via geokemiska analyser, där förhållandet mellan olika element, till exempel rubidium och strontium, ger variationer mellan vått och torrt eller mellan kallt och varmt under olika perioder. Klimatvariationer från droppstenar utforskas genom analyser av stabila isotoper, främst syreisotoper, som framförallt gör det möjligt att identifiera nederbördsvariationer. Båda metoderna ger en klimatbild som inkluderar både kortvariga variationer och långverkande trender. De förra kan också vara del av det senare, det vill säga ett högst variabelt klimat: torra år som följer på blöta år men med en bakomliggande trend av generellt ökande eller minskande nederbörd. Kortvariga variationer kan också vara anomalier, till exempel tio år av kraftigt minskad nederbörd. Konstigt nog har fokus inom paleoklimatologin, dvs. forskningen om forna tiders klimat, legat på det senare scenariot. Detta trots att de klimatförändringar vi upplever idag snarare

handlar om en kombination av starka klimatsvängningar och en trend mot ett allt varmare globalt klimat.

En del i svaret till varför fokus har hamnat på kortvariga variationer snarare än på långsiktiga klimattrender är det faktum att just en kortvarig anomali har noterats för 3200 år sedan, ungefär samtidigt som vi ser omfattande samhällsodaningar i östra Medelhavsområdet. Sedan ett par år tillbaka har vi också klimatevidens från det grekiska fastlandet, närmare bestämt från sydvästra Peloponnesos, som visar att denna klimatanomali troligen finns belagd även lokalt i regionen. Det kan alltså vara så att en drastisk men relativt kortvarig klimatförändring var en faktor i händelserna kring 1200 f.Kr., men det är svårt att veta exakt var i händelseförloppet klimatanomalin hör hemma. Varken klimatsekvensen eller det arkeologiska materialet kan dateras med större precision än ± 25 år; i kombinationen klimat och arkeologi ger detta ett tidsspänn på omkring 100 år, inom vilket vi med säkerhet kan säga att båda typerna av förändringar hör hemma. Vi saknar också tills vidare en annan viktig pusselbit när det gäller klimatet, nämligen möjligheten att översätta skiftningarna i isotopvärden till faktiska nederbördsdata. Det vill säga, vi kan säga att det blev torrare men inte hur mycket torrare.

Antagandet bakom klimatförklaringen är att ett torrare klimat skulle ställa till stora problem i de jordbrukande samhällena på Peloponnesos genom minskande skördar och kanske också större risk för jordflykt och därmed minskande tillgång på odlingsbara jordar. För att detta ska ske, krävs att vissa tröskelvärden överskrids. Om vi antar att minst 250 mm regn krävs för upprätthållande av bra veteskördar, så måste vi alltså veta att klimatanomalin kring 1200 f.Kr. faktiskt innebar en nederbördsminskning som hamnade under det värdet. Och så långt har vi inte kommit än. Paleoklimatologi är dock ett aktivt forskningsfält i Medelhavsområdet, och inte minst på Peloponnesos, vilket bådär gott för framtiden.

Historien upprepar sig

En av fördelarna med att studera det förflutna är att man får överblick över hela skeenden. En av nackdelarna är givetvis, återigen, att vi i de flesta fall saknar många av detaljerna. Vi är hänvisade till det arkeologiska materialet i kombination med historiska källor när de finns tillgängliga, vilket gör att bilden vi får blir generell och förenklad. Detta är extra tydligt i jämförelser mellan liknande skeenden, såsom samhällsodaningar, i olika tider och regioner. Men, även om händelseförloppen vid varje samhällsodaning är unika, så finns det återkommande aspekter. Samhällsformationer etableras, expanderar och försvinner. Det finns en cykliskhet i detta som inte går att förneka. Även om cyklernas olika faser ter sig olika i olika tider och på olika platser så kan man i det arkeologiska materialet ofta urskilja faser då förändringstakten tycks snabbare och

förändringen i sig är mer accentuerad. Under dessa skeenden möts början och slut, eller snarare slut och början; då något når sin ände tar något nytt vid. Det som kan tolkas som en kristid är därmed också en början till något nytt.

Motsvarigheter till händelserna kring 1200 f.Kr. på det grekiska fastlandet står att finna i liknande skeenden tusen år tidigare, dvs. kring 2200 f.Kr. Dessa utspelade sig i skiftet mellan tidighelladiskt II och III, dvs. mellan den andra och tredje (och sista) delperioden av den tidiga bronsåldern på det grekiska fastlandet (som helhet ca. 3100–2000 f.Kr.), en övergångsperiod som kännetecknas av omfattande samhällsomdaningar, där ett relativt komplext samhälle omvandlades i riktning mot en till synes mer förenklad samhällsstruktur. Från denna tid finns inga palats bevarade men väl monumentala byggnader – de så kallade korridorhusen, som i jämförelse med vanliga hus var både betydligt större och mer välbyggda, samt de enda byggnaderna som verkar ha haft två våningar. Byggnader är också ofta kopplade till befästningsverk, vilka dock var mindre kraftiga och tyvärr betydligt sämre bevarade än de mykenska. När korridorhusen började grävas ut på 1950-talet sågs de som tidiga palats, men de flesta anser idag att de istället bör betraktas som byggnader för gemensamma ändamål. De kan även kopplas till större öppna platser och det arkeologiska materialet tyder på att större mängder människor samlades vid dessa byggnader vid vissa tillfällen. Generellt för perioden är också fynd av lerklumpar med sigillavtryck som använts för att försegla lock på olika behållare, liksom även dörrar, samt en geografiskt vittspridd materiell kultur. Sammantaget tyder detta på täta kontakter mellan regionerna på det grekiska fastlandet, och i viss mån även inom den egeiska sfären som helhet, samt en samhällelig struktur som krävde ett visst mått av administration.

Samhällsstrukturen på det grekiska fastlandet har även vid den här tiden paralleller i andra delar av det östra Medelhavsområdet, även om de tidighelladiska samhällena är ganska småskaliga i jämförelse. I Egypten härskade faraoerna i det Gamla Riket (ca. 2700–2270 f.Kr.), och på Malta kännetecknas den så kallade "tempelperioden" (ca. 3500–2400/2200 f.Kr.) av megalitiska stentempel. Slutet av den tidiga bronsåldern på det grekiska fastlandet ligger även parallellt med det storslagna men kortvariga gammalakkadiska riket (ca. 2300–2100 f.Kr). Runt 2200 f.Kr. händer det något i alla dessa samhällen, något som ter sig som slutet av en tradition och början på en förenklad tillvaro i en mer oenhetlig värld. I Egypten övergick de relativt ordnade förhållande under Gamla Riket i den sociopolitiskt splittrade första mellanperioden, som varade ungefär tvåhundra år innan riket återigen enades under en härskare.

Återigen anförs ofta klimat och migrationer bland förklaringarna. Liksom för den senare perioden finns det även kring 2200 f.Kr. tecken på en klimatförändring som kan ha inverkat på förloppen, genom att bidra till minskade skördar, ekonomiska problem, störda handelsförbindelser och allmän sociopolitisk oro. Med de senaste årens paleoklimatologiska studier kan vi idag se

en omkring tvåhundraårig trend mot torrare klimat för det grekiska fastlandet från omkring 2500 f.Kr. I det här fallet är den kronologiska upplösningen dock ännu mer problematisk än för förändringarna tusen år senare. Problemet ligger dock inte i klimatsekvensen som ju genom uran-thorium-datering når en kronologisk upplösning om cirka ± 25 år, utan i arkeologin: här är den absoluta kronologin allt annat än säker, vilket till stor del beror på att tydliga kopplingar till områden med skriftliga källor saknas och att de kol-14-dateringar som istället används har en generell osäkerhetsfaktor på omkring ± 100 år.

Resultatet är att det idag är mycket svårt att säkerställa ordningen i händelseförloppen, och därmed i vilket kronologiskt förhållande klimatförändringarna står till de noterade samhällsförändringarna. Ända sedan samhällsförändringen kring 2200 f.Kr. förklarades med “the coming of the Greeks”, dvs. en fiendlig invasion av de första grektalande folken till området, har också folkförflyttningar anförts som del av förklaringarna till dessa ömdaningar. Återigen handlar det dock om svårigheter att återskapa händelseförloppet. De nya befolkningsenheterna ses antingen som en drivande kraft bakom förändringarna eller som en i huvudsak exploaterande kraft, som utnyttjade möjligheterna i efterdyningarna av en redan etablerad förändring; men genom att de introducerade delar av sin egen och för området främmande kultur bidrog de också till själva förändringsprocessen.

Ömdaningarna har klassats som de mest genomgripande i egeisk historia och tiden fortsätter att tilldra sig intresse, senast med konferensvolymen *2200 BC – A climatic breakdown as a cause for the collapse of the old world?* (Meller et al. 2015). I boken diskuteras fallstudier från Mesopotamien i öster till Irland i väster och som frågetecknet i titeln anger söker författarna delvis en nyansering av bilden av denna period, både vad gäller klimatets inverkan och hur mycket förändring de olika samhällena i den studerade delen av världen verkligen såg. Men titeln kvarstår, och ristar in ordet kollaps i vårt medvetande och i vårt sätt att läsa av historien.

Kollaps

Idén om kollaps är en aktuell fråga och dess relevans är tätt förknippad med den oro för framtiden många av oss idag känner med anledning av de klimat- och miljöproblem med global räckvidd som vi står inför. Denna oro är också det centrala temat i den senaste boken av journalisten David Jonstad, *Kollaps. Livet vid civilisationens slut* (Jonstad 2012). En kollaps porträtteras av Jonstad som något svårfångat, ett smygande fenomen som vi inte är medvetna om förrän efteråt: ”De människor som levde i Rom på 400-talet eller i mayaimperiet Tikal några sekel senare var knappast medvetna om att de bevittnade sin civilisations kollaps. För dem var det inget särskilt uppseendeväckande att pengarna successivt förlorade sitt värde, att skördarna krympte eller att politiken befann

sig i ett stadium av permanent kaos. Att det var en kollaps som utspelade sig blev uppenbart först i efterhand” (Jonstad 2012, 7–8). Detta citat framhäver fördelarna med att anlägga ett brett historiskt perspektiv för att kunna fånga hela händelseförlopp. Det gäller även relevansen av ett historiskt perspektiv för dagens hållbarhetsdebatt. Citatet får mig däremot att ifrågasätta relevansen av själva begreppet “kollaps”.

Joseph Tainters *The Collapse of Complex Societies* (Tainter 1988) är en bok som har varit mycket inflytelserik inom kollapsforskningen, och Tainter har sedan dess varit ytterst aktiv i debatten om forna samhällens hållbarhet och hur historien kan hjälpa oss att förstå – och påverka – dagens samhälle. Kollaps definieras av honom enligt följande: ”Ett samhälle har kollapsat när det uppvisar en snabb, betydande förlust av en etablerad nivå av sociopolitisk komplexitet” (Tainter 1988, 4 [egen översättning]). Definitionen riktar uppmärksamheten på frågan om hur vi studerar kollaps. Det är alltså “samhällen” som kollapsar, men genom en sådan schablonisering underskattar vi mycket av komplexiteten i samhällskroppen, liksom även sannolikheten för att förändringen kan ha uppfattats på många olika sätt inom ett och samma samhälle. Jonstad ger utrymme åt människorna som lever i ett samhälle under förändring, men framställer det egentligen som en icke-upplevelse. Jonstad vill självfallet skaka liv i läsaren och få oss att agera aktivt på de till synes små förändringarna innan det är för sent, eftersom de signalerar mycket större och livsförändrande konsekvenser. Detta är naturligtvis en god tanke. Men det är också ett framställningssätt som i slutändan förmedlar att de forntida människornas upplevelser och agerande inte är relevanta, eftersom deras samhällen trots allt kollapsade, även om det i själva verket var först mycket senare som händelserna kunde nämnas för vad de var. Så hur kan vi bättre befolka och förstå dessa omvälvande perioder?

Tainters definition ger vid handen att en kollaps är något som sker snabbt. Men som Jonstad mycket riktigt påpekar, de flesta “kollapser” vi känner till omfattade processer som i själva verket sträckte sig över åtminstone en generation och förmodligen mycket mer än så. Saker förändrades men nya arrangemang kom i själva verket att ersätta de gamla, något som kan ha skett ganska smidigt. Plötslighet är återigen något som bara kan definieras i efterhand, genom vårt historiska perspektiv, eller “fågelperspektiv”; det inbjuder till kategorisering och förenkling. Med den utgångspunkten är det lätt att vi väljer att basera våra definitioner just på samhället som helhet, och att vi tenderar att fokusera särskilt på de platser som inkorporerar de aspekter som anses definierande för det samhället, såsom palats eller korridorhus. Det innebär också att platser som inte uppvisar dessa fenomen får en mer undanskymd roll i våra narrativ, eller kanske inte alls beaktas.

Standardisering och trendkänslighet

Om vi då försöker se bortom de monumentaliserande dragen, vad är det som egentligen händer omkring 2200 f.Kr., liksom ett tusen år senare? Kan angreppet från "sjöfolken", eller attacker av andra mindre grupper från havet, ha varit de mest besvärande omständigheterna? En annan tolkning är att attacker förstås även kan ha kommit från andra håll, från fientliga grannar som tecken på inbördes stridigheter. Faktum är att vi inte vet. Jordbävningar är en annan möjlig bakgrund till händelserna omkring 1200 f.Kr., och en förklaring till de sättningar och glidningar som noterats i ett flertal av de mykenska palatsens murverk. Men trots allt bör vi nog inte hänge oss åt monokausala förklaringar – utan som Fahlbeck noterar är det snarare "dess förebud och dess förlopp" som vi bör studera. Krigiska handlingar, jordbävningar och klimatanomalier är alla återkommande fenomen, men även om allt inträffade på en gång, så är frågan återigen: varför byggdes inte palatsen upp igen, och varför avvecklades många centrala delar av den mykenska samhällspolitiska strukturen? Och inte minst intressant, vad kom därefter? Vad försvann och vad bestod? Vad är det som gör vissa samhällen – eller delar av dem – mer flexibla och motståndskraftiga, eller kanske: vad är det som gör vissa samhällen eller delar av samhällen *mindre* flexibla än normalt?

Till skillnad från vad som tycks antydast i begrepp som "forna staters uppgång och fall", så fortsätter livet såklart. Våldigt sällan, om någonsin, innebär samhällsomvandlingar det absoluta slutet. I mångt och mycket lär livet ha fortsatt som vanligt, åtminstone för en majoritet av befolkningen. Tillgången till vissa varor eller tjänster kan ha försvårats genom att de var beroende av ett kontaktnätverk eller en palatskontrollerad produktion, till exempel tillgången på importerade produkter. Andra saker kan likväl ha förenklats, genom att beslutsvägar kortas eller krav på skatteinbetalningar eller arrende försvinner (vi vet att någon typ av skattesystem existerade under mykensk tid). Den minoritet som var starkt kopplad till det palatiala styret lär ha varit de som drabbades hårdast av omvandlingen. Som helhet kan man nog även hävda att dessa förändringar skapade en identitetskris, men av olika dignitet, beroende på olika personers position i samhället. Denna identitet bör ha varit kopplad till en enhetlig materiell kultur, som antyder att en stor del av befolkningen gjorde liknande val när det gäller typen av föremål de använde i olika sammanhang. Om man tittar på den grekiska bronsåldern som helhet, är det två perioder under dessa två tusen år som sticker ut när det gäller kulturell enhetlighet: den mykenska palatsperioden i slutet av den sena bronsåldern och korridorhusperioden under den tidiga bronsåldern. I båda fallen existerade de i 200-300 år.

Idag kan vi flyga från ena änden av världen till den andra på mindre än ett dygn, och meddelanden däremellan når fram på några få sekunder. Så var det förstås inte under bronsåldern. I själva verket vet vi inte så mycket om *hur* kontakterna gick till. Vi känner till några skeppsvrak, och jag har redan nämnt

bevarade brev mellan härskare i de östligaste delarna av Medelhavsområdet. Det vanligaste beviset på mer eller mindre direkta kontakter mellan olika platser och regioner är dock de föremål som hittats på en plats men som kan härledas till en annan. Bedömningen vilar då vanligen på en stilistisk analys, vilken idag även kan styrkas av kemiska och petrografiska analyser (dvs. identifieringen av kemiska respektive mineralogiska komponenter i materialet). Proveniensen bestäms utifrån en bedömning av var en viss uppsättning föremål och stilar kan betecknas vara vanligast förekommande. Men självklart finns det gråzoner, inga gränser är absoluta, och människor, idéer och varor rör sig mellan regioner. Även om vi inte vet så mycket om hur kontakterna gick till så kan vi genom stilistiska analyser se hur spridningsmönstret för vissa typer av föremål expanderar eller krymper. Det kan röra sig om egyptiska kartuscher i mykenska gravar, eller obsidian från ön Melos som återfinns över hela det egeiska området, men det vanligaste och mest studerade källmaterialet är keramik.

Den mykenska keramiken är speciellt välstuderad. Det var den svenske arkeologen Arne Furumark som lade grunden för detta genom boken *The Mycenaean Pottery: Analysis and Classification*, publicerad 1941 (Furumark 1941). Det klassificeringssystem som han etablerade är idag centralt för studiet av mykensk keramik, som identifieras i enlighet med "Furumark form" (ex. FS[hape] 12) respektive "Furumark motiv" (ex. FM[otif] 18). Dessa olika former och motiv kan sedan placeras utefter en tidslinje, baserat på hur de i arkeologiska sammanhang har hittats i förhållande till kärl med andra former och motiv. Resultatet blir en relativ kronologi som återger utvecklingen av keramikstilar över tid. Denna typ av kronologi ger inga absoluta årtal utan anger helt enkelt vad som är äldre och yngre i en jämförelse. Kopplingen till andra typer av materiell kultur blir naturlig genom fyndsammanhang från arkeologiska utgrävningar. På så sätt kan man urskilja förändringar i keramikrepertoaren som löper parallellt med samhällsutvecklingen. Och resultatet för den mykenska perioden blir en generell förändring – från heterogenitet till homogenitet och från stilistisk diversitet till massproduktion – av en viss typ av keramik och en viss typ av materiell kultur i stort. Det går också att se en utveckling från naturalistiska till stilerade motiv och från geografisk särart till en vittspridd keramisk *koiné*. Det senare anger en likformig keramikrepertoar, som producerades lokalt över ett stort geografiskt område, med resultatet att kärnen ser mycket lika ut och att de endast genom kemiska och mikroskopiska analyser kan härledas till olika produktionsplatser. Analyser visar också på en stor rörlighet. Keramik producerad i området kring Mykene på nordöstra Peloponnesos finns dokumenterade från Levanten i öst till Sicilien i väst. Denna samstämmighet, som baserades på en tydlig dragningskraft hos det som kan definieras som "mykenskt", var något som utvecklades under omkring fyrahundra år; från en försiktig början omkring 1700 f.Kr., tidigt i den sena bronsåldern, till en höjdpunkt omkring 1300 f.Kr., när intresset för det mykenska utanför det grekiska fastlandet var som störst.

Innovation och multivokalitet

Omfattningen och spridningen av stilistisk variabilitet kan därmed ses som ett mått på kopplingsgrad inom samhället. Människan har alltid varit trendkänslig, men kanske mer så under vissa omständigheter, eller under vissa perioder. Ibland kan man utifrån det arkeologiska materialet urskilja övergångsperioder, markerade genom en högre grad av innovation och fantasifullhet. Dessa perioder sticker ut mellan perioder med hög grad av standardisering, och framstår som brott mot dessa tidigare traditioner och som en grogrund för nydaning, ett multikulturellt smörgåsbord från vilka nya val så småningom görs. Perioderna direkt efter 2200 f.Kr. och 1200 f.Kr. är sådana tider, då samstämmigheten från tidigare faser luckras upp och samhället tycks mer öppet för variation. I de här två fallen kan vi också notera krympande kontaktnätverk eller åtminstone att kontakterna inom dem blir mindre intensiva. Det som följer sedan är i båda fallen 400–500 år av samhällsformationer av relativt låg arkeologisk synlighet, och relativt låg grad av samhällelig komplexitet. Intressant nog så utvecklas ändå efter ett par generationer en ny uniformitet, baserad på de typer av materiell kultur som tycks bli det vinnande urvalet från övergångsfasen. Så är läget när vi börjar närma oss tiden kring 1700 f.Kr., vilken också är att betrakta som en övergångsperiod, som bryter upp standardiseringen och återigen öppnar upp för nytänkande. I det här fallet leder dock övergångsfasen inte till förenkling. I själva fallet tycks tiden kring 1700 f.Kr. vara absolut nödvändig för den mykeniska expansionen under århundradena därefter. Och en av baserna för nytänkandet var en ny intensitet i kontakten med världen utanför, och speciellt kontakterna med Kreta, eller den minoiska maktsfären, inom vilken de minoiska palatsekonomierna just vid den tiden var som mest expansiva och dynamiska.

Men vad skiljer då tiderna kring 2200 f.Kr. och 1200 f.Kr. från förändringarna omkring 1700 f.Kr.? Man skulle kunna hävda att variationen i de två första fallen enbart är resultatet av förlorad styrning och att förändringen därmed inte är baserad på några egentliga val. För mig låter det alltför förenklat, och är återigen ett synsätt som ignorerar de forntida människornas möjlighet att själv påverka sina öden. Det tycks ändå klart att den centraliserade styrningen begränsade möjligheterna, eller kanske intresset, för stilistisk variation och att detta intresse tycks minska med ökad centralisering. Detta betyder inte nödvändigtvis att politiska ledare stipulerade hur saker och ting skulle se ut, utan snarare att samhällsordningen uppfattades som något värt att identifiera sig med, genom att kopiera och anpassa sig till en central linje. Vi vet att denna centrala linje utkristalliserar sig under en längre tid och att denna process betyder utsällning av sådant som inte uppfattas som lika tilltalande. När väl stilen är etablerad så innebär det också en icke-acceptans för åtminstone vissa inkommande nyheter. Detta uppfattar jag som en rigiditet i den rådande sociopolitiska strukturen, en brist på flexibilitet som till slut kan ha varit avgörande. Denna rigiditet lär ha ökat med graden av centralisering och med den kopplingsgrad

– och därmed de beroendeförhållanden – som rått mellan olika delar av samhället. Och här ser vi en skillnad mellan tiden just före 2200 f.Kr. och 1200 f.Kr. å ena sidan, och den som ledde fram till 1700 f.Kr. å den andra.

De två första perioderna representerar extroverta samhällsordningar, där likformigheten inom den materiella kulturen var relevant för ett stort geografiskt område och där flera monumentala drag även tyder på en högre grad av samordning inom regionerna. Under båda perioderna sker detta i form av en lång, utdragen process inom vilken expansionstakten och uniformiteten kom att accentueras under de sista tvåhundra åren. Accentueringen är speciellt tydlig under de sista generationerna, närmare bestämt de sista 50–100 åren av de mykenska palatsekonomierna. Befästningar förstärks, gravarna blir allt större, floder leds om, och våtmarker dikas ut. Samtidigt blir keramiken alltmer stilistisk och massproducerad, och sammantaget framträder en bild av ett ledande skikt som gör allt för att befästa och konservera en etablerad ordning. Sammantaget lär dessa projekt också ha krävt alltmer av gemene man, av befolkningen som helhet, som får bidra med skatter eller ren arbetskraft. De senaste tolkningarna av händelserna i slutet av den mykenska palatsperioden, är att de mykenska härskarna därmed överutnyttjade sina underlydande. Den mykenska eliten förstod hel enkelt inte effekten av sina handlingar, vilket innebär ett försvagande av tilltron till den etablerade ordningen (Maran 2009).

Resultatet blev att det inte fanns tillräckliga incitament för återbyggande av palatsen när de förstördes – vilken naturlig eller mänsklig faktor som än var den utlösande –, det generella och nödvändiga stödet fanns inte. Resultatet var en ideologisk likväl som sociopolitisk kris som den etablerade samhällsordningen inte klarade av att stilla. Det uppsving i stilistisk och generell variabilitet som kan noteras efter palatsens fall, skulle därmed kunna ses som en markering mot den rådande uniformiteten under århundradena dessförinnan. Det kan också ses som det yttre och nu synliga resultatet av en process som startade mycket tidigare. Troligt är att den bygger på tendenser i samhället som byggts upp parallellt med de mykenska samhällenas slutliga expansion, och att vår moderna och lågupplösta förståelse av perioderna får övergångarna att se mer abrupta ut än de faktiskt var. Men faktum kvarstår att det som kom efter var samhällen av betydligt mer småskalig karaktär.

Det är därför viktigt att identifiera perioder, där nytänkande och brott mot etablerade traditioner *inte* ledde till en nedbrytning av en etablerad samhällsordning utan en upprätthållen, om än en omformulerad sådan. Detta kan sägas vara fallet med perioden kring 1700 f.Kr. på det grekiska fastlandet, och likaså tiden kring 2200 f.Kr. på Kreta. Intressant nog kan processerna på fastlandet och på Kreta under den tidiga bronsåldern initialt ses som likvärdiga, men medan det rör sig om en avvecklad sociopolitisk komplexitet på fastlandet kring 2200 f.Kr., så fortsätter expansionen sakta men säkert på Kreta, och några århundraden senare etableras de första minoiska palatsen på ön. I jämförelsen

mellan dessa två perioder och de två andra, kan man intressant nog notera en lägre grad av standardisering i de tidigminoiska och tidigmykenska samhällena än vad som tycks vara fallet på det grekiska fastlandet just före 2200 f.Kr. respektive 1200 f.Kr. Även graden av centralisering och kopplingsgrad tycks lägre. Framförallt är det en tydlig skillnad i storleken i området över vilket standardiseringen kan noteras. Det betyder att även om uniformiteten och standardiseringen är tydliga inom en och samma region så kvarstår betydande skillnader mellan regioner. Det handlar därmed om regionala snarare än supraregionala identiteter, skapade och upprätthållna genom en specifik materiell kultur.

Likaså kan man också se en större variation i fråga om vad som skulle kunna kallas sociala arenor, både inom regionerna och mellan dem. Emedan bosättningarna och/eller palatsen generellt står tydligt i centrum för samhällsordningen under perioderna som leder fram till 2200 f.Kr. och 1200 f.Kr., så figurerar gravområden som uppenbara komplement till bosättningarna under de andra två perioderna; de är platser där gruppidentiteter skapas och upprätthålls. Sammantaget framstår den sociopolitiska ordningen som mer variabel och dynamisk, och det arkeologiska materialet vittnar om en större öppenhet för multivokalitet. Det är mycket som tyder på att diversiteten var något som tillät en större flexibilitet och skapade en ökad handlingsförmåga hos samhället i stort. På så sätt underlättades den samhällsordning som krävdes för att historien skulle utvecklas som den sedan gjorde.

Möjligheter i kristid

Att döma av det arkeologiska materialet kännetecknas tiderna kring 2200 f.Kr. på det grekiska fastlandet liksom på Kreta, och kring 1700 f.Kr. och 1200 f.Kr. på fastlandet, av ideologiska förändringar, som går hand i hand med förändringar i maktbalansen: i två av fallen innebär de slutet på en relativt hög sociopolitisk komplexitet, medan de i de två andra leder till en långsam men säker expansion. I samtliga fall kännetecknas dock tiden efter det mest uppenbara uppbrottet av möten på en "lägre" social nivå. Kollektiva initiativ ersätts av relativ individualitet representerad av faktiska individer, familjer eller andra mindre sociala grupperingar. Detta återspeglas i det arkeologiska materialet bland annat genom en plötslig ökning i stilistisk och materiell diversitet, resultatet av en fantasifullhet som inte längre begränsas av krav på eller en önskan om att följa den centrala linjen. För mig blir dessa perioder, då konformitet ger vika för variabilitet, en tydlig påminnelse om vilken roll den mänskliga faktorn spelat i forntiden. Och det är just under dessa perioder som förutsättningarna för framtiden skapas, av människor och i förhållande till världen omkring dem.

Om man också vill ta till sig Fahlbecks önskan om att vi skall upplysas och varnas av förändringsprocesser inom forna tiders samhällen, så kan man fråga sig varför samhället i stort och människorna i det lyckades ta vara på

möjligheterna i övergångsfasen på ett sätt som möjliggjorde fortsatt expansion i två av fallen, men inte i de andra två? Jag skulle då svara att maktapparaten – den sociopolitiska samhällsstrukturen och den centrala linjen – som byggts upp fram till 2200 f.Kr. och 1200 f.Kr. helt enkelt var för omfattande och/eller för negativt laddade för att utgöra en fungerande bas för en vidareutveckling av den rådande samhällsordningen. Det tycks mig också som om den slutliga expansionen under dessa perioder vilade på alltför stor likriktning. Det är troligt att standardiseringen och marknadsföringen av den mykenska kulturen var en viktig del av palatsekonomiernas framgång. Med den höga kopplingsgrad och de beroendeförhållanden som rådde, både inom och mellan regioner, är det dock också troligt att expansionen baserades på en favorisering av vissa länkar över andra. I längden kan det ha betytt en utarmning av tillgängliga alternativ på alla plan, helt enkelt en mindre dynamisk struktur, där utrymmet för återbyggnad var alltför begränsat.

Även i dessa fall ser man dock hur förändringshjulen snurrar och hur människorna högst aktivt försöker skapa nya fungerande sammanhang. Vare sig resultatet blev en mer småskalig eller expansiv organisation, så framstår alla fyra samhällena efter omdaning som revitaliserade och mer dynamiska än de gjorde dessförinnan. I studiet av det finstilla kan vi få en mer fullödlig bild av människornas flexibilitet och anpassningsförmåga. Kraftiga uppbrott i ett samhälle kan uppfattas som tecken på en kristid, men i förändringen ligger ofta goda möjligheter till innovation och positiv ombildning.

Litteraturförteckning

- Diamond, Jared, 2005. *Collapse: How Societies Choose to Fail or Succeed*. London: Penguin.
- Fotiadis, Michael, 2016. "Aegean Prehistory without Schliemann", *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens* 85:1, s. 91–119.
- Furumark, Arne, 1941. *The Mycenaean Pottery: Analysis and Classification*. Stockholm: Victor Pettersons Bokindustriaktiebolag.
- Jonstad, David, 2012. *Kollaps. Livet vid civilisationens slut*. Stockholm: Ordfront.
- Knapp, Bernard A. & Stuart W. Manning, 2016. "Crisis in Context: The End of the Late Bronze Age in the Eastern Mediterranean", *American Journal of Archaeology* 120:1, s. 99–149.
- Maran, Joseph, 2009. "The Crisis Years? Reflections on signs of instability in the last decades of the Mycenaean palaces", *Scienze dell'antichità. Storia archeologia antropologia* 15, s. 241–262.
- Meller, Harald, Arz, Helge Wolfgang, Jung, Reinhard & Risch, Roberto (red.), 2015. *2200 BC – Ein Klimasturz als Ursache für den Zerfall der Alten Welt? / 2200 BC – A climatic breakdown as a cause for the collapse of the old world?*, Tagungen des Landesmuseums für Vorgeschichte Halle 12:1. Halle (Saale): Landesmuseum für Vorgeschichte.
- Tainter, Joseph, 1988. *The Collapse of Complex Societies*. Cambridge: Cambridge University Press.

Statsvetenskapliga förbundet

Förbundsredaktör: Magnus Erlandsson

Inte så mycket, inte så fort

av Magnus Erlandsson

Mycket har redan sagts om företagiseringen av högre utbildning; om hur ledning, styrning, organisering, utvärdering och incitamentsstrukturer formats utifrån näringslivsinspirerade föreställningar om effektivitet, konkurrens, resultat, produktivitet och kvalitet. Akademiens synliga motstånd mot denna nu flera decennier långa och globala utveckling har tagit sig lite olika uttryck, men nog oftare genom ännu en – utanför lärosätena – mindre uppmärksammas debattartikel eller pamflett, och mer sällan genom en i breda samhällslager engagerande massdemonstration. Alla andra har ju fått se sina arbetsvillkor ”företagiserade”, så man får kanske förstå deras bristande sympati.

Men om folkopinionen är svår att appellera till, hur skulle ett motstånd inifrån universitet och högskolor kunna se ut?

ÖKADE KRAV, MINDRE TID

Högt tempo och krav på effektivitet präglar forskande lärares vardag. Vi förväntas att snabbt både producera och konsumera kunskap, ofta till förfång för den övervägda kontemplationen under skrivandet av de egna texterna och under läsandet av andras – och till förfång för de kreativa och lustfyllda mötena mellan forskare och mellan lärare och studenter. Så här dystert beskriver

en författare det framtida universitet (där ”teenagers” ska förstås som knappt forskande, knappt anställda lärare):

Teenagers working casualized jobs on a minimum wage serve homogenized products devoid of nutritional or aesthetical value to obese, diabetic, and utterly docile consumers. Fluorescent lights accentuate garish plastic furniture and everybody smiles, although nobody knows why. Welcome to McUniversity.¹

Även om den dystopin tycks överdriven, är det förmodligen en fåfång förhoppning att tiden i en statsvetares kalender, för att skriva, läsa och förbereda undervisning, plötsligt skulle öka igen. Så igen, hur kan ett inomakademiskt motstånd mot nya tingens ordning se ut?

TID ATT INTE GÖRA NÅGONTING

I ett slags manifest på detta tema: *The Slow Professor: Challenging the Culture of Speed in the Academy*, av Berg och Seeber², båda litteraturvetare vid Queens University i Canada, kan vi läsa att alla, även forskare, behöver ”tid att göra ingenting”. När vi jobbat förbi vår produktiva topp, för dagen eller veckan, börjar vi ändå slösa tid, och då är det bättre att pausa än att fortsätta.

Vi kan faktiskt, skriver de, uppnå mer genom att göra mindre, om vi bara tillåter oss själva (även om våra scheman inte tycks sanktionera det), att pausa i ett ”ledigt, icke-ändamålsenligt men ändå kreativt läge”. Och här finns goda förebilder:

1 Martyn Lloyd, Henry, 2017. "In Praise of Slowness" i *Los Angeles Review of Books*, 2 april, 2017, <https://lareviewofbooks.org/article/in-praise-of-slowness/>.

2 Berg, Maggie & Seeber, Barbara K., 2016. *The Slow Professor: Challenging the Culture of Speed in the Academy*. Toronto: University of Toronto Press.

Figures as different as Charles Dickens, Henri Poincaré, and Ingmar Bergman (...) all shared (...) an almost superhuman capacity to focus. Yet when you look closely at their daily lives, they only spent a few hours a day doing what we would recognize as their most important work. (...) Their creativity and productivity (...) were not the result of endless hours of toil. Their towering creative achievements result from modest "working" hours.³

Klockan åtta, efter frukost och morgonpromenad, satte sig Charles Darwin vid skrivbordet, om än bara fram till halv tio på förmiddagen, då han läste dagstidningarna. Först en timme senare var han tillbaka i skrivarrummet, om han inte tog en vända till växthuset eller någon annan byggnad för några experiment. Men redan vid lunch deklarerade han för sin fru Emma: "I've done a good day's work!"⁴ Han arbetade inte mer, inte förrän morgonen därpå där samma rutiner tog vid. De där få förmiddagstimmarna resulterade ändå i 19 böcker, bland annat i vad som kan förmodas vara den mest berömda vetenskapliga texten genom alla tider, alla kategorier – *The Origin of Species*.⁵

Troligtvis, liksom för Bergman och de andra, skedde något betydelsefullt även under den återstående "lediga, icke-ändamålsenliga men ändå kreativa" delen av dagen. De där 10 000 timmarna som sägs krävas för att du ska bli en fullfjädrad expert på något, behöver kanske balanseras med minst lika många timmar – när du inte gör nåt vettigt alls.

INSPIRERAS AV AMATÖRER

Berg och Seeber igen – som alltså uppmanar oss att stjäla tid genom att ta en paus från

skrivandet eller lektionsförberedandet när "flowet" inte finns där – slår också ett slag för amatörismen. Som professionell akademiker kan du inte vara en amatör, inte i bemärkelsen att bara nöjesläsa en artikel eller bok du undervisar på, eller skriva en monografi genom att bara googla intressanta fakta. Men amatören och den professionelle kan förenas i kärleken till ämnet.⁶ Amatören kan påminna oss om nöjet och lusten i att lära, i strävandet att bli den där experten som andra lyssnar på och lär av.

HITTA TILLBAKA TILL GLÄDJEN

Eftersom positiva känslor underlättar lärandet borde samma typ av känslor förbättra både undervisning och kollegiala möten, menar Berg och Seeber, och uppmanar oss här att trivas och njuta av tiden på scenen i föreläsningssalen, eller tillsammans med kollegor i mötes- och seminarierummen; med grund i goda kunskaper, förstås, men också med hjälp av humor, tajming, kroppsspråk – och kärlek. Se där, ett slags motstånd som nog mål- och resultatstyrningen kan ha svårt att parera.

FÄRRE MÖTEN, FÄRRE MAIL

Men mängden av möten kollegor emellan, fysiska eller elektroniska – och innehållet i dem – kan lägga sig i vägen för både den fria, kreativa tiden och kärleken till ämnet och uppdraget, något som fångats i en uppmärksam artikel i *Harvard Business Review*: "Collaborative Overload"⁷.

Consider a typical week in your own organization. How much time do people spend in meetings, on the phone, and responding

3 Soojung-Kim Pang, Alex, 2017. "Darwin Was a Slacker and You Should Be Too", i *Nautilus*, issue 046, 2017. <http://nautil.us/issue/46/balance/darwin-was-a-slacker-and-you-should-be-too>.

4 Ibid.

5 Soojung-Kim Pang, Alex, 2017. *Rest: Why You Get More Done When You Work Less*. California: Basic Books.

6 Ordet amatör stammar från det latinska *amator*, som betyder älskare. (Se Martyn Lloyd, Henry, 2017. "In Praise of Slowness", i *Los Angeles Review of Books*, 2 april, 2017.)

7 Cross, Rob, Rebele, Reb & Grant, Adam, 2016. "Collaborative Overload", i *Harvard Business Review*, 2016, January-February Issue, <https://hbr.org/2016/01/collaborative-overload>.

to e-mails? At many companies the proportion hovers around 80%, leaving employees little time for all the critical work they must complete on their own. Performance suffers as they are buried under an avalanche of requests for input or advice, access to resources, or attendance at a meeting. They take assignments home, and soon, according to a large body of evidence on stress, burnout and turnover become real risks.⁸

Författarna påminner om att man förr, innan det ständiga samarbetet tog över våra arbetsplatser, sökte kontakt och tog sina medarbetares tid i anspråk först när det var angeläget. Striktare policy kring när och hur man initierar e-postförfrågningar eller mötesinbjudningar kan frigöra mycket annars bortkastad tid.

Samma författare uppmanar chefer att stötta de särskilt överbelastade medarbetarna, med hjälp att filtrera och prioritera. Och det viktigaste, upplysa medarbetarna om att det är helt okej – att säga nej. Kanske det mest effektiva motståndet av dem alla.

Magnus Erlandsson är lektor i statsvetenskap vid Institutionen för skolutveckling och ledarskap, Malmö högskola.
E-post: magnus.erlandsson@mah.se

Arbetsgrupper vid Statsvetenskapliga förbundets årsmöte 2017, 4–6 oktober, Karlstads universitet

I en dramatisk och osäker tid, skriver höstens arrangörer av förbundets årsmöte, är det viktigt att reflektera över den politiska analysens betydelse och samhällsuppgift, och man vill därför låta årsmötet – bland annat – bli ett forum för diskussioner om statsvetarens roller, uppdrag och identiteter. Man kallar till tio arbetsgrupper (här med kortfattade och

engelska presentationer, hämtade från årsmötets websida⁹).

COLLABORATIVE GOVERNANCE AND INNOVATION

Here we are especially interested in identifying and exploring variety of (collaborative) governance expressions, new norms and behaviours in intersection between state and civil society that may enlighten modern theory of (decentred) governance. We encourage, in line with Bevir and the theory of decentred governance, contributions exploring the ways in which local actors have interpreted the dominant discourses and policies, responded to them or resisted the intentions of the elites and forged their own practices of (collaborative) governance.

ENVIRONMENTAL POLITICS

We welcome papers that address environmental issues, climate politics, natural resource use and sustainability. Environmental politics is essentially about achieving a more sustainable society and is thus a nexus of issues that provoke a large variety of questions relevant to the field of political science. These questions can be studied by several sub-fields within the discipline, such as public administration, political theory, political economy and international relations. The papers can deal with issues like, for instance, democracy, participation, legitimacy, equity, power, the role of experts, diplomacy or social movements.

THE EUROPEAN UNION AND THE CHALLENGES OF A TRANSFORMING WORLD ORDER

The workshop constitutes an opportunity for scholars active in research on European affairs to discuss recent developments in the field.

8 Ibid.

9 Två av arbetsgrupperna saknade beskrivningar vid denna texts författande, dels "Maktkritiska studier: Teori, analys, metodologi", dels "Politisk teori", men dessa finns säkert nu att läsa, liksom de fullständiga presentationerna, på <https://www.kau.se/swepsa17>.

The organizers welcome papers with a focus on European politics in a broad sense, which may include research on European integration, the EU's political system, its institutions and policies, as well as the domestic politics of EU member states from a wide range of theoretical, methodological and empirical approaches. Also papers from a broader perspective on identity, culture and external relations such as the EU's neighbourhood are welcome. We particularly welcome papers that address the EU's response to the challenges of a transforming world order and what this entails for the future of European integration.

GENDER AND POLITICS: POWER, KNOWLEDGE AND DEMOCRACY

This call for workshop contributions takes the rapid political changes of the 21st century as well as the legacies and future contributions from gender and feminist scholarship as point of departure. We welcome a broad range of theoretical, methodological and empirical contributions and reflections on gender and politics from participants that wish to gather and discuss the present status, achievements and challenges of doing gender and politics research, the gendered nature of science, politics and political institutions as well as public and/or activist groups efforts to increase equality in society.

INTERNATIONAL POLITICS

As indicated by the theme for this conference, the last couple of years have been marked by several changes, transformations and shifts that profoundly challenges established understandings of politics in general, and (possibly) international politics in particular. All of these events (and others) underscores with emphasis the continuing need for international political analysis in a time that often is articulated as 'global'. Therefore, this workshop seeks to provide an arena for scholars interested in what we broadly conceptualise as 'international politics'.

We welcome papers that include, but are not limited to, themes or topics such as: space, territory, globalization, global development, peace and conflict, foreign policy analysis (FPA), international political economy (IPE), human rights, international security studies and intelligence studies. Moreover, papers that deal with theoretical or methodological development in relation to this broad conceptualisation of international politics are as welcome as more empirically oriented case studies.

COMPETITION AND MARKETIZATION IN PUBLIC ADMINISTRATION

The interest of this workshop revolves around the marketization of the public sector that has developed since the early 1980's, a development that has led to the implementation of market inspired solutions in the organization and governance of municipalities and regions. For political scientists, this process – that has increased in intensity and scope during the last decade – raises a number of questions, for example: How does marketization impact the democratic and political governing of welfare areas such as school and healthcare? In these forms of governing, what perceptions of central welfare actors in welfare emerge, e.g. the citizen, the administration and the professional? We welcome both empirical and theoretical papers that relates to these issues, comparative ambitions are particularly appreciated. We welcome full papers as well as short and more spontaneous thought papers.

POLITICAL BEHAVIOUR AND PARTIES

Research on voters, advocacy groups, political parties and representatives is based on a multitude of theoretical and methodological perspectives. A number of topics have been covered within this field, such as issues of vote choice in elections, political participation, social movement activism, collective action among citizens, political recruitment and representation, political leadership, responsiveness, legislative behaviour, political

parties' goals and organization, party competition, and government formation and policy-making within multiparty governments. The overall aim of this workshop is to gather researchers interested in such issues. We are particularly interested in contributions that combine and draw on different research fields and geographical regions. We welcome contributions with a wide range of theoretical perspectives and research methods within the overall theme of political behaviour and political parties. We especially encourage innovative research designs and data collections, ranging from large scale data, experiments, in-depth case studies, to ethnographic field work.

URBAN AND REGIONAL POLITICS

The contemporary – and often perceived as unstoppable – process of urbanization is

renegotiating the conditions for politics and governing. New political challenges and conflicts emerge in the trails of urbanization, and they desperately call for political analysis. For instance, in city areas we see complex issues of housing, patterns of segregation as well as challenges of inclusion and exclusion in the urban development more generally. Meanwhile, we see issues connected to changing urban-rural dynamics that concerns equality, centralization of welfare provision and new conditions for political mobilization. This workshop welcomes contributions that takes an empirical or theoretical interest in discussions related to the urban and/or the regional. Examples can be urban or regional development, the governing of cities or regions, urban-rural relations, sub-national citizenship, mobility or the political dimensions of urbanization.

Litteraturgranskningar

Litteraturredaktör: Björn Östbring

Siedentop, Larry, 2014. *Inventing the Individual: The Origins of Western Liberalism*. London: Penguin Books.

Anmälan av Jesper Ahlin

Det liberala samhället är en lagstyrd och marknadsekonomisk demokrati. Beskrivningen är säkert bekant. Lika bekant är nog också tanken att det liberala samhället har sina rötter i upplysningen, och att det därför inte är meningsfullt att tala om en liberalism innan den franska revolutionen. Larry Siedentop vill med sin bok *Inventing the Individual: The Origins of Western Liberalism* utmana den senare av dessa föreställningar.

I korthet driver Siedentop de sammanflätade teserna att liberalismens kärna består av moralisk individualism, att denna kärna kan spåras tillbaka till den tidiga kristendomen och, slutligen, att det liberala samhället därför har ett kristet ursprung. Boken är intresseväckande men inte övertygande. Jag återkommer till detta efter att först ha redogjort för Siedentops argumentation.

Nästan alla västerländska samhällen är mer eller mindre liberala, i ovan nämnda säkert bekanta bemärkelse. Där görs en åtskillnad mellan det privata, som hör till den enskilde individen, och det offentliga, som individen har en relation till. Statens och samhällets institutioner är orienterade kring individer och inte kollektiv: det är till exempel den enskilde människan och inte hennes familj som straffas om hon bryter mot lagen, liksom att det både socialt och juridiskt är vedertaget att individen har angelägenheter som bara är hennes och inte någon annans. I det liberala västerlandet, eller åtminstone i dess ideal, råder en moralisk individualism.

Siedentop inleder sin bok med tre kapitel om det antika västerländska samhället. Det "privata" var där inte någonting som gällde individen utan familjen. Familjen var samhällets minsta organisatoriska enhet och styrdes av en patriark. Enskilda människor erkändes inte som sådana, utan som bärare av sociala roller. De var fäder och hustrur, fria och slavar, härskare och medborgare, och så vidare – inte individer. En samling familjer utgjorde tillsammans en stad och i staden kunde patriarkerna och deras söner leva som medborgare. Det enda livet värt att leva, som Aristoteles uttryckte det.

Det var aposteln Paulus som introducerade individen som idé, menar Siedentop. Paulus predikade att varje enskild människa, oavsett social status, bär ansvar för sin egen frälsning. Patriarker, söner, döttrar, köpmän eller prostituerade möter inte Gud som innehavare av sådana sociala roller utan som individer.

Många kristna, som bar idéer formade i denna individualistiska metafysik, led martyrdöden under auktoritära romerska regimer och denna uppvisade heroism imponerade på andra. Det var en sak att dö för modet, dygden, familjen eller staden – en annan att dö för sin övertygelse. Enligt Siedentop fick individualismen med martyrernas beundrare en oväntad men betydelsefull skjuts framåt.

Vidare lärde de kristna att alla människor är lika inför Gud, varpå idén om en icke-hierarkisk social ordning gjorde sin intellektuella debut. Därmed är det inte långt till den normativa tanken att jämlika individer är berättigade till en social sfär i livet som de själva förfogar över och ansvarar för. Genom Paulus stöpte kristendomen om sociala praktiker i grunden. Den sociala och moraliska

individualismen utgjorde de-abstraktioner som med tiden möjliggjorde en institutionell omorganisering av samhället.

Och visst är det nödvändigt med en omorganisering av samhällets institutioner när *demos* – alltså *folket* – inte längre bara omfattar en privilegierad samhällsklass. Monasticismen visade vägen. 300-talets kristna klosterrörelse ledde till att nya samhällen uppstod som var centrerade kring den religiösa utövningen. Tanken var redan etablerad att själens frälsning kräver individens övertygelse, det vill säga att hon personligen överlåter sig själv till Gud. Ingen kan tvingas genom pärleporten. De nya samhällen som växte fram gjorde det därför med *ömsesidigt samtycke* som organiserande princip, som vore de modellerade av 1600-talets brittiska kontraktsteoretiker.

Med romarrikets fall tog det kristna prästerskapet ett politiskt steg framåt som administratörer och styresmän i städerna. Som goda herdar introducerade biskoparna och prästerna en dimension av ansvar till ämbetena, kanske till och med en tanke att de på ämbetsstolarna representerade ett samfund. I den kristna rörelsen var det inte ovanligt att religiösa ämbeten tillsattes av de underordnade, varpå det föll sig naturligt att också de nya politiska ämbetena kunde tillsättas på samma vis. Därmed utvecklades en tidig form av lagstyre: den politiska maktutövningen knöts inte till enskilda personer utan till valda representanter som verkade på uppdrag av församlingar inom på förhand bestämda ramar.

Siedentop menar dock att det var först på 1000-talet, då kyrkan ville befästa sin världsliga självständighet, som konstitutionella ordningar började ta form på allvar. Strax därefter mejslade kanonisterna ut ett juridiskt system som byggde på naturliga rättigheter, varpå det liberala teoribygget i stort sett var att betrakta som färdigt.

Det finns ett antal svårigheter med Siedentops sammanvävda teser. Det är tveksamt både om individualismen verkligen kommer

ur kristendomen och om kristendom har särskilt mycket med liberalism att göra. Tillkommer gör vissa problem med Siedentops data, analys och möjligen även politiska intresse.

I Platons dialog *Menon* ger Sokrates en ung slavpojke i uppgift att lösa ett matematiskt bekymmer. Slavpojken lyckas, vilket Sokrates tar som bevis för att människan bär på vissa medfödda färdigheter. Platon avslöjar därmed för eftervärlden att han inte var av uppfattningen att en människas sociala status alltid med nödvändighet har särskilda följder. Vidare låter han i *Staten* Sokrates argumentera för att det rättvisa samhället kräver den nobla lögnen att dess medborgare är olika mycket värda. Sanningen är förstås, vet Sokrates, den motsatta. Detta kanske inte övertygar läsaren om att en grov version av jämlik individualism var intellektuellt närvarande flera hundra år innan Jesu födelse, men det är inte heller min ambition. Jag vill med exemplet bara väcka tanken att individualism kan ha funnits innan kristendomen fanns, eftersom denna möjlighet måste diskuteras av den som hävdar motsatsen. Siedentop gör inte det.

Faktum är att inga alternativa förklaringsmodeller ägnas någon utvecklad kritisk uppmärksamhet i Siedentops bok. Sådana förklaringar skulle till exempel kunna vara att individualismen har uppstått ur sociala villkor, som en syntes ur en kompott av idéer som växelverkat under årens lopp, eller så har individualismen alltid varit en del av människans etik. Tesen att liberalismens moraliska kärna strålar som en ljuskägla ur Paulus lära är mycket djärv och borde ge upphov till tanken att aposteln själv kan ha fått idén av någon annan: den tidiga kristendomens eventuella individualism skulle kunna vara ett resultat av att individualismen redan fanns och påverkade tidens intellektuella. Siedentop borde ha gett frågor som dessa mer utrymme i sin bok.

Vidare är det inte okontroversiellt att kristendom över huvud taget har haft med liberalism och moralisk individualism att göra. Kristendomen har till exempel i två

årtusenden systematiskt underkänt kvinnan som en moralisk agent likvärdig med mannen. Kyrkan har haft en minst sagt tvivelaktig inställning till institutionaliserat slaveri och den för individualismen kritiska principen om oskuldspresumtion, liksom en fäbless för auktoritära och hierarkiska sociala ordningar. Jag undrar: hur individualistiska var korstågen?

Om kristendomen och liberalismen har en gemensam idéhistoria är det inte nödvändigtvis unikt för just de två. Kristendomen har ju också en gemensam idéhistoria med socialismen – "... det är lättare för en kamel att komma igenom ett nålsöga än för en rik att komma in i Guds rike" (Matt 19:23-4) – och genom traditionsbundenheten även med konservatismen. Kanske är gemenskapen i alla tre fall trivial, då den inte förmår säga någonting väsentligt och kunskapsberedande om varken ideologierna eller religionen.

Slutligen är det inte helt klart att Siedentops data stödjer hans tes. Till exempel krävs om monasticismen byggde på samtycke och därmed manifesterade en tidig individualism en förklaring till varför det dröjde över tusen år innan modellen skrevs ned. Det faktum att ingen artikulerade samtyckesprincipen – trots litterära och intellektuella färdigheter – är ett tecken på att den inte var närvarande i samtidens medvetande, eller heller eftervärldens. Först i och med Locke och Hobbes teorier trädde idén om samtycke till politisk maktutövning in i vår begreppsvärld. Den tidigare tystnaden talar emot Siedentops tes att kristna munkar nyttjade samtyckesprincipen redan under romartiden. I stället är tanken nära till hands att rikedomerna i vår moderna etiska begreppsapparat lurar Siedentop att se någonting som egentligen aldrig fanns.

Siedentop har skrivit ned en samling observationer av historiska skeenden som både enskilt och tillsammans är mycket intresseväckande. Men om individualismen har gett västerlandet en "riktning" – se bokens andra sida – så återstår det fortfarande att visa. Historien är, som författaren skriver på samma sida, komplex och sällan linjär.

Tyvärr föranleder vissa av bokens passager en spekulation i Siedentops personliga intressen. Han prisar sekularism: en påtvingad övertygelse är en motsägelse. Men detta tycks enligt Siedentop inte vara en liberal insikt utan en kristen, då kristendomen på outgrundligt vis har gjort sekularismen till en moralisk möjlighet (s 361). Och det sekulära samhället står tydligen inför både interna och externa existentiella hot. Under de senaste århundradena har liberalismen skurits av från sina moraliska rötter, det vill säga de kristna (s 338). Det tycks som att Siedentop vill återupprätta länken för att rädda liberalismen från implosion. Men vi får också av bokens första sida lära att det råder en global tävlan om idéer och att den västerländska sekulära staten ska ställas mot en växande islamistisk fundamentalism (alternativt "the challenge of Islam" eller "the threat of radical Islam", s 362). Liberalismen ska alltså vara tvungen söka skydd från islam under sina kristna rötter.

Är Siedentops bok ett försök att utforska och förklara vår historia, eller är den ett försök att mobilisera västerlandet mot författarens upplevda hot? Frågan är befogad.

Avslutningsvis, var Paulus "den främste revolutionären i mänsklighetens historia" (s 353)? Nej. Men Siedentops bok erbjuder ett intressant filosofiskt perspektiv på apostelns teologi, även om denna inte spelade den historiska roll Siedentop vill få oss att tro.

Jesper Ahlin är doktorand vid Avdelningen för filosofi, Kungliga Tekniska Högskolan, Stockholm.
E-post: jesperahlin@abe.kth.se

Sörberg, Anna-Maria, 2017. *Homonationalism*. Stockholm: Leopard förlag.

Anmälan av Emil Edenberg

På Alla hjärtans dag 2017 publicerade svenska Utrikesdepartementet en statusuppdatering på sin officiella Facebook-sida som lydde: "Roses are red, violets are blue – equal love is what we want for every one of you. Happy Valentine's Day! #lgbtq". Under en bild på regnbågsfärgade ballonger fanns en länk till en sida med titeln "Gay-friendly Sweden". Om det fanns en koppling eller inte till det just då omskrivna toppmötet mellan Margot Wallström och Rysslands utrikesminister Sergej Lavrov som skulle organiseras ett par dagar senare är svårt att avgöra. Oavsett vilket kan man se UD:s hälsning som en del av ett mönster som blivit återkommande under det senaste decenniet, inte begränsat till den rödgröna regeringens så kallade feministiska utrikespolitik utan tydligt i såväl retorik om mänskliga rättigheter och internationellt utvecklingssamarbete, som i nationella debatter om alltifrån sexualpolitiska reformer till integration. Det har blivit vanligt att porträttera Sverige – som stat och/eller nationell gemenskap – som en symbolisk bärare av hbtq-rättigheter, med andra ord att skriva in homosexuella, bisexuella, transpersoners och queeras frigörelse i ett nationellt framstegsnarrativ. I ljuset av reformer som samkönade äktenskap 2009 och införandet av könsöverskridande identitet eller uttryck som diskrimineringsgrund samma år, är det lätt att glömma att den nationalstat som gärna framhålls som "ett av världens mest hbt-vänliga länder, kanske det mest hbt-vänliga av alla" (som Jan Björklund formulerade det under Stockholm Pride 2014) är samma stat som tvångssteriliserade transsexuella fram till 2013 och som fortfarande återkommande kritiserar av rättighetsorganisationer för att utvisa asylsökande hbtq-personer till länder där de förföljs. Samme Carl Bildt

som 2013 högljutt kritiserade Rysslands lag mot "homosexuell propaganda" kallade 1998 Elisabeth Olsson-Wallins Ecce Homo-utställning "ett jippo med syfte att provocera" och jämförde med om man skulle haft en utställning som hyllade Pol Pot. Utan att förneka eller förringa de verkliga och viktiga framsteg som gjorts i Sverige eller de radikalt olika livsbetingelser hbtq-personer lever under i olika länder, är det rimligt att ställa sig frågan om vad det innebär att en grupp som för bara något decennium sedan framställdes som ett hot mot nationen (som under aidsepidemin) plötsligt blivit en symbol för "svenska värderingar". Om nationalstaten och nationen i sig konstrueras genom avskiljande och kontrast gentemot Andra, vad innebär det att en tidigare exkluderad grupp införlivas i den nationella gemenskapen? På vems villkor sker inkluderingen, och vilka nya utslutningar möjliggörs? När hbtq-politik förs inom en nationalistisk förstälseram, vilken sorts frigörelsepolitik blir möjlig och vilka vägar sluts?

Anna-Maria Sörbergs nyutkomna rapportagebok *Homonationalism* (Leopard Förlag, 2017) är den första introduktionen på svenska till en problematik som under senare år diskuterats intensivt i såväl internationell sexualpolitisk litteratur som bland hbtq-aktivister. Begreppet homonationalism, som framförallt förknippas med queerforskaren Jasbir Puar's bok *Terrorist Assemblages* från 2007, åsyftar hur homosexuella, från att ha varit nationens fiender, förflyttats till en position av villkorad inkludering, där hbtq-rättigheter framhålls som ett nationellt eller västerländskt värde som måste försvaras gentemot icke-västerländska andra, i första hand muslimer, vilka framställs som ett homofobiskt och intolerant kollektiv. Sörberg framhåller att denna diskurs står på två olika ben. Å ena sidan (en aspekt som ibland glöms bort i diskussioner om homonationalism) en likriktning av hbtq-gemenskapen inom ramen för en nyliberal konsumtionsideologi, där köpstarka grupper som anses gångbara inom

mainstreamkulturen får definiera gruppens identitet och intressen. Detta skapar en skiktning där den urbane, vite medelklassbögen står högst i kurs, och frågor som samkönade äktenskap (och i USA även rätten att göra militärtjänstgöring) kommit att dominera den hbtq-politiska dagordningen. Å andra sidan den patriotiska och nationalistiska våg som översköljt västvärlden efter 11 september 2001 och som inneburit nya konfliktlinjer både globalt och inrikespolitiskt. Mobiliseringen av ett tolerant och civiliserat "vi" som hotas av ett hatiskt och barbariskt "dem" har sedan dess legitimerat såväl invasionskrig som asylpolitiska åtstramningar (Brown 2006). Homonationalismen utgör en specifik artikulering av denna dikotoma logik, där likhetstecken sätts mellan att vara för hbtq-rättigheter och att vara emot de grupper som anses hota dessa framsteg. Utifrån denna världsbild, menar Sörberg, har bland andra högnationalistiska politiker i Europa och Nordamerika instrumentaliserat hbtq-rättigheter – trots att de i många fall själva motsatt sig sådana reformer – och framställer dem som ett nationellt värde som står på spel i en civilisationernas kamp mellan västerlandet och islam. Sörberg diskuterar denna utveckling specifikt i relation till Frankrike och Nederländerna, där Marine Le Pen och Geert Wilders (samt tidigare Pim Fortuyn) på ett framgångsrikt sätt, om än i olika grad, lyckats exploatera hbtq-frågor för antimuslimska syften. Skildringen tar sin utgångspunkt i fascinerande intervjuer med homosexuella Nationella Fronten-anhängare, en representant för en fransk muslimsk queerorganisation, mångåriga gayaktivister samt forskare. I relation till USA visar Sörberg hur Donald Trump, inte minst efter masskjutningen på en queer latino-kväll på en nattklubb i Orlando, framhöll sig själv som försvarare av hbtq-personer gentemot muslimer. Boken tar upp företeelser som kampanjen Gays for Trump ledd av den högerextreme fixstjärnan och provokatören Milo Yiannopoulos, som hann bjudas in och avinbjudas av svenska Öppna Moderater

innan hans karriär fick ett hastigt slut när han försvarade sexövergrepp mot barn. Kritiken mot så kallad pinkwashing av Israel diskuteras, det vill säga hur den israeliska staten gärna framhåller gayrättigheter som ett bevis på att landet utgör Mellanösterns enda demokrati, trots att det "gayvänliga Israel" knappast omfattar de palestinska hbtq-personer som lever under ockupation, och som på vardagsbasis (i likhet med den palestinska befolkningen i övrigt) utstår förnedring från samma militärmakt som internationellt berömmar sig av att vara inkluderande och tolerant. I en svensk kontext diskuterar Sörberg Pride Järva-initiativet som organiserats av Jan Sjunneson, redaktör för Sverigedemokraternas tidning *Samtiden*, och annonserades som "den första Pridemarschen i förorterna", i syfte att, med Sjunnesons ord, "visa upp denna intoleranta plats".

Sörbergs bok är en välkommen granskning av en samtida politisk utveckling som förtjänar att uppmärksammas även utanför hbtq-aktivismen. För statsvetare aktualiserar boken frågor om nationalism, dess attraktionskraft och förmåga att återuppfinna sig själv, om staten och dess komplexa relation till frigörelsekamper, om gemenskapens och tillhörighetsskapandets politiska dynamik och begränsningar, samt om den ambivalens som ofta döljs av dikotomier som inkludering/exkludering. Trots att boken inte har strikt vetenskapliga ambitioner bygger den på gedigen research av aktuell forskning, och inte minst ett intervjumaterial som fördjupar och breddar. Bokens 150 sidor ger såklart inte utrymme att på ett djuplodande sätt undersöka alla aspekter av problematiken kring homonationalism, och jag vill nämna tre frågor som väcktes under min läsning som jag tror kan problematiseras ytterligare.

En första fråga som är värd att undersöka mer handlar om homonationalistiska uttryck i Sverige. Ett av bokens unika bidrag är att, förutom att introducera problematiken på svenska, också lokalisera homonationalismen i en svensk politisk kontext. Sörberg

tar exempelvis upp hur kristdemokraterna under Ebba Busch Thor retoriskt har svängt, från att ha positionerat sig som motståndare till reformer som syftar till att förbättra hbtq-personers villkor (även de inte nödvändigtvis svängt i sakfrågorna), till att nu delta i Prideparaden och, under Almedalen 2016, framhålla hbtq-personers frihet som ett exempel på "svenska värderingar" som hotas av invandring från andra länder. Boken nämner också hur Sverigedemokraterna tidvis instrumentaliserat hbtq-rättigheter i syfte att utmåla muslimer som ett hot, såsom under det tidigare nämnda Pride Järva. Mig veterligen saknas fortfarande en djupare granskning av Sverigedemokraternas och de andra nordiska nationalistpartiernas hbtq-politik i ljuset av homonationalistiska tendenser i Västeuropa. Mitt intryck är att SD:s flirtande med hbtq-personer skett stötvist, sporadiskt och inte i en omfattning som kan jämföras med Marine Le Pens och Geert Wilders medvetna och systematiska positionering. Med tanke på att Sverige, i likhet med Nederländerna, har en stark nationell självbild av att vara ett tolerant och modernt land, kan det tyckas förvånande att SD (åtminstone hittills) i jämförelsevis begränsad omfattning använt sig av den homonationalistiska idéfiguren, men detta kanske har sin förklaring i partiets historiskt nära kopplingar till nynazismen. Bland andra Diana Mulinari (2016) har gjort en del studier på den svenska högernationalismen utifrån liknande perspektiv, men hittills har den statsvetenskapliga populismforskningen inte ägnat frågan särskilt stort intresse.

Min andra punkt handlar om det globala perspektivet. En av bokens styrkor är att den, trots att homonationalism i sig är en i huvudsak västlig företeelse, tar en internationell utgångspunkt och problematiserar utvecklingen i Europa och USA i ljuset av de statligt sponsrade kampanjer riktade mot hbtq-personer vi under det senaste decenniet sett i bland annat Ryssland och Egypten – ett fenomen som Meredith Weiss och Michael Bosia kallar "state homophobia".

Om utvecklingen i dessa länder på ett plan tycks bekräfta homonationalismens bild om de homofoba Andra, visar Sörberg (samtidigt som hon understryker allvaret i situationen för hbtq-rättigheter i bland annat i Ryssland) att den globala sexualitetspolitiken inte låter sig inordnas i en binär världsbild enligt vilken utvecklingen i vissa länder entydigt går framåt och i andra länder bakåt. Som Sörberg påpekar kan både Putins retorik om hur det "traditionella" Ryssland står upp mot ett gaykramande väst, och den liberala tidskriften *The Economists* beskrivning av världen som kännetecknad av en "gay divide" mellan hbtq-fientliga och hbtq-vänliga länder, ses som uttryck för en gemensam tendens. När sexualitetspolitiken inordnas i ett polariserat civilisationstänkande, med oförenliga perspektiv som kan ta spjörn mot och få näring ur varandra, döljs komplexitet och lokala stratifieringar, och utrymmet för transnationell solidaritet krymper. Utifrån intervjuer med bland andra ryska hbtq-aktivister visar Sörberg hur den globala polariserade sexualitetsberättelsen cementerar positioner och låser möjligheter. Uppskruvad retorik och globala solidaritetskampanjer som uttrycks i termer av ett fritt väst som ska hjälpa ett omodernt öst riskerar att fördjupa motsättningar och göra hbtq-personer till en sorts gisslan i en civilisationernas kamp. Jag menar att denna poäng är ytterst viktig och synnerligen aktuell, inte minst med tanke på de statssanktionerade övergreppen mot homosexuella som idag pågår i Tjetjenien. Något som Sörberg berör men inte utvecklar ytterligare och som jag tror är centralt för framtida diskussioner är frågan om *hur* en global solidaritet konkret kan utövas på ett sätt som inte förstärker motsättningar och ytterligare stigmatiserar hbtq-personer. Hur säkerställer vi att arbetet sker utifrån hbtq-personers lokala villkor och problembild? Hur och mellan vilka kan effektiva allianser bildas? Vilken roll kan och bör stater och mellanstatliga organisationer ha? Hur belyser och motarbetar vi verkligt förtryck mot hbtq-personer i

ett land som Ryssland utan att återinskriva berättelsen om en ny sexuell järnridå?

En tredje, relaterad, fundering handlar om på vilket sätt förutsättningarna för homonationalismen, och dess generaliserande och essentialiserande uppdelning mellan ett "tolerant väst" och ett "intolerant icke-väst", förändras utifrån dagens skiftande geopolitiska realiteter och uppkomsten av nya (eller nygamla) skiljelinjer och allianser. Trots att nationalisterna i vissa fall visat sig villiga att inkorporera homosexuella i den nationella gemenskapen (om än villkorligen), finns uppenbarligen också utrymme för en familjekonservativ (hetero-)nationalism av mer klassiskt snitt. De styrande nationalistpartierna i Polen och Ungern positionerar sig som tillhörande en kristen, västerländsk och europeisk civilisation (även om de är kritiska mot EU) som avgränsas gentemot ett "barbariskt öst" (omväxlande förkroppsligat av muslimska flyktingar och Putins Ryssland), men bedriver, i motsats till sina syskonpartier i exempelvis Nederländerna i Frankrike, en entydigt hbtq-fientlig politik där sexuella avvikare framställs som nationens fiender. Den nuvarande amerikanska regeringen har inte bara uttryckt sympati för auktoritära och homofientliga ledare som Putin och Erdogan, utan står (trots Trumps flirtande med homonationalistisk retorik under valkampanjen) för en klassisk högerkristen familjepolitik och har redan nedmonterat bland annat ett federalt skydd mot diskriminering av transpersoner. USA:s vicepresident har kallat samkönade äktenskap ett tecken på "samhällskollaps" och förespråkar "conversion therapy" för homosexuella. Givet dessa förändrade realiteter kan det bli svårare att hävda att det går en tydlig sexualpolitisk skiljelinje mellan väst och öst, och på ett tvärsäkert sätt påstå att utvecklingen går "framåt här" och "bakåt där". Det finns också idag exempel på begynnande allianser, som exempelvis sammanbinder kampen mot homofobi och islamofobi. Sörbergs bok, som är slutförd strax efter det amerikanska presidentvalet, uttrycker både

oro och visst hopp kring hur sexualitetspolitiska frågor kan komma att föras i detta nya politiska klimat, en ambivalens jag själv delar. Oavsett vilket utgör *Homonationalism* en värdefull utgångspunkt för vidare konversationer om sexualitet, nationalism, geopolitik och inkluderingsparadoxer.

REFERENSER

- Brown, Wendy, 2006. *Regulating Aversion: Tolerance in the Age of Identity and Empire*. Princeton: Princeton University Press.
- Mulinari, Diana, 2016. "Gender Equality under Threat? Exploring the Paradoxes of an Ethno-Nationalist Political Party", i Martinsson, Lena – Griffin, Gabriele & Giritli Nygren, Katarina (red.), *Challenging the Myth of Gender Equality in Sweden*. Bristol: Policy Press.
- Puar, Jasbir, 2007. *Terrorist Assemblages: Homonationalism in Queer Times*. London: Duke University Press.
- Weiss, Meredith L. & Bosia, Michael J., 2013. *Global Homophobia: States, Movements, and the Politics of Oppression*. Urbana: University of Illinois Press.

Emil Edenberg är verksam vid Centre for Baltic and East European Studies, Södertörns högskola, Stockholm.
E-post: emil.edenberg@sh.se

Gustafsson, Sofie, 2016. *Medborgarskapande på olika villkor. Självbilder, skolkoder och syn på kunskap i den svenska gymnasieskolan*. Lund: Statsvetenskapliga institutionen.

Anmälan av Maria Jansson

När klassen med elever från individuella programmet (IV) ska gå in i matsalen på grundskolan för att äta lunch stoppas de av personalen: ska de verkligen äta här? Lite senare förklarar en av grundskollärarna att lågstadiet barnen kan bli rädda för eleverna från IV. När det hela väl är utrett och de tar plats i matsalen kretsar en av lärarna

runt deras bord och "vaktar" på dem, trots att de har sina egna lärare med sig. Detta är en av många iakttagelser som Sofie Gustafsson delar med sig av från sina fältarbeten i en IV-klass och i en klass på samhällsvetenskapliga programmet i avhandlingen *Medborgarskapande på olika villkor. Självbilder, skolkoder och syn på kunskap i den svenska gymnasieskolan*.

Avhandlingen handlar om hur eleverna i de två klasserna på gymnasiet skapas och skapar sig själva som medborgare och på vilka villkor detta medborgarskapande sker. Berättelsen från skolmatsalen vittnar om hur de måste förhålla sig till att andra bemöter dem som potentiellt farliga och som utanförstående. Mot bakgrund av att allt fler elever idag går ut grundskolan utan gymnasiebehörighet, och därmed placeras i individuella program eller så kallade introduktionsprogram, så berör avhandlingen aktuella frågor. Den målar upp en skrämmande bild av demokrati- och medborgarskapsaspekterna som följer på sorteringen av elever i två kategorier: de som "klarat" grundskolan och de som inte gjort det.

Sofie Gustafssons utgångspunkt är att skolans uppdrag att fostra demokratiska medborgare är villkorat av samhällets idéer om medborgarskap, samtidigt som skolan blir medskapare av dessa idéer. Syftet är att "förstå processen av medborgarskapande", och att "utveckla ett teoretiskt ramverk som hjälper oss att förstå vad som händer i gymnasieskolan" när ungdomar ska fostras till medborgare samt att visa "hur vardagliga händelser i skolans klassrum hänger samman med processen av medborgarskapande" (s 19). Avhandlingen har således en ambition att knyta samman klassrummet med samhället, att koppla mikronivån till makronivån.

Medborgarskapsdimensionerna "känsla" och "praktik" (s 24) står i förgrunden och de formella aspekterna lämnas därhän. För att fånga medborgarskapandet har författaren genomfört ett imponerande fältarbete som inkluderar deltagande observation, intervjuer, fokusgrupper och berättelser som eleverna

själva skrivit enligt ett format inspirerat av så kallat minnesarbete. Hennes analys visar hur eleverna i interaktion med andra skapar sina självbilder, hur de förhåller sig till skolkoder definierade som de implicita och explicita normer och regler som finns på skolan, samt vilka kunskapsideal som genomsyrar undervisningen. Ur analyserna av dessa tre aspekter dras sedan slutsatser om hur eleverna skapar sig en identitet som medborgare i ett demokratiskt samhälle. Resultatet av studien tyder på att skillnaderna mellan medborgarskapandet i IV-klassen och i samhällsvetarklassen, som studerar vid en skola som betraktas som bra eller rent av som en elitskola, är stora.

SKILLNADER I SJÄLVBILDER, SKOLKODER OCH KUNSKAPSSYN

IV-klassens självbild handlar i mycket om att förklara sitt "misslyckande". De förhåller sig också till ett gangster-ideal inspirerat av populärkulturella uttryck som glorifierar en position utanför samhället och lagen. I samhällsklassen konstruerar sig eleverna däremot som dugliga och utarbetar strategier för att bete sig som "MVG-elever". Dessa studenter tvingas istället förhålla sig till den ambivalenta bilden av en "pluggis", där de å ena sidan vill prestera bra, men å andra sidan helst inte erkänna att de lägger ner mycket arbete för att få bra betyg.

Skolkoderna, de normer och regler som genomsyrar skolan, skiljer sig också åt mellan de två klasserna. Här analyserar Sofie Gustafsson vilken typ av makt som utövas mot eleverna och använder sig av en foucauldiansk begreppsapparat. Pastoral makt är verksam i båda skolorna. Detta tar sig uttryck i att lärarna bemödar sig om att lära känna eleverna och visa omsorg om dem, samtidigt som de besitter makt över elevernas framtid då de sätter betyg. I IV-klassen är det exempelvis lärarnas bedömningar som avgör om en elev är redo för att gå över till ett vanligt gymnasieprogram. I övrigt verkar makten i IV-klassen främst genom disciplin och kontroll, medan samhällsklassen mer styrs genom frihet

kopplat till ansvar, något som författaren kallar *governmentality*.

Undervisningen i IV klassen domineras av en kunskapssyn där eleverna ska lära sig fakta. De förväntas inte kunna analysera eller diskutera sig fram till kunskap. Detta menar författaren signalerar att eleverna förväntas delta som "folket" eller "massan" i en elitdemokrati, att de förväntas kunna välja men inte delta. I än mindre utsträckning förväntas de tillhöra ledarna eller beslutsfattarna i samhället. I samhällsvetarklassen däremot värderas analys och samtal högt. Detta menar författaren signalerar en kunskapsmodell som passar för en deliberativ demokrati där medborgaridealet är medverkan och deltagande. Eleverna i den här klassen förstår också att de kanske kommer att tillhöra det beslutsfattande skiktet i samhället.

METOD, MATERIAL OCH TEORETISKT RAMVERK

Avhandlingens resultat är utvunna ur ett stort empiriskt material. De omfattande fältarbeten som ligger bakom materialinsamlingen hör till avhandlingens stora förtjänster. Författaren diskuterar också utförligt de problem och dilemman som etnografiska metoder för med sig. Materialet presenteras på ett sätt som får läsaren att känna att hon eller han får följa med in i de två klassrummen och många ögonblicksbilder och insikter i elevernas egna resonemang kring sin skolvardag presenteras. Till de mer rörande episoderna hör pojken som kommit in på samhällsprogrammet men som tidigare gått i en skola som inte har så gott rykte. Hans förvåning över att eleverna ber varandra dra in benen när de inte kommer förbi mellan bänkarna istället för att sparka undan dem speglar en skolornas kulturkrock. Det visar på de många små saker elever behöver hantera i en flytt från en skolkontext till en annan.

Hur bearbetningen av det stora materialet har gått till, hade kanske förtjänat lite mer diskussion, men som det presenteras i avhandlingen är materialet sorterat för att belysa de

tre dimensioner som författaren menar är centrala för elevernas medborgarskapande: självbilder, skolkoder och kunskapssyn.

Inledningsvis beskrivs den modell för medborgarskap som är central för avhandlingen. Där skiljer författaren mellan de som hör till värdegemenskapen och de som inte gör det. Bland de som innesluts i värdegemenskapen görs en uppdelning mellan "goda toleranta" medborgare och "tolererade" medborgare. Till den första kategorin hör samhällets ledande skikt, de som har en position som gör att de sällan ifrågasätts som medborgare, exempelvis politiker, läkare och professorer. Till den andra hör de som är kompetenta medborgare, som arbetar och betalar skatt, men som, om något oförutsett händer, riskerar att falla ut ur värdegemenskapen. Utanför värdegemenskapen finns kategorierna icke-medborgare, de som saknar formellt medborgarskap och "misslyckade" medborgare. De misslyckade medborgarna karaktäriseras av att de saknar något för att kvala in som tolererade medborgare. De kanske är bidragstagare, de kanske inte kan tala svenska eller de kanske sitter i fängelse.

Modellen återkommer i slutet av avhandlingen där eleverna i IV-klassen sorteras in mellan kategorierna misslyckade medborgare och tolererade medborgare, medan samhällsklassens elever befinner sig endera i kategorin goda, toleranta medborgare eller tolererade medborgare. Tyvärr förblir flera aspekter av modellen lite oklara för läsaren. Är modellen subjektiv, handlar den om hur människor själva förhandlar sitt medborgarskap? Eller ska modellen ge en bild av samhällets idéer om medborgarskap? Eller finns det rent av objektiva kriterier för hur man ska placera individer i modellen? Det är också lite oklart hur modellen relaterar till de tre dimensionerna: självbilder, skolkoder och kunskapssyn. En mer utförlig diskussion på dessa punkter hade underlättat för läsaren och stärkt avhandlingen, då denna modell är det som knyter ihop och ringar in avhandlingens centrala tema.

MÅNGA TEORETISKA INGÅNGAR

Utöver de teorier om medborgarskap som introduceras initialt, utgår varje empiriskt kapitel från ett eget teoretiskt och analytiskt ramverk. I det första kapitlet om självbilder utgår författaren från symbolisk interaktionism och dess antaganden om hur "självet", "miget" och "jaget" formas i interaktionen mellan den egna medvetenheten och den generaliserade respektive signifikanta andras föreställningar. Dessa verktyg ger författaren möjligheter att genom elevernas egna berättelser och författarens observationer av elever och lärare generera bilder av både hur eleverna uppfattar sig och vad de upplever att de måste förhålla sig till. Exempelvis måste IV-klassen förhålla sig till sina upplevelser av att andra betraktar dem som farliga, kriminella och misslyckade. Något som inte minst speglas i berättelsen om vad som hände i skolmatsalen.

Det andra empiriska kapitlet vägleds av en diskussion av Foucault och de olika sätten som pastoral makt, disciplinering och kontroll samt governmentality kan iaktas i materialet. Diskussionen om pastoral makt är spännande och pekar på dimensioner av undervisning som oftare borde problematiseras. Vad betyder det för relationerna i skolan och för villkoren för lärandet att lärarna sätter betyg och gör bedömningar som har avgörande betydelse för elevernas framtid? Däremot uppfattar jag diskussionen om disciplinering som lite förenklad. I IV-klassen kämpar lärarna hårt för att eleverna ska vara tysta, räcka upp handen och komma ihåg att ta med sig penna och suddgummi till lektionerna. Men de teoretiskt viktiga elementen i disciplineringsprocessen återfinns också i samhällsklassen, och kanske är det ännu mer effektivt där, eftersom det sker mer subtilt. Frågan är om det verkligen är möjligt att se disciplinering och governmentality som ömsesidigt uteslutande kategorier på det sätt som görs i avhandlingen.

Det tredje empiriska kapitlet, slutligen, använder sig av en kombination av typologier

för demokrati (demokratimodellerna deliberativ demokrati och elitdemokrati) och lärande. Lärandetypologin tas fram genom att kombinera teori om lärande med läroplansbeskrivningar. Den väsentliga skiljelinjen dras mellan lärande med fokus på fakta å ena sidan och analys och samtal å den andra. Den första länkas till elitdemokrati, där eleverna förväntas lära sig att identifiera åsikter och att välja, men inte att kritisera eller formulera egna åsikter. Den andra länkas till deliberativ demokrati där eleverna, enligt författaren, lär sig att formulera egna åsikter och kritisera andras. Och kanske viktigast av allt lär de sig att de kan bli de som styr och leder.

En fråga jag ställer mig när jag läser detta kapitel är vilket lärande det är som "mäts". Visserligen presenteras övertygande argument för att de pedagogiska formerna och innehållet i undervisningen skiljer sig åt i de två klasserna. Samtidigt presenteras flera exempel på när IV-klassens elever oväntat gör analyser och för kunskapsgenererande samtal. Till exempel verkar eleverna ganska lätt genomskåda den skönlitterära bok som satt ett fingerat namn på stadsdelen Rosengård. Här skymtar både skarpa och en analytisk förmåga hos eleverna i IV-klassen. De genomskådar villkoren för personer som liksom de själva bor i förorter med "dåligt rykte". Frågan blir då om det som undersöks är det lärande som faktiskt sker, eller om tolkningen handlar om vad de pedagogiska metoderna ger för signaler om vad som ska läras. Denna problematik går också tillbaka till avhandlingens fråga om medborgarskapande: hur går denna process till? Vem och vad är det som bestämmer vilket medborgarskapande som sker och hur kan processen studeras?

Delvis kan dessa problem och det faktum att de lämnas outhärliga hänföras till att de tre empiriska kapitlen vilar på olika teoretiska antaganden som inte självklart går hand i hand. Dessutom är det oklart hur dessa teorier är kopplade till den diskussion om medborgarskap som presenteras inledningsvis. De valda teorierna fungerar ganska bra som

sorterings- och analysverktyg i respektive kapitel, men eftersom de har så olika grundantaganden erbjuder de inte något sammanhållet ramverk som underlättar för författaren att knyta empirin till medborgarskapsbegreppet och den övergripande analysmodellen. Teorierna utgör därmed inte heller de verktyg som behövs för att reda ut relationen mellan mikro och makro, mellan elevernas självbilder och villkoren för deras medborgarskapande.

VIKTIGT OCH AKTUELLT TEMA

Dessa invändningar till trots är avhandlingen väl värd att läsas. Jag hoppas att den hittar sin väg till en bredare läsekrets av personer som verkar i eller är intresserade av skola och utbildning. Författarens generositet med empiriska exempel gör att avhandlingen är både lättläst och har en viss igenkänningsfaktor. Samtidigt ställs viktiga och centrala frågor om relationen mellan utbildning och lärande å ena sidan och demokrati och medborgarskap å den andra. Avhandlingen berör också ett aktuellt tema. Andelen elever som går ut grundskolan utan gymnasiebehörighet ökar och fördelningen av dessa elever speglar olika maktordningar i samhället (Skolverket 2016: 39–40). I OECD's rekommendationer efter den senaste PISA-undersökningen, varnas för att introduktionsprogrammen "...may become an option for selecting and tracking low-performing students. These [introductory programmes] should be closely monitored and evaluated to ensure that they do not become a dead end." (OECD 2015: 99)

Vid disputationen påpekade Sofie Gustafsson att ett målrelaterat betygssystem till skillnad från ett relativt alltid innebär att elever kan bli underkända. Ett relativt betygssystem är liksom ett målrelaterat system både sorterande och graderande, men att få ett dåligt betyg skiljer sig markant från att vara underkänd.

Denna tanke är väl värd att diskuteras vidare och leder in på en konsekvens av den verklighet som Sofie Gustafsson beskriver och som jag funderat mycket över sedan jag läste

avhandlingen. Hennes analys ger vid handen att eleverna på det individuella programmet uppfattar sig som utanför det normala, utanför värdegemenskapen. Det är en självbild som också avspeglas i deras omgivningsreaktioner på dem som misslyckade, bråkiga och rent av kriminella. Eleverna vill alla komma bort från IV och inneslutas i den erkända gemenskap som ett vanligt gymnasieprogram innebär. Detta mål når man, enligt vad som framkommer i avhandlingen, genom att klara de nationella proven. I ljuset av Sofie Gustafssons diskussion om medborgarskap innebär detta att medborgarskapet som "känsla" och "praktik" är villkorat av att klara de nationella proven. Jag kan inte frigöra mig från det obehag och den intolerans som ett sådant system signalerar: att medborgarskap är avhängigt de nationella proven. Här finns i avhandlingen en tydlig adress till politiker och beslutsfattare: var det verkligen meningen att det skulle bli så här?

REFERENSER

- OECD, 2015. *Improving Schools in Sweden. An OECD Perspective*. <http://www.oecd.org/edu/school/Improving-Schools-in-Sweden.pdf> (hämtad 2015-03-07).
- Skolverket, 2016. *Beskrivande data 2015, förskola, skola och vuxenutbildning. Rapport 434*. https://www.skolverket.se/om-skolverket/publikationer/visa-enskild-publikation?_xurl_=http%3A%2F%2Fwww5.skolverket.se%2Fwtpub%2Fws%2Fskolbok%2Fwtpubext%2Ftrycksak%2Fblob%2Fpdf3657.pdf%3Fk%3D3657 (hämtad 2015-03-07).
- Maria Jansson är docent vid Statsvetenskapliga institutionen, Stockholms universitet.
E-post: maria.jansson@statsvet.su.se

Edling, Christofer & Rydgren, Jens (red.), 2016. *Sociologi genom litteratur. Skönlitteraturens möjligheter och samhällsvetenskapens begränsningar*. Lund: Arkiv förlag.

Anmälan av Karl Malmqvist

I ett arbete med titeln *Sociology as an Art Form* (1976) framhåller den amerikanske sociologen Robert Nisbet att den klassiska sociologins teman också stod i fokus för konsten och litteraturen kring sekelskiftet 1900. Dessutom tog sig de klassiska sociologerna an dessa teman på ett likartat sätt som konsten och litteraturen. När Max Weber till exempel gestaltade byråkraten som en utbytbar kugge i det rena förnuftets maskineri, känslolokall och passionslös, bidrog han till en väletablerad genre av litterära porträttskildringar, med Robert Carlyle och Benjamin Disraeli som viktiga föregångare. Sådana "sociologiska porträtt", menar Nisbet, visar att sociologin och litteraturen är besläktade, inte bara därför att de delar ett intresse för spänningsförhållandet mellan den enskilda människan och det moderna samhällets abstrakta rollvärld, utan också för att såväl sociologin som litteraturen därmed försöker fånga det allmänmänniska i den individuella erfarenheten: "Role-type [...] is the sociologist's compromise between the generality or recurrence of human experience and its individuality. But so is it the artist's compromise." (Nisbet 1976: 7)

I inledningskapitlet till antologin *Sociologi genom litteratur* (Edling och Rydgren [red.] 2016) knyter redaktörerna Christofer Edling (Lunds universitet) och Jens Rydgren (Stockholms universitet) an till idén om ett släktskap mellan sociologi och litteratur, om än på ett något annorlunda vis. Redaktörerna menar att sociologer har mycket att lära av skönlitteraturen eftersom den kan stimulera deras fantasi, dvs. deras "förmåga att hitta nya och kreativa ingångar i den sociologiska teoretiska och empiriska analysen" (s 11). Det finns nämligen, framhåller de,

mycket sociologi utanför den akademiska sociologin. Om det finns en intersubjektivt tillgänglig social verklighet, samt om strävan att förstå denna verklighet är ett existentiellt mänskligt villkor, så blir vi alla i någon mening sociologer, oavsett formella kvalifikationer, och alla försök att förstå den sociala verkligheten – även de icke-sociologiska – blir sociologiskt intressanta. Om dessutom skönlitterära försök att formulera en förståelse av den sociala verkligheten är mer sofistikerade än gemene vardagssociologs, så borde den främsta icke-akademiska sociologin vara skönlitterär.

Mer specifikt argumenterar Edling och Rydgren för att skönlitterära verk erbjuder en sorts kontrafaktiska men i princip empiriskt testbara scenarier beträffande hur människor kan tänkas agera i specifika sociala situationer och vilka konsekvenser deras agerande kan få. Sådana scenarier, som kan kallas "kvalitativa simuleringar", är "potentiellt mycket viktiga för att generera nya hypoteser" (s 15). Men Edling och Rydgren drar också upp en skiljelinje mellan skönlitteratur och akademisk sociologi. Den tidigare beskrivna utom-sociologiska sociologin är endast sociologi "i embryonal [...] form" (s 12). Som sådan kan den inspirera sociologer till nya hypoteser. Men det är bara den akademiska sociologin som kan producera fulländad vetenskaplig kunskap, eftersom endast den akademiska sociologin har en systematisk procedur för berättigande av kunskap – dvs. använder sig av vetenskapliga metoder.

Med denna utgångspunkt – att sociologer kan övervinna sina fantasibegränsningar genom att ta del av skönlitterärt gestaltade scenarier som kan omsättas i nya hypoteser, vilka dock måste testas med gängse sociologiska metoder för att kvalificera som vetenskap – presenterar *Sociologi genom litteratur* trettio korta kapitel, i vilka författarna (till övervägande del sociologer verksamma i Sverige) gör sociologiska läsningar av i huvudsak välkända nordiska romanförfattare (samt en och annan dramatiker och poet).

I linje med antologins utgångspunkt demonstrerar några av dessa sociologiska läsningar hur litterära verk kan leda fram till insikter som utmanar hävdvunna sociologiska teorier och begrepp och därmed pekar vidare mot möjliga empiriska undersökningar. Det bidrag i antologin som kommer närmast denna beskrivning (även om det vore missvisande att påstå att det använder skönlitteratur som kvalitativ simulering av något kontrafaktiskt scenario) är Ola Agevalls läsvärda analys av stereotypbegreppets historia i och utanför samhällsvetenskaperna. Agevall tar sin utgångspunkt i hur Esaias Tegnér, i dikten *Kronbruden* från 1841, låter korporal Frisk använda ordet "stereotyp" (om ryssar) på ett sätt som, vilket numera är ovanligt, metaforiskt tar fasta på själva stereotypplåten som en urtyp varifrån alla efterkommande kopior (i Tegnér's dikt alla exempel på "det barbariska") härstammar. Under 1800-talets gång skiftar betoningen dock till de identiska kopior som trycks med hjälp av stereotypplåtar, varigenom en pejorativ association med det prefabricerade tillförs begreppet. Denna skiftning knyter Agevall samman med en modern originalitets- och individualitetskult, vilken utgör kontexten för stereotypbegreppets introduktion i samhällsvetenskapen under tidigt 1900-tal. Hur de därmed sammanhängande konnotationerna till stereotypbegreppet sedan fortverkar i sociologin, och vilka mekanismer som formar dessa fortverkningar, är, skriver Agevall, "ett vackert sociologiskt problem" (s 319). Jag instämmer.

Det finns också andra bidrag som förtjänstfullt, men mindre specifikt, illustrerar hur litterära verk kan hjälpa sociologin att tänka bortom hävdvunna inomvetenskapliga antaganden och på så sätt möjliggöra nya hypoteser. Ett exempel är Lotta Sterns bidrag om PC Jersilds *Babels hus*. Enligt Stern utmanar Jersild, genom sin gestaltning av Enskede sjukhus, etablerade sociologiska antaganden om byråkratiska organisationer som samspelta filharmoniska orkestrar, för att istället peka på organisationers disharmoniska

missförståndsrikedom. Även om dessa stökigare sidor av organisationer redan i viss mån finns beskrivna i samtida organisationssociologisk teoribildning (se t.ex. Weick 2001) illustrerar Stern med hjälp av Jersilds roman hur sociologer *skulle kunna* använda skönlitteratur för att överskrida disciplinens skrankor i formulerandet av nya sociologiska forskningsproblem (en intressant fråga är dock om Stern hade kunnat urskilja Jersilds problematisering av klassisk organisationsteori om hon inte varit bekant med nyare organisationsteori).

En, i mitt tycke, tydligare tendens i antologin är dock att litterära verk får illustrera redan välkända sociologiska begrepp och teorier, snarare än att peka mot nya sociologiska problemställningar. Detta sätt att bedriva sociologi genom litteratur på äger självklart också sin legitimitet. I inledningskapitlet nämner Edling och Rydgren i förbigående att de hoppas att "boken kan fungera som en alternativ sociologisk introduktionsbok" (s 1). Och många bidrag till antologin kan sägas utgöra illustrationer av hur viktiga sociologiska insikter artikuleras i skönlitterära verk på ett sätt som tycks passa in på Edling och Rydgrens formuleringar om en embryonal "sociologi utanför sociologin".

I ett pedagogiskt bidrag om HC Andersens *Kejsarens nya kläder* beskriver till exempel Jens Rydgren hur nämnda berättelse gestaltar det socialpsykologiska fenomenet pluralistisk ignorans. Inför den föreställda risken att framstå som dumma för att de inte fattat det som alla andra har fattat lovprisar såväl åskådarna vid kejsarens procession som kejsarens ämbetsmän och till och med kejsaren själv de nya kläder som bedragarna har sytt, trots att vare sig åskådarna, ämbetsmännen eller kejsaren ser några kläder. Se där en litterärt gestaltad och vetenskapligt förankrad förklaring till varför människor anpassar sig till en (föreställd) majoritet, och i förlängningen till varför totalitära regimer och diskriminerande samhällsformer kan upprätthållas. Vad Rydgren däremot inte diskuterar är på vilket sätt *Kejsarens nya kläder* skulle kunna stimulera

till nya sociologiska insikter om pluralistisk ignorans, som i sin tur skulle kunna generera nya intressanta sociologiska undersökningar.

Ett annat exempel finns i Alexandra Bogrens analys av Karin Boyes dystopiska roman *Kallocain* som en mörk framtidsvision av total byråkratisk rationalisering av livet, där ingenting, inte ens medborgarnas känslor, är personliga hemligheter, utan allt övervakas och manipuleras med alltmer förfinade vetenskapliga medel för att det gemensamma bästa så effektivt som möjligt ska kunna uppnås. Att denna järnbustillvaro gör medborgarna olyckliga är en oavsedd konsekvens av en rationalisering med goda intentioner. Bogren låter med andra ord *Kallocain* illustrera klassiska teman som går tillbaka till Max Webers analys av moderniteten. Men även om hon avslutar sitt kapitel med en förhoppning om att Boyes dystopi kan "ge upphov till nya frågor om vår samtid" (s 82), så specificerar hon aldrig vilka dessa frågor skulle kunna vara eller hur de skulle kunna undersökas sociologiskt.

Med få undantag (varav jag har nämnt två) fokuserar bidragen till *Sociologi genom litteratur* genremässigt på realistiska romaner i en eller annan form, och därtill i betydande utsträckning på romaner ur den nordiska skönlitteraturens kanon. Varför? Ett svar har nog att göra med redaktörernas ovan beskrivna syn på skönlitteratur som kvalitativa simuleringar av testbara kontrafaktiska scenarier. Med ett sådant fokus blir intresset för litteratur i första hand ett intresse för sekvenser av händelser som berättas i realistiska litterära verk, dvs. för litteraturens handling. Detta begränsar i sin tur vilka litterära genrer som tilldrar sig intresse, eftersom inte all litteratur har någon tydlig sekventiell handling i denna mening (något jag återkommer till nedan).

Ett annat svar knyter dock an till Nisbets tidigare beskrivna syn på sociologin och skönlitteraturen som besläktade i den meningen att sociologin tenderar att använda sig av litterära gestaltungsgrepp (t.ex. porträttskildringar)

för att förmedla sina idéer. Till de gestaltungsgrepp sociologin delar med skönlitteraturen kunde, enligt min mening, också själva berättelsen, dvs. den narrativa formen, läggas. Ett exempel på det är den sociologiska teoribildningen kring den offentliga sfären, vars klassiker och samtida företrädare ofta har använt sig av någon version av en berättelse om offentlighetens förfall, vilken, något tillspetsat, kan beskrivas som följer: På den antika atenska agoran – eller, i en andra versioner, på kaffehusen och teaterscenerna i 1700-talets London och Paris – blomstrade det offentliga livet; människor utträttade stordåd i kampen om erkännande, rationella argument avgjorde samtalen och främlingar möttes i rent och lekfullt umgänge utan att bry sig om vem den andre "egentligen" var. Under den moderna perioden har det offentliga livet dock, enligt berättelsen, förfallit till privat konsumtion, förvrängd strategisk kommunikation och narcissistisk självupptagenhet (se Malmqvist 2012 för en utförligare redogörelse). En del kritiker (t.ex. Adut 2012) menar att dessa idealiseringar av en tidigare guldålder har gjort offentlighetsteorin analytiskt oanvändbar, eftersom varken idealiseringarna eller beskrivningarna av det samtida förfallet säger så mycket om hur verkliga offentligheter ser ut och fungerar. Kraften i berättelsen om offentlighetens förfall ligger emellertid inte i dess eventuella överensstämmelse med verkligheten, utan i själva berättelseformen, som effektivt tjänar till att tydliggöra ideal om hur den offentliga sfären bör se ut, och som därför äger sin lockelse oberoende av sitt förhållande till verkligheten. Kanske förklarar sociologins förkärlek för den här typen av berättelser (en kunde erinra sig andra sociologiska förfallsnarrativ, till exempel om rörelsen från *Gemeinschaft* till *Gesellschaft*, men också sociologiska framgångssagor, till exempel om den moderna människans frigörelse genom urbäddning ur traditionella institutioner) varför antologin visar en så tydlig preferens för berättande skönlitteratur, alltså för romaner: sociologin är ju själv i berättarbranschen.

Som jag nämnde tidigare har ju inte all sorts litteratur någon explicit handling. Den typ av poesi som ibland har gått under namnet "språkmaterialism" – en omstridd term som kan sägas hänvisa till en litterär praktik som "gör [...] språkliga vanor och ovanor tydliga" genom att "sätta ihop citerade eller påhittade meningar i nya mönster" (Persson 2013) och som har förknippats med poeter som Anna Hallberg, Linn Hansén och Johan Jönsson – har det till exempel inte. Vad den däremot har är ett diagnostiskt skarpt, problematiserande och i förlängningen gränsöverskridande förhållningssätt till samhällets etablerade sätt att tala om och på andra sätt representera sig självt (t.ex. mediediskurser, myndighetsdiskurser eller vetenskapliga diskurser). Som kulturteoretikern Raymond Williams (1977) poängterat kan den levda sociala erfarenheten inte enkelt fångas inom färdiga teoretiska begreppsramar; i det sociala livets flöde kommer teoretiska begrepp i viss mån alltid att vara imposanta men orörliga stenstoder som minner om en svunnen tid och firar den tidens erkända giganter. Den sociala erfarenheten har istället karaktären av vaga, flyktiga, svårfångade känslöstämningar: *structures of feeling*. Poängen är att vissa typer av litteratur, till skillnad från samhällsvetenskapen, i bästa fall förmår att göra språket känsligt för och gestalta dessa känslöstämningar på ett sätt som undgår vetenskapens, politikens, myndigheternas och medias begreppsliga förstening – inte på grund av sin förmåga att berätta trovärdiga berättelser som kan göras om till testbara hypoteser (och därmed muras in i eller ut ur sociologiska begreppsborgar), utan på grund av sin specifikt litterära förmåga att bryta upp fossiliserade språkliga former ("språkliga vanor och ovanor") och därmed göra språket användbart för att artikulera sådant som vanligtvis inte låter sig artikuleras. På så sätt kan litteraturen kanske fånga upp och gestalta sociologiskt relevanta samtidserfarenheter i vardande, vilka sociologen, litteraturen förtan, skulle sakna organ för att uppfatta. Om

detta resonemang stämmer är litteraturen ovärderlig för sociologer, inte bara som inspiration, utan också som perceptions- och tankeverktyg – dvs. som teoretiskt redskap. För att komma åt detta verktyg kan det dock vara klokt att ibland röra sig bortom den litterära mittfåran och ta del av emergenta litterära uttryck, för att tala med Williams.

Sociologi genom litteratur samlar många intressanta sociologiska läsningar av företrädesvis välkända nordiska romaner. Dessa läsningar illustrerar centrala sociologiska teman på ett pedagogiskt sätt och föreslår i vissa fall spännande sociologiska undersökningar som väntar på att genomföras. Ett brokigare urval av verk hade dock gjort litteraturens mångahanda former större rättvisa, och ett sådant urval hade i sin tur möjliggjort en mer nyanserad diskussion av vad litteraturen kan tillföra sociologin, utöver att bidra med nya hypoteser och tjäna som illustration av disciplinens idéer.

REFERENSER

- Adut, Ari, 2012. "A Theory of the Public Sphere", *Sociological Theory* 30(4), s 238–262.
- Malmqvist, Karl, 2012. *Offentlighetens gränser. Fem kultursociologiska fallstudier av kontroverser kring litterära självframställningar i Sverige, 1976–2008*. Göteborg: Daidalos.
- Nisbet, Robert, 1976. *Sociology as an Art Form*. London: Heinemann Educational Books.
- Persson, Malte, 2013. "Hanséns historiektion", *Expressen* 16/4, tillgänglig på <<http://www.expressen.se/kultur/hansens-historiektion/>>, citerad 13/2 2017.
- Weick, Karl E., 2001. *Making Sense of the Organization*. Malden, MA: Blackwell Publishing.
- Williams, Raymond, 1977. *Marxism and Literature*. Oxford: Oxford University Press.
- Karl Malmqvist är verksam vid Institutionen för sociologi och arbetsvetenskap, Göteborgs universitet.
E-post: karl.malmqvist@socav.gu.se

Borgnäs, Kajsa & Hylmö, Anders (red.), 2016. *Fronesis*, nr 54–55, ”Ekonomiskt vetande”.

Anmälan av Erik Mohlin¹

Fronesis senaste nummer ”Ekonomiskt vetande” tar sig an nationalekonomin. Alla texter har ett kritiskt ”heterodox” perspektiv på den ”ortodoxa” form av nationalekonomi som dominerar vid akademiska nationalekonomiska institutioner i Europa och Nordamerika.

Exakt hur ortodoxin och heterodoxin skall definieras är oklart och flera texter uppehåller sig vid just denna fråga. Bland de heterodoxa ekonomerna finns så skilda skolbildningar som marxistisk, postkeynesiansk, österrikisk och feministiskt nationalekonomi. Gemensamt för heterodoxa ekonomer och gemensamt för skribenterna i *Fronesis* är dock en motvilja mot ortodoxin.

Texterna är indelade i fyra avdelningar. Den första avdelningen ”nationalekonomi och nationalekonomerna” är i någon mening vetenskapssociologisk. Dmitris Milonakis text tar som avstamp den nationalekonomiska ortodoxins relation till den senaste finanskrisen och härleder ortodoxins brister från hur den successivt skiljts från övriga samhällsvetenskaper och hur den formaliserats. Tyvärr är texten skriven som en ilsken pamflett snarare än som en seriöst argumenterat försök att förstå. Den första delens andra text är skriven av Marion Fourcade, Étienne Ollion och Yann Algan. De argumenterar utifrån citerings- och enkätdata för att ekonomer är isolerade från andra samhällsvetenskaper och att detta beror på att man anser sig överlägsna. En del av tolkningarna av deras empiriska resultat kan definivt problematiseras. På det hela taget ges dock en tankeväckande bild av nationalekonomins plats bland samhällsvetenskaperna. Det är svårt att inte instämma i att det vore önskvärt

om nationalekonomer i högre grad tog del av sociologi och statsvetenskap.

Den andra avdelningen texter ”alternativ ekonomi: heterodoxa teoretiker” griper sig an den tidigare nämnda frågan om vad som skiljer ortodoxin från heterodoxin. I sin introduktion nämner Kajsa Borgnäs tio punkter där ortodoxa och heterodoxa ekonomer skiljer sig åt. Borgnäs är tydlig med att det rör sig om delvis överlappande skillnader och att det finns undantag. Man kan då fråga sig om det finns några mer fundamentala skillnader i synsätt. Det är vanligt att peka på att ortodox nationalekonomi utgår från metodologisk individualism, samt ofta bygger modeller på antaganden om rationalitet och jämvikt. Exempelvis nämner Anders Hylmö detta i sin inledning till den första avdelningen texter.

Tony Lawson (och förmodligen även Lars Pålsson Syll i en sorts introduktion till Lawson) menar dock att varken förekomsten av metodologisk individualism, rationalitetsantaganden eller jämviktsanalyser är nödvändiga villkor för att definiera ortodoxin. Istället argumenterar han för att det som utmärker ortodoxin är dess krav att teorier formuleras i termer av matematiska modeller. (Lawsons formulering är ”matematisk-deduktiv modellering”.) De heterodoxa ekonomerna sägs alla dela en förståelse av att matematiskt modellbygge är en dålig ansats för att förstå sociala och ekonomiska fenomen. Lawson menar att det grundläggande problemet med ortodoxin är att den matematiska modellansatsen förutsätter en orimlig social ontologi. Lawsons argument för denna tes vilar på en beskrivning av vad han anser vara en korrekt social ontologi samt en idé om vad för ontologi som ortodoxins matematiska modeller förutsätter.

Lawsons sociala ontologi är mycket vidlyftig men presenteras endast kortfattat i den föreliggande texten. Den ”sociala verkligheten” sägs vara ”processuell”, ”sammanlänkad och organisk” och ”strukturerad”. Den

¹ Tack till Andreas Bergh och Robert Östling för värdefulla synpunkter.

kännetecknas av "emergens" och "intern relationalitet" och inrymmer "värde" och "mening". Lawsons enda motivering är att han "inte tror att uppfattningen bör framstå som särskilt kontroversiell när man väl reflekterar över den". Det är nog ett tveksamt påstående med tanke på att de filosofiska diskussionerna om hur man skall förstå språklig mening, värde och emergens (superveniens) knappast präglas av konsensus. Låt oss dock bortse från detta.

Låt oss istället fokusera på den andra delen av Lawsons argument. Han menar att "den sorts formalistiska metoder som nationalekonomer använder förutsätter förekomsten (eller antagandet) av slutna system, det viss säga system inom vilka (deterministiska eller stokastiska) händelseregelbundenheter inträffar". Vidare sägs metoderna anta "förekomsten av funktionella relationer vilka förutsätter den kausala sekvensens slutenhet". Här vill jag mena att Lawson har fel. Matematiska modeller förutsätter inte kausalt slutna system.

För det första kan man notera att det är svårt att se hur matematiska modeller av slutna system skulle undgå kritiken. En modell av ett icke-slutet system kommer visserligen redan per definition att utelämnas början och slut på vissa kausalkedjor. Alla modeller är dock förenklingar. Även en modell av ett slutet system kommer därför att tvingas utelämnas vissa kausalkedjor. Det innebär att alla modeller endast utgör ungefärliga bilder av verkligheten, där vissa orsakssamband är dolda. Detta kan naturligtvis leda till felaktiga prediktioner eller missvisande förklaringar.

För det andra är det svårt att se hur en icke-matematisk, icke-formell, teori eller förklaring skulle kunna undvika samma problem. Så länge den icke-formella teorin inte är en komplett beskrivning av det slutna eller icke-slutna systemet i fråga kommer den att behöva abstrahera bort vissa aspekter och framhäva vissa andra aspekter av verkligheten. En informell teori är därmed, precis som en formell teori, en ungefärlig bild av

verkligheten. Den huvudsakliga skillnaden är det språk den uttrycks i. En konsekvens av detta är att den formella teorins förklaringar och prediktioner kommer att vara exaktare. Därmed kommer det vara lättare att identifiera när den slår fel och lättare att bedöma om den ger rimliga förklaringar. Det betyder emellertid inte att den faktiskt har mer fel, eller ger sämre förklaringar, än en mindre precis informell teori.

För det tredje är inte abstraktionen hos modellförklaringar nödvändigtvis ett problem. Bra modeller abstraherar bort mindre viktiga delar av verkligheten till förmån för viktigare delar så att de centrala sambanden och mekanismerna framkommer i tydligare ljus. Detta är värdefullt oavsett om syftet med modellen är förutsägelse eller förklaring. Min personliga åsikt ligger nära Sugdens (2000) syn på nationalekonomiska modeller som "trovärdiga möjliga världar". Tanken är att en bra modell tillåter tankeexperiment i många olika relevanta möjliga världar från vilka man kan sluta sig till vad som rimligen sker i den faktiska världen. Oavsett hur man håller med om denna tolkning av modellernas funktion så torde det vara uppenbart att Lawsons kritik av modeller förutsätter en mycket specifik epistemologisk position. Min slutsats är därför att påståendet att användningen av matematiska modeller förutsätter en orimlig *ontologi* vilar på en felaktig förståelse av de matematiska modellernas *epistemologi*.

I vissa av numrets texter får man intrycket av det är matematiseringen som ligger bakom ortodoxins fokus på jämviktsmodeller. Här bör det räcka som motargument att visa på förekomsten av evolutionär spelteori eller makroekonomiska teorier som bygger på stabila självsvängningar (limit cycles), för att se att matematisering och icke-jämvikt är fullt förenligt. Matematiseringen förutsätter inte heller själviska eller rationella agenter, som förekomsten av beteendekonomiska teorier och modeller av begränsad rationalitet visar.

Betyder detta att det är oproblemiskt att, som nationalekonomer oftast gör, insistera på

formella modeller? Nej, man kan vara skeptisk till matematisering av mer banala skäl än de föregivet ontologiska som Lawsons anför. Ibland är en icke-matematisk förklaring eller teori helt enkelt tillräckligt precis. Att pressa in den i matematisk form kan då vara onödigt mödosamt och endast leda till att framställningen blir otymplig och otillgänglig. Energi som läggs på formaliseringen hade då kunnat läggas på viktigare saker. Ibland kan det till och med vara så att det inte finns något lämpligt matematisk ramverk att använda (även om detta problem överdrivs kraftigt av heterodoxa kritiker). Utan tvekan är det så att matematisering ibland endast tjänar syftet att erhålla legitimitet. Personligen får jag ibland denna känsla inför en del empiriska uppsatser med fokus på kausal inferens, där författarna ofta verkar känna ett behov av att formalisera en redan fullt begriplig hypotes. Slutligen finns det ett värde i rent deskriptiva framställningar, exempelvis av hur olika ekonomiska institutioner ser ut. I sådana fall saknar matematisering helt poäng. Trots att jag själv huvudsakligen arbetar med ganska renodlat teoretisk forskning, och anser att den har ett stort värde, håller jag därför med kritikerna i att det vore utmärkt om nationalekonomer skaffade sig en större förståelse för värdet av precis formulerade verbala resonemang och teorier (exempelvis som hos socialantropologen och filosofen Ernst Gellner eller sociologen Diego Gambetta). Om heterodoxa ekonomer på samma vis kunde skaffa sig en större förståelse för fördelarna med formalisering så skulle kanske en värdefull dialog kunna uppstå.

Ytterligare tre texter ingår i avdelningen om heterodoxa teoretiker. Josef Taalbi jämför de olika heterodoxa strömningarna i Marx, Keynes och Schumpeters efterföljd. Erik Bengtsson tecknar en bild av de heterodoxa ekonomernas möjligheter i akademien. Julie Nelsson undersöker genusmetaforer i nationalekonomin. Det är en intressant och nyttig text med tanke på mansdominansen inom nationalekonomin, även om det ibland märks att den skrevs redan 1992.

Den tredje avdelningen behandlar "nyliberalismen och den neoklassiska ekonomin". Philip Mirowski argumenterar (helt rimligt) för att nyliberalism inte bör förväxlas med neoklassisk nationalekonomi. Han argumenterar också för att nyliberalism är ett användbart begrepp, trots att knappast någon identifierar sig som nyliberal, eftersom det enligt honom varit en medveten strategi från nyliberalernas sida att inte öppet erkänna sina verkliga (odemokratiska) mål. Här hade det varit bra om redaktörerna tagit in ett kontrasterande perspektiv eftersom Mirowskis tes kan kännas en aning konspiratorisk. Istället möter läsare en text av Jason Read som försöker förklara Foucaults idéer om nyliberalismen som en styrningsmentalitet där konkurrens blir den centrala principen.

Den fjärde avdelningen diskuterar de ortodoxa nationalekonomernas inflytande på politiken. Daniel Hirschman och Elizabeth Popp Berman sammanfattar forskning från ett antal discipliner som försöker undersöka under vilka omständigheter nationalekonomer har inflytande. Avslutningsvis intervjuas tre politiskt aktiva socialdemokrater med nationalekonomisk utbildning om sitt förhållande till nationalekonomin. Detta är en mycket intressant idé som gärna hade fått get mer utrymme. Som det är nu är det många pockande följdfrågor som aldrig ställs av intervjuaren.

Givet tidskriften *Fronesis* vänsterprofil borde kanske det aktuella numret utvärderas med avseende på om det ger en bra vägledning till hur man skall göra om man vill flytta nationalekonomin åt vänster. Om man är missnöjd med dagens nationalekonomi så som den bedrivs i ämnets mittfåra, bör man då förändra ämnet inifrån eller skapa alternativ på utsidan?

Om man (som Lawson och Pålsson Syll) menar att all ortodox nationalekonomi kännetecknas av en metod som inte ens i princip kan nå framgång så är det naturligt att ställa sig utanför. Själv tror jag istället att nationalekonomins många brister kan och bör

åtgärdas inom det metodologisk-individualistiska och matematiskt inriktade paradigmet. Då blir det istället önskvärt att arbeta för förändring och förbättring från insidan (särskilt eftersom detta förändringsarbete är så spännande).

Dessutom menar jag att den ortodoxa nationalekonomins eventuella högervridning inte alls är en följd av den metodologiska individualismen eller det matematiska angreppssättet (se exempelvis antologin Gerlach 2011, där bland annat undertecknad medverkar). Istället tror jag att i den mån nationalekonomi utnyttjas för att argumentera för högerpolitik så handlar det om vem som använt nationalekonomi. Från detta perspektiv blir det tydligt att en ideologiskt balanserad nationalekonomisk forskning förutsätter att nationalekonomins utövare dras från olika ideologiska läger. Slutsatsen är då att en vänstersinnad aspirerande nationalekonom bör välja att arbeta på insidan, i den ortodoxa nationalekonomi, eftersom det är den som

i allt väsentligt har mest inflytande på politik och tankesätt.

Texterna i *Fronesis* är uteslutande skrivna av personer som valt, eller tvingats, att arbeta på utsidan. Deras tolkning av vad som sker på insidan är inte särskilt generös. Naturligtvis är ortodoxin inte heller särskilt generös mot heterodoxin. Om man på allvar vill öppna för dialog och pluralism krävs det en större grad av välvilja och ansträngning att förstå, från båda sidor.

REFERENSER

- Sugden, Robert, 2000. "Credible worlds: the status of theoretical models in economics." *Journal of Economic Methodology* 7(1) s 1-31.
- Gerlach, Peter (red.), 2011. *Nationalekonomi för vänstern. Teori för jämlikhet och välfärd*. Stockholm: Kata förlag.

Erik Mohlin är verksam vid Nationalekonomiska institutionen, Lunds universitet.
E-post: erik.mohlin@nek.lu.se

Prenumerera på Statsvetenskaplig tidskrift!
www.statsvetenskapligtidskrift.org